

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

3 (57) ▶ 2024

ЗМІСТ

Демографічні процеси

- ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, МАРИНА ПУГАЧОВА Демографічні втрати балканських країн унаслідок воєн 3
- ПРИНА КУРИЛО Демографічні аспекти вимушеної міграції українців до Чеської Республіки після російського повномасштабного вторгнення 24
- СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, БОРИС КРИМЕР Народжуваність та сімейна політика у країнах Європи у період пандемії COVID-19 38

Соціальна політика

- ТЕТЯНА КАЛАШНІКОВА, ПРИНА ГЕРАСИМЕНКО Соціальна політика як чинник забезпечення життєстійкості держави 59
- ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ Соціальний захист: термінологічне визначення, основи та засоби управління 79
- ЮЛІЯ ГОРЕМИКІНА Глобальні виклики для систем соціальної підтримки: сутність, компонентні ознаки та особливості 101

Формування соціального капіталу

- ОКСАНА ДЯКОНЕНКО, ТЕТЯНА НЕЧИТАЙЛО Роль резильєнтного потенціалу громадських організацій у відновленні територіальних громад України 122

Економіка природокористування

- МИХАЙЛО ХВЕСИК, ІГОР БИСТРЯКОВ, ЛЮДМИЛА ЛЕВКОВСЬКА, ВАЛЕРІЙ МАНДЗИК Інституційне забезпечення екологічної резильєнтності 141
- ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ 159
- GUIDELINES FOR AUTHORS 162

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

3 (57) ▶ 2024

CONTENTS

Demographic processes

- OLEKSANDR GLADUN, MARYNA PUHACHOVA Demographic Losses of the Balkan Countries Resulting from the Wars 3
- IRYNA KURYLO Demographic Aspects of Ukrainian Forced Migration to the Czech Republic Following the Russian Full-scale Invasion 24
- SVITLANA AKSYONOVA, BORYS KRIMER Fertility and Family Policy in European Countries During the COVID-19 Pandemic 38

Social policy

- TETIANA KALASHNIKOVA, IRYNA GERASYMENKO Social Policy as a Factor Ensuring State Sustainability 59
- VALERII NOVIKOV Social Protection: Terminological Definition, Fundamentals and Management Tools 79
- YULIIA HOREMYKINA Global Challenges for Social Support Systems: Essence, Component Features and Characteristics 101

Formation of social capital

- OKSANA DIAKONENKO, TETIANA NECHYTAILO The Role of the Resilient Potential of Public Organizations in Reconstruction of Territorial Communities of Ukraine 122

Natural resource economics

- MYKHAILO KHVESYK, IHOR BYSTRYAKOV, LIUDMYLA LEVKOVSKA, VALERII MANDZYK Institutional Support of Environmental Resilience 141
- GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 159
- GUIDELINES FOR AUTHORS 162

Cite: Gladun, Oleksandr, & Puhachova, Maryna (2024). Demografichni vtraty balkanskykh krain unaslidok voien [Demographic Losses of the Balkan Countries Resulting from the Wars]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 3—23. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.003>

УДК 311.17; 314.14; 314.15

JEL Classification: C82, J11, H56

ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., заст. директора з наукової роботи

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: gladun.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6354-6180

Scopus ID: 56682893300

МАРИНА ПУГАЧОВА, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: maryni@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1680-4284

Scopus ID: 58633072000

ДЕМОГРАФІЧНІ ВТРАТИ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН УНАСЛІДОК ВОЄН

З погляду на сучасний стан, в якому опинилась Україна через російсько-українську війну, виникає багато питань щодо можливості оцінити демографічні втрати внаслідок цієї війни. Корисною підготовкою для апробації методологічної бази щодо майбутніх розрахунків є дослідження демографічних втрат країн Західних Балкан під час найновіших воєн у цьому регіоні. Отже, актуальним на даний час є дослідження специфіки використання загальних методологічних підходів визначення втрат до умов конкретної соціальної катастрофи; оцінка демографічних втрат республік колишньої Югославії внаслідок балканських воєн з урахуванням специфіки перебігу кризи та наявної інформаційної бази; визначення можливості застосування використаних підходів до оцінки демографічних втрат унаслідок російсько-української війни. Мета статті — спроба оцінити демографічні втрати республік колишньої Югославії внаслідок бал-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

канських воєн. Завданнями є аналіз наявних даних та досліджень щодо демографічних втрат і отримання їх власної оцінки. Науковою новизною є узагальнена інформація з різних джерел і дослідження специфіки її формування, авторська оцінка надсмертності та дефіциту народжень в окремих республіках колишньої Югославії. Для цілей аналізу авторами наведено хронологію подій на Західних Балканах кінця ХХ — початку ХХІ століть і визначено джерела інформації щодо втрат для кожної колишньої югославської республіки. Але, незважаючи на те, що у відкритому доступі можна знайти немало джерел, вони відрізняються і різноманітністю у даних, і методологією розрахунків, і неповнотою подання. У статті представлено узагальнену інформацію щодо кількості померлих унаслідок воєнних конфліктів на базі декількох аналітичних сайтів. Авторами визначено два підходи, згідно з якими можна розрахувати демографічні втрати: перший — оцінювання прямих і непрямих втрат, другий — використання рівняння демографічного балансу, коли оцінюється надсмертність та дефіцит народжень. У всіх наведених у статті ресурсах визначення втрат здійснюється за першим підходом, автори статті зробили спробу оцінити демографічні втрати за другим підходом. За цим підходом за даними Євростату вдалося визначити втрати тільки для трьох країн: Сербії, Словенії та Хорватії. По двох регіонах Євростат не надає демографічних даних у роки активних воєнних дій: по Боснії і Герцеговині за 1992—1995 рр., по Косово за 1998—2001 рр. У Македонії число втрат було невеликим, що робить недоцільним побудову гіпотетичної моделі, а Чорногорії вдалося взагалі уникнути війни. Отже, обидва підходи мають одну спільну проблему — відсутність надійної інформаційної бази. Тим не менш, розбіжності в оцінках втрат за двома підходами є природними через використання різних методологічних інструментів. Проте величина і причини великих відмінностей потребують додаткових досліджень. Слід зауважити, що оцінку прямих втрат існує доволі багато, спроб же оцінити надсмертність у окремих республіках колишньої Югославії авторам на момент дослідження не було відомо. Отримані оцінки потребують критичного аналізу та, у разі необхідності, уточнень. Перспективним напрямом є реконструкція (або уточнення) демографічної динаміки (особливо для Боснії і Герцеговини) з урахуванням довготривалих демографічних тенденцій.

Ключові слова: демографічні втрати, балканські війни, надсмертність, дефіцит народжень, загальний коефіцієнт смертності, загальний коефіцієнт народжуваності, рівняння демографічного балансу.

Постановка проблеми. Катастрофічні події є супутниками людства протягом всього періоду його існування. Є різні класифікації катастроф залежно від мети дослідження. В контексті статті нас цікавлять соціальні катастрофи, наслідки яких впливають на демографічну ситуацію в конкретній країні. Соціальні катастрофи виникають у результаті діяльності груп людей (соціальних груп, партій) або держави. До соціальних катастроф зараховують війни, революції, масовий терор. До цієї групи можна віднести також і масові епідемії та голод. Хоча їх виникнення спричинено біологічними та кліматичними умовами, їх перебіг і результат багато в чому залежать від політичних рішень влади та поведінки певних суспільних груп.

Наслідками масштабних катастроф є руйнування звичного порядку життя, необхідність переїзду на іншу територію, матеріальні, а головне — людські втрати. Чим масштабнішою є катастрофа, тим більший її вплив на

демографічний розвиток держави. Одним із наслідків катастрофи є демографічні втрати — зменшення чисельності населення. Демографічні втрати внаслідок катастроф продовжують впливати на ситуацію в країні протягом кількох наступних поколінь.

Оцінка демографічних втрат є одним із завдань демографічної науки. Важливість такої оцінки зумовлена як необхідністю задоволення суспільного інтересу («скільки людей ми втратили»), так і суто професійними аспектами (вплив на перебіг демографічних процесів, врахування у прогнозах, розробка заходів щодо зменшення негативного впливу втрат тощо). Кожен окремий випадок слід аналізувати з урахуванням його специфіки, з іншого боку, розв'язання конкретної проблеми збагачує загальний досвід оцінки втрат, який може бути використаний при дослідженні інших катастроф.

Зараз на європейському континенті відбувається російсько-українська війна — найбільша за масштабами після Другої світової війни. Вона триває, тому визначення демографічних втрат неможливе. Проте в Європі вже більше 30 років продовжується так звана балканська криза, початок якої поклав розпад Югославії. Її перебіг мав як «гарячі» фази, так і періоди затишшя. Дослідження демографічних втрат новоутворених після розпаду Югославії країн має практичний і науковий інтерес, а набутий досвід може бути використаний при оцінці демографічних втрат унаслідок російсько-української війни.

Актуальність теми. Актуальність зумовлена необхідністю: а) дослідження специфіки використання загальних методологічних підходів визначення втрат до умов конкретної соціальної катастрофи; б) оцінки демографічних втрат республік колишньої Югославії внаслідок балканських воєн з урахуванням специфіки перебігу кризи та наявної інформаційної бази; в) визначення можливості застосування використаних підходів до оцінки демографічних втрат унаслідок російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба в оцінці втрат унаслідок катастроф завжди постає вже під час самої катастрофи, хоча обґрунтовані оцінки можуть бути отримані за кілька років після закінчення катастрофи. Як справедливо зазначається у дослідженні Світового банку [1], немає одного ідеального показника, який би відобразив повний масштаб впливу конфлікту. Це стосується втрат людських життів і знищення фізичних активів, частина з яких може бути відновлена. Ця праця присвячена дослідженню економічних та соціальних (зокрема демографічних) наслідків конфлікту в Сирії. У статті, опублікованій групою авторів у 2013 р. у журналі «*International Studies Quarterly*» [2], достатньо докладно досліджено демографічні та економічні наслідки різних конфліктів (Друга світова війна, локальні та громадянські війни) для 14 країн. У роботі [3] з метою оцінки непрямого впливу збройних конфліктів на смертність цивільного населення автори проаналізували інформацію по 193 країнах за

період з 1990 по 2017 рік. Для побудови моделей використано інформацію «Програми даних конфліктів» Упсальського університету (*Uppsala Conflict Data Program, Uppsala University*) та дослідження Глобального тягаря хвороб (*Global Burden of Disease, GBD*). У *GBD* смерть, пов'язана з бойовими діями, вказана як окрема причина смерті, дає змогу використовувати у моделях інші причини смерті окремо. Це перше дослідження, яке кількісно визначило непрямий вплив збройних конфліктів на смертність цивільного населення в усьому світі. За результатами дослідження було виявлено пов'язане з війною збільшення смертності від усіх причин і смертності від конкретних причин в усіх вікових групах та обох статях, але діти віком 0—5 років мали найбільше відносне зростання смертності.

У дослідженні [4] наголошено, що кризи, спричинені збройними конфліктами чи стихійними лихами, мають різноманітні наслідки для здоров'я людини, включаючи погіршення психічного здоров'я та тривалу втрату працездатності. Це в кінцевому підсумку визначається кількістю смертей, які криза спричиняє прямо (внаслідок насильства чи механічної сили природи) або опосередковано (через погіршення стану здоров'я та підвищений вплив факторів ризику, як-от перенаселеність, погане харчування, низька якість або нестача води та антисанітарія). На нашу думку, важливими є узагальнення, «обережно» зроблені автором: значне підвищення смертності є дуже поширеним явищем, особливо під час гострої фази надзвичайної ситуації та в країнах із низьким і середнім доходом; у фазі тривалої кризи підйоми менш виражені, але зберігаються тривалий час; ВПО мають вищу смертність ніж непереміщене населення, яке постраждало від кризи, тоді як біженці, котрі живуть у доступних таборах, мають нижчий рівень смертності; більшість смертей, пов'язаних з кризою, є непрямим її наслідком, за винятком збройних конфліктів високої інтенсивності; у країнах із низьким і середнім рівнем доходу діти зазнають вищої смертності як на початку, так і під час кризи, смертність серед людей похилого віку в основному залишалася невимірною, але, ймовірно, також спричиняла непропорційний внесок у надмірну смертність. Ще одним важливим моментом при дослідженні демографічних процесів, які відбуваються під час і після закінчення воєнних конфліктів, є наявність та доступність до достовірної статистики про населення. А у дослідженні Європейської ради з міжнародних відносин (*The European Council on Foreign Relations, ECFR*) доведено, що викривлення під час трактування навіть достатньо достовірної статистики призвело до хибних висновків щодо чисельності населення у регіоні Західних Балкан [5]. Автори наводять приклад щодо відсотка скорочення населення Косова, нібито розрахованого за публікацією їхньої організації: воно між 2007 і 2018 роками втратило 15,4 % свого населення, хоча за підрахунками *ECFR* населення Косова з 1990 по 2017 рік скоротилося всього приблизно на 4,27 %.

Такі непорозуміння є поширеними: окрім відсутності надійних даних, демографічною статистикою колишньої Югославії часто зловживають — її завищують або применшують — у політичних цілях. У 2006 р. дослідження Європейської ініціативи стабільності (*European Stability Initiative — ESI*) [6] продемонструвало, як статистичні дані в Косово тривалий час спотворювались урядами регіону та, що ще гірше, міжнародними організаціями, які мали власні інтереси у використанні невірних даних. Так, за результатами цього дослідження *ESI* робиться висновок, що МВФ неточно оцінює обсяги закордонних переказів до Косова від албанців, які працювали в Німеччині, через зміну у міграційній політиці та важкість підрахувати розміри грошових переказів, що вплинуло на обсяги іноземних інвестицій у регіон [5].

Слід підкреслити, що більшість дослідників використовують як відправну точку для аналізу останній перепис населення Югославії, проведений у 1991 р. У більшості досліджень стверджується, що населення Боснії та Герцеговини до війни становило 4,4 млн осіб, проте, як стверджують автори [5], ця цифра включає 234 213 гастарбайтерів та їхні родини, які не були в країні. І це лише за офіційними даними. Деякі демографи вважають, що кількість людей, котрі фактично проживали в Боснії і Герцеговині на момент початку війни, становить лише 4 млн. У Косово в 1991 р. албанці бойкотували перепис, тому їх чисельність було оцінено державними установами. І щороку після цього (включаючи період війни та виїзду сербів) офіційні оцінки використовували дані попередніх років і ігнорували той факт, що рівень народжуваності різко впав після початку конфлікту. Коли нарешті відбувся перепис у 2011 р., серби на півночі країни бойкотували його. У Сербії албанці з півдня країни бойкотували перепис 2011 р. [5].

У деяких джерелах війни на Балканах називають Балканською кризою, але на нашу думку, постійні збройні конфлікти, що виникали між країнами-колишніми республіками Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ), можна називати саме війнами, тому що вони більше відповідали визначенню, наведеному, наприклад, у [7]: включали комплекси заходів, спрямовані на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів, демонстрували найвищий ступінь загострення стосунків у країні або між країнами і з'ясування стосунків за допомогою армії та зброї.

Мета і завдання. Метою статті є спроба оцінити демографічні втрати республік колишньої СФРЮ внаслідок балканських воєн. Завданнями — аналіз наявних даних та досліджень щодо демографічних втрат і отримання їх власної оцінки.

Науковою новизною є узагальнена інформація з різних джерел і дослідження специфіки її формування, авторська оцінка надсмертності та дефіциту народжень в окремих республіках колишньої Югославії.

Методи дослідження. Війни завжди призводять до підвищення смертності та зниження народжуваності. Для з'ясування кількості загиблих та

постраждалих під час воєнних конфліктів у різних регіонах і країнах світу дослідники намагаються використовувати якомога більше джерел через важкість доступу до достовірної інформації або її відсутність взагалі. Зазвичай труднощами у збиранні інформації є відсутність повної реєстрації демографічних подій (народжень, смертей) або надійних свідків, що робить неможливим безпосередньо з'ясувати точну кількість загиблих у масштабних зіткненнях сторін і зниклих безвісти, а жертви деяких воєнних злочинів (наприклад, зґвалтувань) не завжди звертаються до правоохоронних органів та за медичною допомогою. Для оцінки впливу різних соціальних катастроф на чисельність населення використовують два підходи. У першому підході демографічні втрати поділяють на дві категорії: прямі і непрямі втрати. До прямих втрат відносять військових, убитих під час бойових дій або померлих унаслідок поранень або хвороб, та цивільних, які були вбиті або померли внаслідок поранень або хвороб, безпосередньо на лінії зіткнення або у прифронтовій зоні. В українських реаліях до прямих втрат слід зараховувати також цивільних, загиблих унаслідок ракетних обстрілів, атак дронів та бомбардувань міст незалежно від відстані до лінії зіткнення. До непрямих втрат відносять вплив війни на те населення, яке не має безпосереднього стосунку до бойових дій: 1) підвищення смертності серед цивільного населення внаслідок поширення епідемій, стресу, зниження рівня надання медичної допомоги тощо; 2) скорочення народжуваності; 3) еміграцію.

Другий підхід є суто демографічним і базується на рівнянні демографічного балансу. За цим підходом оцінюють надсмертність та дефіцит народжень. Втрати через надсмертність (надлишкова смертність) розраховуються як різниця між реальною кількістю усіх померлих та їх очікуваною кількістю, яка могла б бути за умови відсутності катастрофи. Дефіцит народжень визначається як різниця між очікуваною кількістю народжених, яка могла б бути за умови відсутності катастрофи, та їх реальною чисельністю. Тобто для реалізації цього підходу складаються два демографічних баланси: реальний та гіпотетичний. Гіпотетичний баланс складається на підставі прогнозування зміни демографічних показників за умови відсутності війни. Таким чином, демографічні втрати будуть визначатись як різниця значень показників смертей та народжень у двох балансах.

Порівнюючи ці два підходи, можна визначити такі їх особливості і складнощі у застосуванні. У першому підході при визначенні прямих втрат необхідно підрахувати кількість військових та цивільних, загиблих унаслідок воєнних дій. Щодо військових, то облік загиблих здійснюється відносно точно. Але тут є певні проблеми, наприклад, доля зниклих безвісти, військовополонених, визначення першопричини смерті поранених чи захворілих. Що стосується цивільних, то проблема ще складніша. За допомогою прямих розрахунків навряд чи вдасться обчислити точну кількість

убитих. Потрібно бути свідомими того, що визначити з точністю до людини, скількох людей убила ця війна, неможливо.

Непрямі втрати об'єднують три складові, які визначити за єдиною методологією теж неможливо. Підвищення смертності серед цивільного населення, не пов'язаної з бойовими діями, може бути приблизно оцінено шляхом порівняння рівня смертності за причинами та віковими групами до і під час війни. Проте тут багато залежить від повноти реєстрації та визначення причини смерті. Скорочення рівня народжуваності також може бути оцінено на підставі даних до і під час війни. За цих обставин слід враховувати як абсолютну чисельність жінок репродуктивного віку, так і тенденції зміни репродуктивної поведінки: варто брати до уваги, що це не реально загиблі, а умовно ненароджені. Еміграція може бути оцінена за даними прикордонної служби і за даними відповідних установ різних країн, але тут можливий як недооблік, так і подвійний рахунок.

Другий підхід потребує складання реального балансу, але для цього потрібна оцінка загальної кількості померлих, кількості народжених та міграції. Але проблема полягає у тому, що під час катастрофічних подій руйнується система обліку, яка полягає у суцільній реєстрації кожної окремої демографічної події. Тобто на кінець війни відсутня оцінка чисельності населення, що не дає можливості відновити демографічний баланс за період війни. Тому потрібне проведення перепису населення, після нього — реконструкції демографічної динаміки за міжпереписний період. Гіпотетичний баланс складають на підставі аналізу трендів народжуваності та смертності до та після катастрофи. У цьому підході найбільш важливою є оцінка втрат через надсмертність. Хоча у загальнометодологічному плані проблема обчислення втрат унаслідок соціальних катастроф у демографічній науці є достатньо розробленою, однак у кожному конкретному випадку методологія розрахунків потребує певної модифікації відповідно до поставленої мети та специфіки інформаційної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. Будь-яке дослідження впливу соціальних катастроф на демографічну ситуацію потребує, перш за все, визначення хронологічних меж. Як правило, період дослідження починається з року початку певної події і закінчується через 3—5 років після її закінчення. Пролонгація хронологічної межі за момент закінчення події пояснюється тим, що стабілізація демографічних процесів триває певний період часу після формального закінчення катастрофи. У разі великої тривалості соціальної катастрофи важливим є дослідження інтенсивності її впливу у різні часові періоди. Балканські війни склалися з багатьох подій, що відбувались одночасно або послідовно. Тому важливою складовою дослідження є визначення хронології подій.

Хронологія балканських воєн. На початок процесу розпаду СФРЮ складалася з шести республік: Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія,

Таблиця 1. Хронологія подій на Західних Балканах кінця ХХ — початку ХХІ століть

Терміни	Подія	Учасники	Чим закінчилося / наслідки
червень 1991 р. червень— липень 1991 р. вересень 1991 р. жовтень 1991 р. 1991—1995 рр.	проголошення державної незалежності десятиденна війна у Словенії проголошення незалежності Македонії вихід зі складу СФРЮ Словенії і Хорватії громадянська війна у Хорватії	Словенія і Хорватія Словенія, Хорватія, СФРЮ Македонія Словенія, Хорватія, СФРЮ Хорватія, самопроголошена Республіка Сербська Країна	перехід балканської кризи до гарячої стадії 7 липня 1991 р. — підписання Бріонської угоди між Словенією, Хорватією і СФРЮ за посередництва ЄС акт про незалежність. З 1993 р. країна проголосила наз- ву «колишня югославська Республіка Македонія» підписання угоди серпень 1995 — уряд Хорватії провів воєнну операцію «Буря» проти Республіки Сербська Країна
березень 1992 р. 1992—1995 рр.	проголошення незалежності громадянська війна у Боснії і Герцеговині (спочатку — між боснійськими албан- цями і боснійськими хорватами, потім приєднались боснійські серби)	Боснія і Герцеговина Боснія і Герцеговина	акт про незалежність 18 березня 1994 р. у Вашингтоні підписано угоду про припинення вогню між Хорватською радою оборони та Армією Республіки Боснія і Герцеговина, яка покла- ла край боснійсько-хорватському конфліктові в ході Боснійської війни. 14 грудня 1995 р. підписана Дей- тонської угоди, яка передбачала збереження єдиної дер- жави, що складається з двох частин: Мусульмано-хор- ватської федерації та Республіки Сербської. Військова місія Європейського Союзу <i>EUFOR Althea</i> має повнова- ження нагляду за воєнним виконанням Дейтонської мирної угоди. Ці сили з 2004 р. замінили контингент НАТО
1996 р.	початок громадянської війни у Косово	Армія визволення Косова і албанські військові підрозді- ли проти сербсько-югослав- ських військ	війзд з Косова близько 500 тис. албанських біженців, 12 тис. загиблих
осінь 1998— 1999 рр.	Косовська криза (сербсько-албанське протистояння)	Косово і Метохія, Сербія	воєнне втручання США і НАТО (березень—червень 1999). У червні 1999 р., згідно з резолюцією Ради Безпе- ки ООН № 1244, край перетворився на протекторат ООН — Тимчасову адміністрацію ООН у Косові, але, як і раніше, офіційно залишався частиною Сербії.

жовтень 2000 р.	усунення від влади за підсумками дочасних виборів президента Югославії, його арешт сербською владою (у червні 2001 р.)	влада Югославії	передача С. Мілошевича до Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії в м. Гаазі (Нідерланди)
січень— листопад 2001 р.	збройні зіткнення у Македонії	урядова армія й албанські сепаратистські налаштовані терористичні угруповання	підписання Охридської угоди 13.08.2001 р. після втручання ззовні й підключення до переговорного процесу міжнародних посередників
1 травня 2004 р.	вступ Словенії до Європейського Союзу	Словенія і ЄС	
1992—2003 рр.	існування Союзної Республіки Югославія (СРЮ)	Сербія і Чорногорія	
2003—2006 рр.	перейменування СРЮ на Державний Союз Сербії та Чорногорії	Сербія і Чорногорія	розпад союзу в 2006 р. та проголошення Сербією і Чорногорією незалежності
лютий 2008 р.	проголошення незалежності сербською автономією Косово і Метохії	Косово і Метохія	акт про незалежність
2010 та 2015 рр.	проникнення озброєних формувань з Косова на територію Македонії	Косово і Македонія	локальні конфлікти
червень 2018 р.	перейменування Македонії	Македонія	з лютого 2019 р. — Республіка Північна Македонія
10 грудня 2021 р.	Народна скупщина (парламент) Республіки Сербської (Боснія і Герцеговина) проголосувала за суттєве розширення прав автономії	Боснія і Герцеговина, Республіка Сербська	можлива дестабілізація ситуації у країні та на Балканах через бажання окремих балканських країн переглянути державні кордони у цьому регіоні
1 серпня 2022 р.	президентом Сербії було віддано наказ про воєнне втручання на територію Косова	Сербія і Косово	у відповідь на агресію сили <i>KFOR</i> (Kosovo Force) — міжнародні сили під керівництвом НАТО, відповідальні за забезпечення стабільності в Косово, були приведені в повну готовність. Шляхом переговорів між Косовим та Сербією напруженість тимчасово знято
листопад 2022 р.	чергові перемовини щодо залагодження кризи	Сербія і Косово	укладання угоди за посередництвом ЄС. Введення митротворців НАТО на територію Косова
грудень 2022 р.— січень 2023 р.	затострення конфлікту на кордоні	Сербія і Косово	продовження протистояння у 2023 р.

Джерело: складено авторами за інформацією з відкритих джерел.

Словенія, Хорватія та Чорногорія. У складі Сербії було два автономних краї: Воєводина та Косово, область Метохія, яка зараз перебуває під контролем Косово.

Термін «балканська криза» частіше за все застосовують для подій 1991—2002 рр., тобто від початку розпаду СФРЮ і до припинення збройного конфлікту у Македонії, але якщо уважно роздивитись усю хронологію подій (табл. 1), можна побачити, що і після підписання Охридської угоди у серпні 2001 р. збройні зіткнення на Балканах продовжувались. Загострення у стосунках між Сербією та Косово тривають і досі.

Джерела інформації щодо втрат. Серед джерел інформації, до яких найбільше звертаються дослідники демографічних наслідків війн і збройних конфліктів, можна визначити такі:

1) Упсальська програма даних про конфлікти, яка є головним у світі постачальником відомостей про організоване насильство та найстарішим поточним проектом збору інформації про війни і збройні конфлікти. Дефініція щодо збройного конфлікту, сформульована *UCDP*, стала світовим стандартом систематичного визначення та вивчення конфліктів. Програма надає інформацію про загиблих у збройних конфліктах і війнах, про організоване насильство і миротворчість. Річні, а іноді і місячні дані охоплюють період з 1946 по 2022 р. включно [8]. У табл. 2 наведено дані щодо кількості загиблих під час військових конфліктів на Балканах: загиблих з боку Косово включено до Сербії через формальне входження цього регіону до складу країни.

2) База даних про загибель у боях *PRIO (PRIO Battledeaths Dataset)* [9, 10] надає інформацію про кількість військових і цивільних осіб, загиблих у боях у державних збройних конфліктах за період 1946—2008 рр.

Таблиця 2. Кількість загиблих під час воєнних конфліктів на Балканах, 1991—2001 рр., осіб

Країна-учасник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Боснія і Герцеговина	0	25 168	13 698	5 219	9 755	116	0	0	0	0	0
Північна Македонія	0	0	0	0	0	0	0	0	6	3	72
Сербія	3 295	1 868	0	0	0	2	9	1 446	2 173	0	0
Словенія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Хорватія	0	4 025	438	0	995	0	0	0	0	0	0
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: [8].

3) База даних «Кореляти війни» (*Correlates of War, COW*) [11] надає відомості про діадичні (двосторонні) війни, що відбувались упродовж 1816—2010 рр. у країнах світу. Вона містить окремі відомості, що стосуються боснійських і косовських збройних конфліктів.

4) Каталог конфліктів проф. Петера Брекке (*Peter Brecke*) зі Школи міжнародних відносин Сема Нанна в Технологічному інституті Джорджії (*Sam Nunn School of International Affairs at the Georgia Institute of Technology*) [12] містить набір даних про європейські конфлікти з 1400 по 2000 р. для регіонів Західної та Східної Європи. У ньому також є дані про населення, які дають змогу розрахувати відносну кількість загиблих, а ще змінні концентрації загиблих і щільності загиблих.

5) Сайт Національний мастер (*Nation Master*) [13] подає інформацію за 60-ма країнами і визначає, зокрема, кількість загиблих під час війни. Дані включають смерті через традиційні бойові дії на полі бою, партизанську діяльність і всі види бомбардувань військових підрозділів, населених пунктів тощо.

6) Оцінки втрат було зроблено демографами Я. Звєжховським і Є. Табо (*J. Zwierzchowski, E. Tabeau*) для Трибуналу щодо злочинів на території колишньої Югославії. За даними їх дослідження, у Боснії і Герцеговині під час війни загинули від 89 до майже 105 тисяч людей. З них 65 % становили боснійці-мусульмани, 21,5 % серби, 8,5 % хорвати. Війна супроводжувалася етнічними чистками, створенням концтаборів, тортурами та розправами над полоненими, масовим згвалтуванням жінок, яких доводили до самогубства [14].

7) Наш світ у даних (*Our World in Data, OWD*) — один з небагатьох сайтів, де можна знайти деяку інформацію про балканські війни. На сайті представлена інформація щодо війн, які відбувалися на різних континентах, починаючи з 1945 до 2020 р. Команда сайту для формування таблиць, графіків і анімаційних діаграм спирається на частину джерел, зазначених вище, водночас тут публікують інформацію, яку не можна знайти на згаданих сайтах [15]. Наприклад, подано інформацію про загиблих у війнах військових і цивільних, але не враховуються смерті від хвороб або голоду. На сайті можна отримати відомості щодо кількості смертей на 100 тис. осіб протягом тривалого періоду балканських воєн. Команда розробників пояснює таке подання інформації різницею чисельності населення у різних країнах та різними аналізованими періодами. Проте, якщо визначити абсолютні числа втрат, то отримаємо результати, відмінні від *UCDP* за відповідний період (табл. 3).

Розбіжність у даних щодо смертей під час воєнних конфліктів, яку публікують різні джерела — це важливе питання, на яке зазвичай звертають увагу дослідники. Частково така ситуація пов'язана з тим, що використовують різні джерела даних, відбір яких заснований на певних міркуваннях.

Це, наприклад, новини, реєстри смертей, звіти уряду, неурядові організації чи інші доступні бази даних. Визначені джерела мають свої критерії відбору, оброблення та подання інформації. Випадки смертей, що розглядаються: прямі — тільки військових (як це подають *UCDP* і *Institute for Health Metrics and Evaluation* — Інститут показників і оцінки здоров'я); прямі і непрямі — разом військових і цивільних (як представляє Каталог конфліктів П. Брекке); з врахуванням подальших смертей від поранень і травм (*Correlates of War*); від бомбардувань і обстрілів цивільного населення; голодування, хвороби, опромінення тощо. Також важливим аспектом є надійність інформації у відібраних джерелах. Хоча непрямі смерті становлять значну частку людських втрат, існує концептуальна складність у проведенні межі між непрямими смертями, спричиненими конфліктом, і смертями, спричиненими іншими факторами. Наприклад, попри те, що голод часто супроводжує війни, його виникнення і масштаби можуть бути зумовлені рівнем санітарії чи відсутністю потрібної транспортної інфраструктури.

Проблема недотримання прав людини у колишній Югославії перебувала під постійним контролем ООН, яка з моменту ескалації конфлікту отримувала з різноманітних джерел повідомлення про значні жертви серед мирного населення, масові вбивства, переслідування, насильницьку депортацію. Тому Рада Безпеки ООН у жовтні 1992 р. ініціювала створення спеціалізованої інституції — Комісії експертів [16], до компетенції якої входило розслідування воєнних злочинів. Збором інформації про злочини займалися також і місії ЄС. Утім, вони створювались з метою дослідження конкретних випадків порушень — насилля проти мусульманських жінок у Боснії і Герцеговині та Хорватії. Наслідком діяльності цих місій ЄС стало підтвердження фактів загибелі людей та масового насилля проти жінок [17, с. 137].

Таблиця 3. Кількість померлих унаслідок воєнних конфліктів на Балканах, за країнами

Країна	База даних, роки				
	<i>UCDP</i>	<i>OWD</i>	<i>OWD</i>	<i>RDC</i>	<i>Nation Master</i>
	1991—2001	1991—2001	1991—2012	1992—1995	1992—2001
Боснія і Герцеговина	53 956	27 428	27 432	102 307	51 093
Північна Македонія	81	151	214
Сербія	8 793	9 422	9 577
Словенія	0	28	28
Хорватія	5 458	6 868	6 910	...	3 641
Чорногорія	0	2	2

Джерело: складено авторами за даними *UCDP*, *OWD*, *RDC*, *Nation Master*.

Рис. 1. Наслідки воєнного конфлікту
 Джерело: [21].

У 1994 р. у Сараєво створено Центр досліджень і документування (*Research and Documentation Center Sarajevo, RDC*), який у 2019 р. разом із двома іншими організаціями об'єднався для створення онлайн-ресурсу «Атлас боснійських військових злочинів» (*Bosnian War Crimes Atlas*) [18, 19]. У січні 2013 р. *RDC* опублікував своє остаточне дослідження про жертви війни в Боснії та Герцеговині під назвою «Боснійська книга мертвих» [20]. Ця база даних містить 97 207 підтверджених імен громадян Боснії і Герцеговини, які загинули під час війни 1992—1995 рр., і ще 5 100 непідтверджених імен. Це число удвічі перевищує дані *UCDP* та приблизно у чотири *OWD* (див. табл. 3).

Найбільш узагальнена, на нашу думку, схема наслідків військових дій та конкретних причин, що приводять до них, представлена на рис. 1.

Отже, якщо розглядати балканські війни з погляду наведених вище визначень, то слід використовувати усю доступну інформацію щодо смертей, зважаючи на військові конфлікти, що там відбувались: за незалежність між колишніми республіками Югославії, між новими балканськими державами, між етнічними групами всередині країн і випадки геноциду. Така інформація представлена на сайті *Our World in Data*, чи не єдиному

джерелі, яке подає узагальнену інформацію щодо смертей внаслідок воєнних конфліктів як усередині країн, так і між країнами усього світу. Отже, до табл. 3 нами включено дані щодо смертей у всіх балканських країнах у період 1991—2012 рр., отримані із зазначеного сайту.

Згідно з деякою інформацією, отриманою з відкритих джерел, можна навести такі дані. За 78 днів (з 24 березня по 10 червня 1999 р.) регулярних бомбардувань території Югославії загинуло до 528 мирних жителів. Від бомб, крилатих ракет і в зіткненнях з албанськими націоналістами в Косові загинуло 1002 військовослужбовців і поліцейських. Загальна кількість жертв оцінюється за різними джерелами від 1,0 до 2,5 тис. осіб [22].

У конфлікті у Македонії у 2001 р. загалом загинуло понад 70 македонських поліцейських, бійців спецпідрозділів та військових. Точна кількість загиблих з боку бойовиків невідома, але враховуючи використання авіації проти них, вона мала би бути більшою [23].

У ході війни в Словенії у 1991 р. за 72 бойові контакти втрати Югославської армії склали 45 убитими, 146 пораненими, а 4693 військовослужбовців і 252 співробітники федеральних служб були взяті в полон. Втрати словенських сил самооборони — 19 убитих (9 комбатантів, інші — цивільні особи) та 182 поранених. Також загинуло 12 громадян іноземних держав, в основному водії на службі міжнародних транспортних компаній [24].

Значна кількість людей залишила своє житло через військові дії. Вже у 1991 р. з Хорватії, Боснії і Герцеговини почалася масова вимушена міграція. Протягом кількох наступних років кількість біженців та переміщених осіб сягнула понад 2 млн осіб.

Повторимо, що непрямі втрати зазвичай важко оцінити, і це призвело, як стверджується у звіті Світового банку, до посилення дебатів навколо приблизної кількості загиблих, і залишатиметься суперечливою та делікатною справою не лише через різноманітність джерел даних та методологій, які використовують, але й значну пропагандистську або юридичну силу оцінок смертності. Переслідування в міжнародних судах або використання гуманітарних фондів можуть залежати від досліджень, які підраховують або оцінюють, скільки некомбатантів загинуло внаслідок війни [25, с. 3—4].

В усіх наведених ресурсах визначення втрат здійснюється за першим підходом. Нами зроблено спробу оцінити демографічні втрати за другим підходом, а саме оцінити надсмертність та дефіцит народжень. Інформаційною базою стали дані Євростату [26], що забезпечує єдиний методологічний підхід до формування динамічних рядів для республік колишньої Югославії. На рис. 2 на базі даних для Словенії проілюстровано застосування другого підходу.

Реальний загальний коефіцієнт смертності (ЗКС) з 1987 р. до 1990 р. мав тенденцію до зниження, у 1991 р. він дещо підвищився, що відбиває події цього року — десятиденну війну (див. табл. 1). Пізніше він декілька

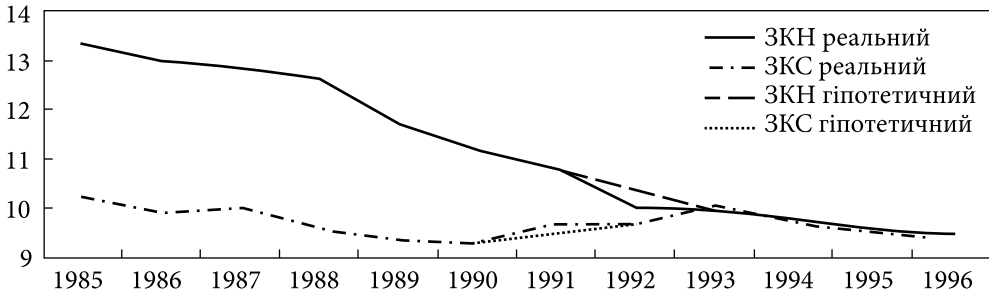

Рис. 2. Реальні та гіпотетичні загальні коефіцієнти народжуваності (ЗКН) та смертності (ЗКС), Словенія, 1985—1996 рр., на 1000 осіб
Джерело: розрахунки авторів за інформацією [26].

років мав тенденцію до підвищення, що може бути пояснено наслідками війни, а після 1993 р. знову почав знижуватись. Реальний загальний коефіцієнт народжуваності (ЗКН) мав сталу тенденцію до зниження. У 1992 р. зниження було більшим, що може бути пояснено реакцією населення на воєнні дії у попередньому році.

У процесі встановлення значень гіпотетичних коефіцієнтів вплив війни на смертність було нівельовано із застосуванням методу лінійної інтерполяції між роком, що передував початку війни (1990 р.), та закінченням (1992 р.). Для народжуваності цими роками стали 1991 та 1993.

З використанням гіпотетичних коефіцієнтів були визначені числа померлих та народжених за умови відсутності війни. Їх порівняння з реальними числами померлих та народжених дало можливість визначити надсмертність та дефіцит народжень. За цим підходом за даними Євростату вдалося визначити втрати тільки для трьох країн: Сербії, Словенії та Хорватії (табл. 4). По двох країнах Євростат не надає демографічних даних у роки активних воєнних дій: по Боснії і Герцеговині за 1992—1995 рр., по Косово за 1998—2001 рр. У Македонії число втрат було невеликим, що робить недоцільним побудову гіпотетичної моделі, а Чорногорії вдалося взагалі уникнути війни.

Таблиця 4. Демографічні втрати внаслідок воєнних конфліктів на Балканах, тис. осіб

Країна-учасник	Надсмертність		Дефіцит народжень	
	оцінка	період	оцінка	період
Сербія	18,1	1996—2001	39,6	1996—2003
Словенія	0,3	1991	0,8	1992
Хорватія	3,1	1991—1992	34,4	1992—1995

Джерело: авторські розрахунки.

У процесі оцінювання втрат Сербії проблемою була інформаційна база: Євростат наводить дані по Сербії починаючи тільки з 1995 р., тобто період 1991—1994 рр. врахувати неможливо. Після 2001 р. в Сербії відбувалось ще одне підвищення смертності та падіння народжуваності, проте цей період потребує окремого дослідження. Звертає на себе увагу, що падіння народжуваності відбувалось на рік пізніше початку воєнних дій, що природно, а закінчувалось на рік—три пізніше.

Хоча підходи визначення втрат різняться між собою, цікавим є порівняння даних таблиць 3 та 4. По двох країнах — Сербії та Словенії — надсмертність є вищою за прямі втрати, причому для Сербії перевищення більше приблизно у два рази. Це може бути пов'язано або зі смертями, які не є безпосередньо наслідком воєнних дій, або з неповнотою фіксації смертей у різних базах даних, у яких реєструються тільки підтверджені смерті, або з якістю демографічної інформації, або з усіма цими чинниками. Для Хорватії, навпаки, надсмертність нижча за прямі втрати приблизно у два рази у порівнянні з базами даних *UCDP* та *OWD* і співставна з даними *Nation Master*.

Стосовно дефіциту народжень, то він більший за надсмертність у всіх трьох країнах. У Хорватії це перевищення становить 11 разів, що теж викликає необхідність окремого дослідження.

Висновки. Усі соціальні катастрофи, передусім війни, призводять до погіршення демографічної ситуації через підвищену смертність, падіння народжуваності та еміграцію. Із цих трьох складових найбільший суспільний та фаховий інтерес викликають демографічні втрати, спричинені загибеллю людей.

Наявні два підходи визначення демографічних втрат вирішують різні питання і в чомусь доповнюють один одного. Обидва підходи мають одну спільну проблему — відсутність надійної інформаційної бази. Дослідження впливу воєнних конфліктів на Балканах не є винятком. Із застосуванням першого підходу у різних базах даних наводиться різна чисельність убитих війною через неповноту інформації і власні критерії врахування окремих категорій населення до загиблих унаслідок воєнних дій. За другого підходу необхідна наявність довготривалих динамічних рядів, чого немає для окремих республік колишньої СФРЮ. Розбіжності в оцінках втрат за двома підходами є природними з огляду на використання різних методологічних інструментів. Проте величина і причини великих відмінностей потребують додаткових досліджень.

Оцінок прямих втрат існує доволі багато, спроб же оцінити надсмертність в окремих республіках колишньої Югославії авторам на момент дослідження не було відомо. Отримані оцінки потребують критичного аналізу та, у разі необхідності, уточнень. Напрямом подальших досліджень є реконструкція (або уточнення) демографічної динаміки (особливо для

Боснії і Герцеговини, яка зазнала найбільших втрат) і урахування довготривалих демографічних тенденцій у визначенні втрат.

Проведене дослідження є важливим у контексті російсько-української війни. Після її закінчення необхідно проведення перепису населення та проведення демографічної реконструкції від 2001 року — року проведення єдиного за роки незалежності перепису населення України. Без здійснення цієї роботи оцінка демографічних втрат неможлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Toll of War. The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria. The World Bank. 2017. 148 p. P. 101. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria> (дата звернення: 11.11.2022).
2. Kugler T., Kang K. kook, Kugler J., Arbetman-Rabinowitz M., Thomas J. Demographic and Economic Consequences of Conflict. *International Studies Quarterly*. March 2013. Vol. 57. No. 1. P. 1—12. URL: <https://www.jstor.org/stable/41804842> (дата звернення: 11.11.2022).
3. Jawad M., Hone T., Vamos E. P., Roderick P., Sullivan R., Millett C. Estimating indirect mortality impacts of armed conflict in civilian populations: panel regression analyses of 193 countries, 1990—2017. *BMC Medicine*. 2020. 18: 266. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01708-5> (дата звернення: 11.11.2022).
4. Checchi F. Estimation of population mortality in crisis-affected populations. Guidance for humanitarian coordination mechanisms. October 2018. Department of Infectious Disease Epidemiology, Faculty of Epidemiology and Population Health. London School of Hygiene and Tropical Medicine. 23 p. URL: <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/estimation-of-population-mortality-in-crisis-affected-populations> (дата звернення: 06.12.2022).
5. Judah T., Vracic A. The Western Balkans' statistical black hole. The European Council on Foreign Relations. 02.05.2019. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/ (дата звернення: 16.11.2022).
6. Cutting the lifeline — Migration, Families and the Future of Kosovo. European Stability Initiative. 18.09.2006. URL: <https://www.esiweb.org/publications/cutting-lifeline-migration-families-and-future-kosovo> (дата звернення: 06.08.2023).
7. Цюрюпа М. Війна. У кн.: Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Davies S., Pettersson T., Öberg M. Organized violence 1989—2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research*. 2023. Vol. 60. Iss. 4. <https://doi.org/10.1177/00223433231185169> (дата звернення: 11.05.2023).
9. PRIO Battledeaths Dataset. URL: <https://www.prio.org/data/1> (дата звернення: 15.10.2022).
10. Lacina B., Gleditsch N. P. Monitoring trends in global combat: A new dataset of battle deaths. *European Journal of Population*. 2005. Vol. 21(2—3). P. 145—166. <https://doi.org/10.1007/S10680-005-6851-6>
11. Sarkees M. R., Wayman F. Resort to War: 1816—2007. Washington DC: CQ Press, 2010. URL: <https://correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/> (дата звернення: 15.10.2022).
12. Conflict. *Georgia Tech*. Dr. Peter Brecke. URL: <https://brecke.inta.gatech.edu/research/conflict/> (дата звернення: 15.10.2022).

13. War deaths. Nation Master. URL: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Military/War-deaths> (дата звернення: 23.04.2023).
14. Zwierzchowski J., Tabeau E. The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount. Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict'. The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin). 1—2 February 2010, Berlin. URL: https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf (дата звернення: 15.10.2022).
15. War and Peace. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/war-and-peace> (дата звернення: 13.04.2024).
16. Совет Безопасности ООН. Резолюция 780 (1992), принятая на 3119-м заседании 6 октября 1992 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/484/42/PDF/N9248442.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.10.2022).
17. Шимкевич К. О. Основні напрямки діяльності міжурядових та громадських організацій щодо подолання наслідків воєнних злочинів на теренах колишньої Югославії (1991—2008 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 136—139.
18. Research and Documentation Center Sarajevo. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Research_and_Documentation_Center_in_Sarajevo (дата звернення: 25.12.2022).
19. New Atlas Documents Crimes in Bosnian War. Forum ZFD. URL: <https://www.forumzfd.de/en/new-atlas-documents-crimes-bosnian-war> (дата звернення: 25.12.2022).
20. Tokača M. The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991—1995. Sarajevo: Istrazivacko dokumentacioni centar, 2012. URL: <http://www.mnemos.ba/ba/home/Download> (дата звернення: 25.12.2022).
21. Guha-Sapir D., Van Panhuis W. G. Armed conflict and public health: A report on knowledge and knowledge gaps. Report commissioned by the Rockefeller Foundation, New York, USA. CRED, Brussels, 2002. URL: <https://www.cred.be/node/287> (дата звернення: 15.10.2022).
22. Бомбардування Югославії силами НАТО. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бомбардування_Югославії_силами_НАТО (дата звернення: 15.10.2022).
23. Ерман Г. Історія однієї дружби. Як Україна боролася за єдність Північної Македонії. *BBC News Україна*. 7 лют 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55830089> (дата звернення: 17.10.2022).
24. Osamosvojitvena vojna. Slovenska vojska. URL: <https://www.slovenskavojska.si/o-vojski/zgodovina/osamosvojitvena-vojna/> (дата звернення: 15.04.2023).
25. Guha-Sapir D., D'Aoust O. World Development Report 2011. Demographic and Health Consequences of Civil Conflict. Background Paper. World Bank. Open Knowledge Repository. October 2010. 47 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9083> (дата звернення: 11.11.2022).
26. Population change — Demographic balance and crude rates at national level: Data Browser. Eurostat. https://doi.org/10.2908/DEMO_GIND (дата звернення: 14.11.2023).

REFERENCES

1. The Toll of War. The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria (2017). The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>
2. Kugler, T., Kang, K., Kook, J., Arbetman-Rabinowitz, M., & Thomas, J. (2013). Demographic and Economic Consequences of Conflict. *International Studies Quarterly*, 57 (1), 1—12. <http://www.jstor.org/stable/41804842>

3. Jawad, M., Hone, T., Vamos, E. P., Roderick, P., Sullivan, R., & Millett, C. (2020). Estimating indirect mortality impacts of armed conflict in civilian populations: panel regression analyses of 193 countries, 1990—2017. *BMC Medicine*, 18: 266. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01708-5>
4. Checchi, F. (2018). Estimation of population mortality in crisis-affected populations. Guidance for humanitarian coordination mechanisms. Department of Infectious Disease Epidemiology, Faculty of Epidemiology and Population Health. London School of Hygiene and Tropical Medicine. 23 p. <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/estimation-of-population-mortality-in-crisis-affected-populations>
5. Judah, T., & Vracic, A. (2019). The Western Balkans' statistical black hole. The European Council on Foreign Relations. https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/
6. Cutting the lifeline — Migration, Families and the Future of Kosovo (2006). European Stability Initiative. Berlin — Istanbul. <https://www.esiweb.org/publications/cutting-lifeline-migration-families-and-future-kosovo>
7. Tsyuryupa, M. (2002). War. In: Philosophical encyclopedic dictionary. V. I. Shinkaruk (Ed.). H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
8. Davies, S., Pettersson T., & Öberg, M. (2023). Organized violence 1989—2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research*, 60 (4). <https://doi.org/10.1177/00223433231185169>
9. PRIO Battledeaths Dataset (2024). <https://www.prio.org/data/1>
10. Lacina, B., & Gleditsch, N. P. (2005). Monitoring trends in global combat: A new dataset of battle deaths. *European Journal of Population*, 21 (2—3), 145—166. <https://doi.org/10.1007/S10680-005-6851-6>
11. Sarkees, M. R., & Wayman, F. (2010). Resort to War: 1816—2007. Washington DC: CQ Press. <https://correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/>
12. Conflict (2024). Georgia Tech. Dr. Peter Brecke. <https://brecke.inta.gatech.edu/research/conflict/>
13. War deaths (2024). Nation Master. URL: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Military/War-deaths>
14. Zwierzchowski, J., & Tabeau, E. (2010). The 1992—95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount. Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict'. The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin). https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf
15. War and Peace. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/war-and-peace> (дата звернення: 13.04.2024)
16. Security Council. Resolution 780 (1992). Adopted at the 3119th meeting on October 6, 1992. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/484/42/PDF/N9248442.pdf?OpenElement> [in Russian].
17. Shymkevich, K. O. (2015). The main directions of activity of intergovernmental and public organizations in overcoming the consequences of war crimes on the territory of the former Yugoslavia (1991—2008). *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*, 44(2), 136—139 [in Ukrainian].
18. Research and Documentation Center Sarajevo (2024). https://en.wikipedia.org/wiki/Research_and_Documentation_Center_in_Sarajevo
19. New Atlas Documents Crimes in Bosnian War (2019). Forum ZFD. <https://www.forumzfd.de/en/new-atlas-documents-crimes-bosnian-war>

20. Tokača, M. (2012). The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991—1995. Sarajevo: Istrazivacko dokumentacioni centar. <http://www.mnemos.ba/ba/home/Download>
21. Guha-Sapir, D., & Van Panhuis, W. G. (2002). Armed conflict and public health: A report on knowledge and knowledge gaps. Report commissioned by the Rockefeller Foundation, New York, USA. CRED, Brussels. <https://www.cred.be/node/287>
22. NATO bombing of Yugoslavia (2024). https://uk.wikipedia.org/wiki/Bombing_of_Yugoslavia_by_NATO_forces [in Ukrainian].
23. Erman, G. (2021). The story of one friendship. How Ukraine fought for the unity of North Macedonia. *BBC News Ukraine*. February 7. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55830089> [in Ukrainian].
24. Osamosvojitvena vojna. Slovenska vojska (2024). <https://www.slovenskavojska.si/o-vojski/zgodovina/osamosvojitvena-vojna/>
25. Guha-Sapir, D., & D'Aoust, O. (2010). World Development Report 2011. Demographic and Health Consequences of Civil Conflict. Background Paper. World Bank. Open Knowledge Repository. 47 p. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9083>
26. Population change — Demographic balance and crude rates at national level (2024). Data Browser. Eurostat. https://doi.org/10.2908/DEMO_GIND

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024

Oleksandr Gladun, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. T. Shevchenka, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

Maryna Puhachova, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Chief Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. T. Shevchenka, 60
E-mail: maryni@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1680-4284
Scopus ID: 58633072000

DEMOGRAPHIC LOSSES OF THE BALKAN COUNTRIES RESULTING FROM THE WARS

Looking at the current state in which Ukraine found itself due to the Russian-Ukrainian war, many questions arise regarding the possibility of estimating demographic losses resulting from this war. A study of the demographic losses of the Western Balkan countries during the most recent wars in this region is a useful preparation for approbation of a methodological basis for future calculations. Therefore, it is currently relevant to study the specifics of the use of general methodological approaches for determining losses under the conditions of a specific social disaster; to assess the demographic losses of the republics of the former Yugoslavia resulting from the Balkan wars, taking into account the specifics of the course of the crisis and the available information base; to determine the possibility of applying the used approaches to the assessment of demographic losses resulting from the Russian-Ukrainian war.

The purpose of the article is an attempt to estimate the demographic losses of the republics of the former Yugoslavia resulting from the Balkan wars. The tasks are the analysis of

available data and research on demographic losses and obtaining authors' own assessment of them. The scientific novelty is the generalized information from various sources and the study of the specifics of its formation, the authors' assessment of the excess mortality and the birth deficit in some republics of the former Yugoslavia. For the purposes of the analysis, the authors provided a chronology of events in the Western Balkans of the late 20th and early 21st centuries and identified sources of information on losses for each former Yugoslav republic. However, despite the fact that many sources can be found in open access, they differ in the diversity of data, calculation methodology, and completeness of presentation. The article presents generalized information on the number of dead as a result of military conflicts based on several analytical sites. The authors defined two approaches, according to which demographic losses can be calculated: the first is the assessment of direct and indirect losses; the second is the use of the demographic balance equation, when excess mortality and birth deficit are estimated. In all the resources cited in the article, the determination of losses is carried out according to the first approach, the authors of the article made an attempt to estimate demographic losses according to the second approach. Using this approach, based on Eurostat data, it was possible to determine losses for only three countries: Serbia, Slovenia, and Croatia. For two regions, Eurostat does not provide demographic data for the years of active military operations: for Bosnia and Herzegovina for 1992—1995, for Kosovo for 1998—2001. In Macedonia, the number of casualties was small, which makes it impractical to build a hypothetical model, while Montenegro managed to avoid war altogether. So, both approaches have one common problem — the lack of a reliable information base. However, differences in loss estimates between the two approaches are natural due to the use of different methodological tools. Nevertheless, the magnitude and causes of large differences require additional research. It should be noted that there are quite a lot of estimates of direct losses, but at the time of the study, the authors were not aware of attempts to estimate excess mortality in individual republics of the former Yugoslavia. The obtained estimates require critical analysis and, if necessary, adjustments. The direction is the reconstruction (or clarification) of demographic dynamics (especially for Bosnia and Herzegovina) taking into account long-term demographic trends.

Keywords: demographic losses, Balkan wars, excess mortality, birth deficit, total mortality rate, total birth rate, demographic balance equation.

Cite: Kurylo, Iryna (2024). Demografichni aspekty vymushenoї mihratsii ukrainsiv do Cheskoї Respubliki pislia rosiiskoho povnomasshtabnoho vtorhnennia [Demographic Aspects of Ukrainian Forced Migration to the Czech Republic Following the Russian Full-scale Invasion]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 24—37. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.024>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.024>

УДК 314.02:314.7 (477, 437)

JEL Classification: J11:D74

ІРИНА КУРИЛО, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

Карлів університет

12843, Чеська Республіка, Прага, Альбертов 2038/6

E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1379-1756

Scopus ID: 57190215809

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті розглядаються масштаби й динаміка української вимушеної міграції до Чеської Республіки після російського повномасштабного вторгнення в Україну, демографічні характеристики українських воєнних мігрантів, а також вплив цієї хвилі міграції на демографічну ситуацію в Чехії. Метою дослідження був аналіз особливостей міграції українців, спричиненої повномасштабною війною, її відображення в демографічній статистиці та визначення демографічного профілю українських воєнних мігрантів до Чеської Республіки. В роботі використано статистичні дані, надані Чеським статистичним управлінням (Český statistický úřad), та застосовано методи систематизації й узагальнення, структурно-логічного й порівняльного аналізу, статистичні методи аналізу структури й динаміки, графічного представлення даних та ін. Стосовно українських воєнних мігрантів до Чехії такого роду роботу здійснено вперше. Серед європейських країн Чехія посідає третє місце за чисельністю вимушених мігрантів з України, акумулюючи 8,4 % від загальної чисельності українських утікачів від війни в Європейському Союзі. Встановлено, що на відображення в демографічній статистиці

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

даної хвилі міграції впливають організаційно-облікові обставини, як-от: терміни та порядок продовження тимчасового захисту воєнних мігрантів, відсутність у статистиці демографічних подій окремих «маркерів» для осіб з тимчасовим захистом. Українська воєнна міграція в рік вторгнення зумовила рекордне підвищення додатного сальдо міграції в Чехії та збільшення частки осіб з українським громадянством у цій країні. Хвиля вимушеної воєнної міграції у 2022 р. вплинула на демографічний склад як осіб з українським громадянством, так і всього населення Чехії через підвищення частки жінок, котрі переважають серед воєнних мігрантів, та деяке сповільнення старіння й підвищення (два роки поспіль) частки осіб працездатного віку. Серед українців, які перебувають під тимчасовим захистом у Чехії, особливо високою є частка жінок віком від 35 до 45 років та юнаків 17—18-річного віку, підвищена й частка дітей від 10 до 14 років. За час повномасштабної війни зросло число шлюбів, зареєстрованих між українцями в Чехії. В 2022—2023 рр. унаслідок хвилі воєнної міграції відчутно збільшилась чисельність новонароджених у осіб з українським громадянством у Чеській Республіці та їх частка в загальному числі народжень у іноземців (майже на 30 відсоткових пунктів за два роки), при цьому сумарний показник народжуваності українок помітно нижчий за середній у цій країні. Число смертей осіб з українським громадянством на хвилі припливу воєнних мігрантів також збільшилось, проте на рівень смертності це вплинуло незначно.

Ключові слова: вимушена міграція, українські воєнні мігранти, Чеська Республіка, російське повномасштабне вторгнення в Україну, демографічна статистика, демографічні події, програма тимчасового захисту від Європейського Союзу.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Російське повномасштабне вторгнення в Україну вже два з половиною роки спричиняє величезні страждання, людські втрати, а також значні економічні труднощі для жителів нашої країни. Протягом тривалого періоду інтенсивних воєнних дій мільйони українців вимушені були переїхати з найбільш небезпечних охоплених війною територій у відносно більш віддалені від прифронтових зон регіони України або ж виїхати за межі країни як воєнні мігранти.

Починаючи з 24 лютого 2022 р. сформувалась ситуація масового прибуття в європейські країни вимушено переміщених осіб з України, які не можуть повернутися до своїх домівок. У зв'язку з масштабами прибуття Європейська Комісія запропонувала активувати Директиву про тимчасовий захист (2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р.)¹ і вже 4 березня було ухвалено Рішення Ради ЄС 2022/382². Директива про тимчасовий захист, прийнята після конфліктів у колишній Югославії, становить винятковий захід / інструмент для надання негайного і тимчасового захисту в разі масового припливу або неминучого масового припливу переміщених осіб з країн, що

¹ Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1648223587338>

² Імплементційне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Implement_rish_Ukraine.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR0Z8UoSbTyS980xliIh1T0tyLxAltDwAmuzTSh6Hskphcjxsl5s9hG7IKg_aem_yOjpm5go8Hv7_K-SS4bFg

не є членами ЄС. Вона була вперше застосована Радою ЄС у відповідь на безпрецедентне російське вторгнення в Україну.

Варто зазначити, що однією з цілей запровадження схеми тимчасового захисту або аналогічних національних схем³ було розподілення втікачів від війни між різними країнами (аби перенести «тягар» їх підтримки виключно з тих європейських держав, які безпосередньо межують з Україною).

Європейськими країнами з найбільшою чисельністю українських воєнних мігрантів сьогодні є Німеччина та Польща, а третю позицію серед лідерів за числом мігрантів з України, які зареєстровані під тимчасовий захист, посідає Чеська Республіка. Наступною в переліку європейських країн за абсолютною чисельністю прийнятих українських воєнних мігрантів станом на 2023 р. була держава за межами Європейського Союзу — Велика Британія; далі ж у відповідному ранжованому ряду європейських країн розташовані чотири члени ЄС: Іспанія, Італія, Болгарія та Румунія, потім йде Молдова, а замикає цю десятку ще одна країна Євросоюзу — Словаччина. Поточна хвиля воєнної міграції з України в європейські країни з початком повномасштабного російського вторгнення є найбільшою з 2015 р., коли чисельні потоки біженців із Західної Азії та Африки, особливо із Сирії та Афганістану, ринули до Європи. Зрештою вже у 2023 р. серед європейських країн із найвищою часткою українських та неукраїнських біженців у складі населення лідувала Латвія (де 12,3 % населення представлено біженцями), Естонія (7,8 %) та Кіпр (7,6 %). В Австрії та Німеччині біженці становлять понад 3 % населення, проте в цих країнах (як і в Латвії та на Кіпрі) частка неукраїнських біженців зараз є більшою аніж українських воєнних мігрантів. Натомість Польща та Чехія, Болгарія, Молдова, Литва й Чорногорія є країнами з найвагомішим кількісним переважанням українських воєнних мігрантів над вихідцями з інших країн⁴.

3-поміж країн ЄС, де знайшли прихисток українські втікачі від війни, Чеська Республіка привертає увагу як така, що належить до трійки лідерів як за абсолютною чисельністю українських воєнних мігрантів, так і за їхньою часткою у загальній чисельності населення цієї країни. Тут перебуває 8,4 % від загальної чисельності воєнних мігрантів з України, котрі знайшли прихисток у Європейському Союзі.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Формування чіткого уявлення про характеристики воєнних мігрантів та їхню демографічну активність у період перебування під тимчасовим захистом є важливим та необхідним як для України — з точки зору оцінки її демографічного потенціала

³ У країнах, які не входять до складу ЄС.

⁴ Згідно з European Demographic Data Sheet 2024. Wittgenstein Centre (IIASA, VID/OEAW, University of Vienna). Vienna. URL: www.populationeurope.org (дата звернення: 02.06.2024) [1].

лу, визначення перспектив повернення воєнних мігрантів, їх фінансового внеску в бюджет держави та домогосподарств, у благодійні проекти тощо; так і для держав, що приймають мігрантів, а надто — для тих, де біженці / особи під захистом становлять помітну частку населення й певним чином впливають на загальну соціально-демографічну ситуацію в країні.

Найчастіше з моменту повномасштабного вторгнення аналітики та науковці піднімали питання: впливу новітньої хвилі українських воєнних мігрантів на сусідні країни, зокрема у демографічному контексті [2, с. 2—3; 3, с. 9—12] та на демографічні перспективи самої України [4]; факторів прийняття рішень, що стосуються воєнної міграції українців та їх відбиття у динаміці міграційних потоків [5, 6]; діагностики викликів, що породила ця хвиля міграції, та пошуку відповідей на них [7]; аналізу економічного становища та окремих соціально-економічних аспектів адаптації українських воєнних мігрантів [6, 8, 9]; планів мігрантів щодо повернення на Батьківщину та впливу їх можливого неповернення на економіку України й країн ЄС [3, 9] та ін.

У наукових роботах подеколи комплексно аналізуються питання, що стосуються міграційних потоків та перебування українських воєнних мігрантів в окремих європейських країнах, як-от, наприклад, у Німеччині, Польщі та Угорщині [10, с. 208—213; 11], проте бракує досліджень щодо втікачів від війни, котрі знайшли тимчасовий прихисток у Чехії, а надто таких, які були б присвячені демографічним аспектам української воєнної міграції в цю європейську країну. Особлива значущість та першочерговість розгляду саме демографічних аспектів визначається тим, що економічна активність воєнних мігрантів за межами України, їх соціально-економічне становище та й подальші життєві можливості і плани так чи інакше «накладаються» на демографічні характеристики відповідних контингентів осіб і більшою чи меншою мірою залежать від них.

Метою роботи було визначення масштабів та особливостей динаміки міграції українців до Чеської республіки після російського повномасштабного вторгнення, її відображення в демографічній статистиці та аналіз демографічних характеристик українських воєнних мігрантів/ок у Чехії. Стосовно Чеської республіки це *перша* спроба деталізованого розгляду демографічних характеристик вимушеної воєнної міграції українців та її впливу на демографічну ситуацію в цій країні.

Як *інформаційну базу* в роботі було використано статистичні дані, надані Чеським статистичним управлінням (тут і далі — ČSÚ), а також деякі дані Управління зовнішньої поліції та Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки. Для досягнення мети дослідження застосовувались **методи** систематизації й узагальнення, структурно-логічного й порівняльного аналізу, статистичні методи аналізу структури й динаміки, графічного представлення результатів та ін.

Виклад основного матеріалу. В країнах, які прийняли значну частину українських воєнних мігрантів, уже з літа 2022 р. точилися дискусії щодо можливого включення / не включення осіб, які втікають від війни в Україні, до статистики населення відповідних країн (насамперед — в його чисельність). Восени 2022 р. Євростат оприлюднив рекомендації щодо того, як мають обліковуватися біженці з України та передаватися дані про них. Згідно з ухваленими рішеннями, особи з дійсним тимчасовим захистом, котрі перебувають в приймаючій країні станом на 31 грудня 2022 р., мають бути включені до складу населення за звичайним місцем проживання (відповідно до дефініції «*usual residence population*», що передбачає рік фактичного або очікуваного проживання).

Тож особи з дійсним тимчасовим захистом, які перебували в Чеській Республіці станом на 31 грудня 2022 р., мали бути включені до складу населення на кінець 2022 р. При цьому лише ті біженці, котрі звернулися з проханням про продовження тимчасового захисту на період після березня 2023 р. (що розглядалось як намір залишитися ще на рік, передбачений програмою захисту⁵), були включені до населення станом на кінець 2022 р. Дані опубліковані в травні 2023 р. та вже не включали померлих та емігрантів із числа українських біженців у 2022 р.

Уявлення про хвилю воєнної міграції з України з початку повномасштабного вторгнення на основі накопиченої чисельності осіб під тимчасовим захистом у Чехії дає рис. 1. Як бачимо, істотне зменшення чисельності воєнних мігрантів під тимчасовим захистом у Чеській Республіці припадає на квітень 2023 та 2024 рр. — за рахунок осіб, котрі не подали заяви на продовження тимчасового захисту.

Дещо менший спад було зафіксовано в жовтні 2023 р.: це скорочення відповідає чисельності осіб, які не отримали візову наклейку й їх зарахували до емігрантів (тож наступне подібне скорочення, викликане адміністративними факторами, очікують і восени 2024 р.).

Саме в 2022 р. у Чеській Республіці зафіксоване рекордне додатне сальдо міграції — 329,7 тис. осіб⁶, з яких чиста міграція біженців становила 292,5 тис. осіб. Порівняння чисельності населення країни за останні роки демонструє показову динаміку: якщо встановлена переписом 2021 р. чисельність населення Чеської Республіки становила 10,52 млн осіб, то в 2022 р. вона зросла до 10,83 млн, а у 2023 становила 10,90 млн осіб. Загальна чисельність осіб з громадянством України в 2023 р. сягнула в Чехії майже 574,0 тис. осіб і про її динаміку на тлі чисельності всіх іноземців дає змогу

⁵ Подана заявка означала автоматичне продовження тимчасового захисту до вересня; особам під захистом, які звернулися за його продовженням, необхідно було особисто з'явитись до кінця вересня для отримання відповідної візової наклейки в паспорті; так само відбувається подовження захисту й збір даних щодо воєнних мігрантів і у 2024 р.

⁶ Довідково: у попередньому, 2021 р., сальдо міграції становило 50 тис. осіб.

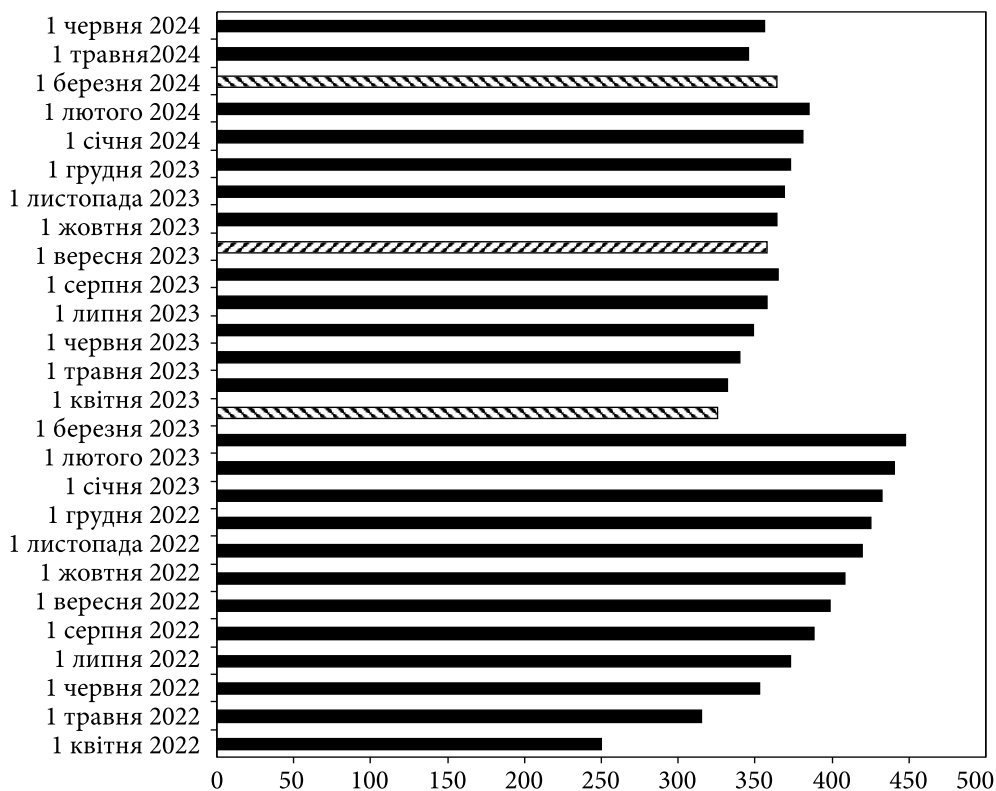

Рис. 1. Чисельність українців під тимчасовим захистом у Чеській Республіці з початку квітня 2022 р. до початку червня 2024 р. , тис. осіб

Джерело: згідно з даними, наданими Директоратом зовнішньої політики Чеському статистичному управлінню.

судити рис. 2. Громадяни України становили у 2022 р. 57,1 %, а у 2023 — 54,0 % від загальної чисельності зареєстрованих у Чехії іноземців.

Як засвідчують проведені дослідження щодо європейських країн, куди прямували найбільш численні потоки воєнних мігрантів (як-от до Польщі, Німеччини та ін.), українська вимушена міграція в ці країни вирізнялась домінуванням жінок (молодого та середнього віку), з якими були діти та / або (рідше) хтось із літніх людей [9; 10, с. 211—212]. Виявляється, й потік мігрантів до Чеської республіки не є винятком у цьому сенсі.

Хвиля воєнних мігрантів 2022 р. сприяла деякому зниженню рівня постаріння населення Чехії. Так, згідно з розрахунками за даними Чеського статистичного управління, середній вік населення у 2022 р. знизився на 0,2 року, а індекс постаріння знизився на 2 особи (в розрахунку на 100).

Із демоекономічних вікових контингентів населення найбільше у 2022 р. порівняно із 2021 р. у Чехії зросла чисельність дітей до 15 років — на

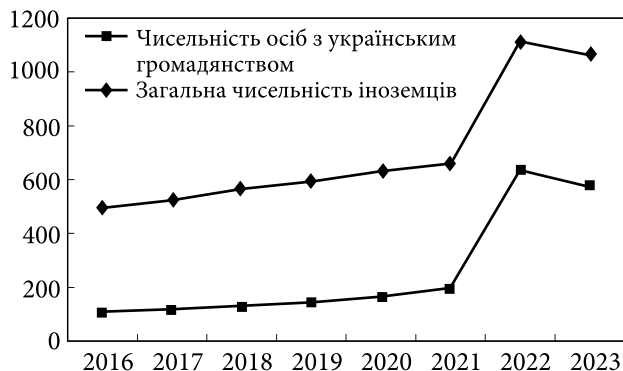

Рис. 2. Чисельність громадян України та всіх іноземних громадян у Чеській Республіці у 2016—2023 рр., тис. осіб

Джерело: дані Управління зовнішньої поліції, Чеського статистичного управління та Міністерства внутрішніх справ.

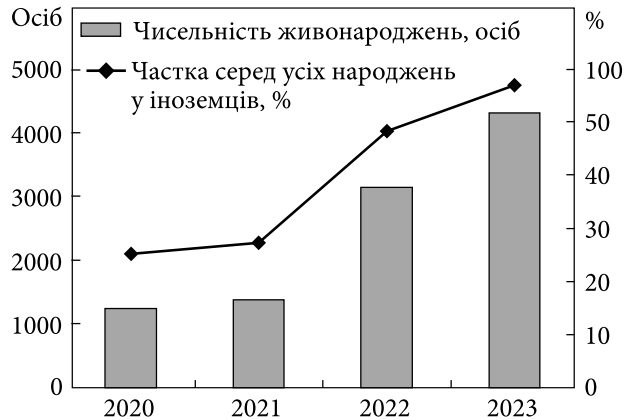
3,4 %, темп зростання осіб трудоактивного віку (15—64 роки) виявився лиш трішки нижчим і становив 3,2 %, а от чисельність старших осіб підвищилась лише на 1,0 %. Утім, 2023 р. збільшення чисельності торкнулось лише вказаного трудоактивного контингенту (осіб віком 15—64 роки).

Оскільки серед утікачів від війни в Україні чисельну перевагу мають особи жіночої статі, це справило деякий вплив також і на статеву структуру всього населення Чеської Республіки: частка жінок станом на кінець 2022 р. у ній збільшилась на 0,3 відсоткових пункти. В тому ж таки 2022 р. чисельність жінок і їх частка серед усіх іноземних громадян в Чехії вперше за останні 8 років перевищила відповідні показники щодо іноземців-чоловіків. Частка жінок-іноземок у 2022 р. становила 51,1 % проти 43,5 % у 2021 р., що зумовлено саме припливом воєнних мігранток з України.

Показово, що приплив біженців з початку війни з чисельною перевагою жінок з дітьми вплинув на статевий склад і тих осіб з українським громадянством, котрі працюють у Чеській Республіці. Вже у 2022 р. серед українських працівників у Чехії стали переважати жінки: їх частка дорівнювала 52,0 %, тоді як у попередні роки, навпаки, більшість становили чоловіки: так, у 2021 р. чоловіки становили 58,2 % від загальної чисельності українських працівників [12, с. 17].

Вікова структура українського населення в Чеській республіці відрізняється як від вікової структури більшості населення, так і від вікової структури іноземців у цій країні. У складі воєнних мігрантів, які перебувають під тимчасовим захистом у Чехії, непропорційно високими є частки жінок у віці 19—22 роки та віком від 35 до 45 років (станом на початок 2024 р. модальним для жінок був вік 39—40 років: чисельність жінок-воєнних мігранток сягала понад 5 тис. у кожному вказаному віці). Загалом же особи жіночої статі становлять 3/5 від загальної чисельності тих, хто перебуває під тимчасовим захистом у цій країні. Серед чоловічої частини воєнних мігрантів надвисокою є частка юнаків 17—18 років: станом на початок 2024 р. чисельність 17-річних українських хлопців у Чехії перевищувала

Рис. 3. Чисельність народжених у осіб з українським громадянством та їх частка в загальній чисельності живонароджень у іноземців у Чеській Республіці в 2020—2023 рр. Джерело: дані Чеського статистичного управління та розрахунки за ними.

6 тис., а 18-річних — 7 тис. осіб. Ще один, проте в рази менший, «виступ» на віковій піраміді з боку чоловічої її частини можна спостерігати у віці, трошки старшому за 60 років.

Позаяк серед утікачів від війни переважали жінки з дітьми, гальмування процесу старіння населення може відбуватися за рахунок українських дітей, які прибули до Чеської Республіки після російського вторгнення: серед найбільш численних — нині групи хлопчиків та дівчаток від 10 до 14 років, проте немало (як мінімум понад 2 тис. або більше у кожній статево-віковій групі) — також і тих, кому від 4 до 9 років. Крім того, серед наймолодших осіб під тимчасовим захистом є малюки, які народилися в українці уже під час перебування в Чехії.

Українські воєнні мігранти включаються до статистики демографічних подій, проте у статистичних даних відсутній окремий «маркер» для осіб з дійсним тимчасовим захистом, тобто ми можемо судити лише про загальну чисельність народжень у осіб з українським громадянством⁷ та орієнтуватися на її динаміку (рис. 3).

Чисельність народжених у громадян України в Чехії в 2022 р. зросла, порівняно з попереднім роком, майже у 2,3 раза, а в 2023 р. ця чисельність була більшою, порівняно з довоєнною, вже у 3,1 раза і становила 4308 осіб⁸.

⁷ Зазначимо, що шукачі тимчасового захисту внаслідок війни в Україні мають дозвіл на проживання, що відноситься до категорії тимчасового (довгострокового) перебування. У 2022 р. з числа всіх зареєстрованих українців у Чехії 85,2 % мали саме один із видів тимчасового проживання, і серед них уже переважали особи зі статусом тимчасового захисту.

⁸ До речі, співставлення чисел народжених з українським громадянством за даними чеської статистики з тими, які наявні в системі МЗС України (де видається свідоцтво про народження вітчизняного зразка), показує, що принаймні у 2022 р. тут, вочевидь, мали місце суттєві затримки з реєстрацією та/або недооблік українських малюків, народжених за кордоном.

Дані моніторингу помісячних чисел народжених показують, що різке збільшення чисельності народжень у породіль з України розпочалось уже з березня 2022 р. і сягнуло локальних максимумів того року у червні та особливо у вересні 2022 р. У першій половині 2023 р. помісячні числа народжень у жінок з українським громадянством утримувались, з певними коливаннями, якраз на рівні, близькому до того локального максимуму, який був зафіксований у вересні 2022 р.

Відповідно, частка народжених у осіб з українським громадянством у загальній чисельності народжених іноземцями в Чехії за роки після повномасштабного російського вторгнення зросла з 27,2 % у 2021 рр. до 48,2 % — у 2022 р. та 56,9 % — у 2023 р., що опосередковано репрезентує й вплив української воєнної міграції на ситуацію в цій сфері. Проте варто зазначити, що рівень народжуваності (за його сумарним показником) у громадянок України в Чехії — згідно з оцінками ČSÚ він становив 0,89 дитини у середньому за 2022—2023 рр. — поступається середньому рівню по країні (1,54 дитини), а також зафіксованому за усією сукупністю жінок-іноземок (1,11 дитини)⁹, при цьому у 2022—2023 рр. цей рівень був помітно меншим порівняно з ще доковідними 2018—2019 рр.

Певне збільшення впливу «української складової» на етнічну картину різних демографічних процесів у Чехії опосередковано демонструє й динаміка шлюбів, офіційно укладених тут в останні роки. Принагідно зазначимо, що частка шлюбів, в яких хоча б один / одна із молодят є іноземцем/іноземкою, в останні роки в Чехії підвищилась: із 12,1 % — у 2021 р. до 15 % — у 2023 р. З-понад 7,2 тис. таких шлюбів (укладених 2023 р.), майже 2 тис. становлять ті, в яких обидвоє пошлюблених є іноземцями. Так от найбільш показовим у досліджуваному нами контексті є те, що два із кожних трьох шлюбів між іноземцями¹⁰, укладених у Чехії в 2023 р., представлено шлюбами між громадянами України. Чисельність таких шлюбів зросла, порівняно з 2021 р., у 2022 р. більш ніж утричі та ще більш ніж удвічі — у 2023 р., коли в Чеській Республіці було зареєстровано 1317 шлюбів між громадянами України.

Зазначимо, що збільшення кількості зареєстрованих шлюбів в умовах війни спостерігається і в самій Україні, що вітчизняні дослідники пов'язують з тим, що воєнна загроза «прискорює прийняття рішень»: у період воєнних дій і мобілізації реєструють шлюб пари, які раніше з певних причин не поспішали юридично оформити свій союз; зареєстрований шлюб у даному випадку подеколи спрощує вирішення життєво важливих питань

⁹ Очікувано, що серед великих за чисельністю діаспор найбільшим є розрив щодо сумарної народжуваності в українок у Чехії з в'єтнамськими жінками.

¹⁰ Тобто тих, в яких обидва з майбутнього подружжя є іноземними громадянами. URL: http://pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR0Z8UbSbTyS980xliIh1T0tyLxAltDwAmuzTSh6Hskphcjxsl5s9hG7IKg_aem_yOjpmem5go8Hv7_K-SS4bFg

в умовах воєнних ризиків, а також підсилює відчуття сімейної захищеності, емоційного підйому тощо [13, с. 9].

Після повномасштабного російського вторгнення за рахунок зростання чисельності українських воєнних мігрантів відчутно збільшилась і чисельність померлих у Чеській Республіці осіб з українським громадянством. Якщо до того часу найбільшим був внесок словаків у число смертей іноземців на теренах Чехії, то в 2022 р. числа померлих українців та словаків зрівнялись, а 2023 р. чисельність померлих громадян України істотно перевищила таку щодо словаків та інших крупних іноземних діаспор у Чеській Республіці. Разом з тим, як показують розрахунки, ця хвиля української міграції допоки незначно вплинула на загальний рівень смертності в цій країні. Коефіцієнт смертності осіб з українським громадянством у Чехії нині нижчий за такий (середній) для всього населення, що в тому числі пов'язано й зі специфікою вікової структури мігрантів, серед яких переважають особи середнього віку та молодь (зокрема діти).

Висновки та напрями подальших досліджень. Актуальність та практична значущість аналізу демографічних аспектів вимушеної воєнної української міграції в європейські країни визначається впливовістю соціально-демографічного фактора як того «каркаса», на який, за посередництва інших важливих чинників, «надбудовуються» економічна активність, соціальна адаптація українців в інших країнах, їх зв'язки зі своєю Батьківщиною й можливості допомоги їй, а також перспективи повернення додому. Особливий інтерес у плані цих досліджень становлять європейські країни, де зосередились значні за чисельністю контингенти українських воєнних мігрантів. Серед таких країн у ЄС — і Чеська Республіка, яка належить до держав-лідерів (третє місце) за чисельністю українських утікачів від війни та їх часткою у загальній чисельності населення.

Деталізований статистичний аналіз динаміки української воєнної міграції після повномасштабного вторгнення та структурних характеристик мігрантів ускладнюється певною обмеженістю інформаційної бази, а також впливом на відображення в демографічній статистиці даної хвилі міграції організаційно-облікових факторів, як-от: термінів та порядку продовження тимчасового захисту воєнних мігрантів, відсутності у статистиці демографічних подій окремих «відміток» щодо перебування особи під тимчасовим захистом.

Хвиля вимушеної міграції з початку повномасштабної війни в Україні забезпечила високий обсяг додатної чистої міграції в Чехії, справила помітний вплив на чисельність осіб з іноземним громадянством у цій країні та сприяла й певному збільшенню загальної чисельності населення. Оскільки статеві-вікова структура українських воєнних мігрантів у Чеській республіці відрізняється як від структури всього населення, так і від іноземних громадян у цій країні, у 2022 р. вона зумовила деякі зміни в складі

населення «на користь» жінок та осіб працездатного віку (15—64 роки), а також протидіяла поглибленню старіння. Деталізований розгляд демографічного складу осіб із дійсним тимчасовим захистом у Чеській республіці (на початок 2024 р.) засвідчив надзвичайно високу питому вагу юнаків 17—18 років та також непропорційно високу — жінок в інтервалі 35—45 років. Підвищеними є також частки дещо молодших дітей-підлітків (10—14 років) та 19—22-річних жінок.

У 2022—2023 рр. значно збільшилось число народжень у осіб з українським громадянством у Чехії, а відповідно й загальне число народжень у іноземців у цій країні, серед яких більше половини 2023 р. припадало на народження в українок. Разом з тим, рівень народжуваності в осіб з українським громадянством у Чехії помітно нижчий, ніж середній та показник у інших найчисленніших діаспор у цій країні. З-посеред демографічних змін воєнного періоду варто виділити й збільшення числа шлюбів, укладених між українцями в Чехії, та підвищення чисельності смертей осіб з українським громадянством за рахунок хвилі вимушеної воєнної міграції.

Проведений аналіз демографічних аспектів вимушеної воєнної міграції з України є лише першим етапом і необхідною передумовою для подальших досліджень соціально-економічних аспектів життєдіяльності українських воєнних мігрантів у цій та інших європейських країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vienna Institute of Demography (VID). European Demographic Data Sheet 2024. Wittgenstein Centre (IIASA, VID/OEAW, University of Vienna). Vienna, 2024. URL: www.populationeurope.org (дата звернення: 02.06.2024).
2. Secieru S. How big is the storm? Assessing the impact of the Russian-Ukrainian war on the eastern neighbourhood. European Union Institute for Security Studies. Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2815/56736>
3. Darvas Z., Dabrowski M., Grabbe H., Moffat L. L., Sapir A., Zachmann G. Ukraine's path to European Union membership and its long-term implications. Bruegel, 2024. URL: <http://www.jstor.org/stable/resrep58184> (дата звернення: 04.07.2024).
4. Ueffing P., Adhikari S., Samir KC., Poznyak O., Goujon A., Natale F. Ukraine's population future after the Russian invasion. EUR 31439 EN. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2023. <https://doi.org/10.2760/607962>
5. Maidanik I. The forced migration from Ukraine after the full scale Russian invasion: dynamics and decision making drivers. *European Societies*. 2023. Vol. 26 (2). P. 469—480. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2268150>
6. Pozniak O. The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. 2023. Vol. 12 (1). P. 159—181. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.17>
7. International Crisis Group. Responding to Ukraine's Displacement Crisis: From Speed to Sustainability. International Crisis Group, 2022. URL: <http://www.jstor.org/stable/resrep43572> (дата звернення: 04.07.2024).

8. Botelho V., Hägele H. Integrating Ukrainian refugees into the euro area labour market. European Central Bank, 2023. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog.230301~3bb24371c8.en.html#footnote.4> (дата звернення: 06.07.2024).
9. Mykhkhalishyna D., Tomilina M., Levchenko E., Myronenko O., Samoiliuk M. Ukrainian refugees. Future abroad and plans for return. The third wave of the research. Centre for Economic Strategy, 2024. URL: <https://ces.org.ua/en/ukrainian-refugees-third-wave-research/> (дата звернення: 10.07.2024).
10. Mikheieva O., Sereda V., Kuzemska L. Forced Displacement of Ukrainians during the War: Patterns of Internal and External Migration (2014—2022). In: B. Madlovics & B. Magyar (Eds). *Russia's Imperial Endeavor and Its Geopolitical Consequences: The Russia-Ukraine War. Volume Two*. Central European University Press, 2023. P. 199—228. <https://doi.org/10.7829/jj.3985460.13>
11. Заїка Н., Вахігов В. Шлях додому: хто з українських мігрантів та біженців планує повернутися: аналітичний звіт. Київ: Ін-т поведінкових досліджень, АЮК, 2024. URL: https://auk-website-pics.s3.amazonaws.com/tmp_mail/IBS_report_2024_1.pdf (дата звернення: 19.06.2024).
12. Život cizinců v ČR-2023. Cizinci. Praha, Český statistický úřad. URL: <https://csu.gov.cz/produkt/zivot-cizincu-v-cr-j0jxmsffxa> (дата звернення: 12.07.2024).
13. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 52(2). С. 3—20. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>

REFERENCES

1. Vienna Institute of Demography (VID) (2024). European Demographic Data Sheet 2024. Wittgenstein Centre (IIASA, VID/OEAW, University of Vienna), Vienna. <https://www.populationeurope.org>
2. Secrieru, S. (2022). How big is the storm? Assessing the impact of the Russian–Ukrainian war on the eastern neighbourhood. European Union Institute for Security Studies. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2815/56736>
3. Darvas, Z., Dabrowski, M., Grabbe, H., Moffat, L. L., Sapir, A., & Zachmann, G. (2024). Ukraine's path to European Union membership and its long-term implications. Bruegel. <http://www.jstor.org/stable/resrep58184>
4. Ueffing, P., Adhikari, S., Samir KC., Poznyak, O., Goujon, A., & Natale, F. (2023). Ukraine's population future after the Russian invasion. EUR 31439 EN. Publications Office of the European Union. Luxembourg. <https://doi.org/10.2760/607962>
5. Maidanik, I. (2023). The forced migration from Ukraine after the full scale Russian invasion: dynamics and decision making drivers. *European Societies*, 26 (2), 469—480. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2268150>
6. Pozniak, O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*, 12 (1), 159—181. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.17>
7. International Crisis Group (2022). Responding to Ukraine's Displacement Crisis: From Speed to Sustainability. International Crisis Group. <http://www.jstor.org/stable/resrep43572>
8. Botelho, V., & Hägele, H. (2023). Integrating Ukrainian refugees into the euro area labour market. European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog.230301~3bb24371c8.en.html#footnote.4>
9. Mykhkhalishyna, D., Tomilina, M., Levchenko, E., Myronenko, O., & Samoiliuk, M. (2024). Ukrainian refugees. Future abroad and plans for return. The third wave of the

- research. Centre for Economic Strategy. <https://ces.org.ua/en/ukrainian-refugees-third-wave-research/>
10. Mikheieva, O., Sereda, V., & Kuzemska, L. (2023). Forced Displacement of Ukrainians during the War: Patterns of Internal and External Migration (2014—2022). In: B. Madlovics & B. Magyar (Eds). *Russia's Imperial Endeavor and Its Geopolitical Consequences: The Russia-Ukraine War*. Vol. Two. Central European University Press. P. 199—228. <https://doi.org/10.7829/jj.3985460.13>
 11. Zaika, N., & Vakhitov, V. (2024). A Way Home: Returning Intentions of Ukrainian Refugees and Migrants. Analytical report. Kyiv: AUK. https://auk-website-pics.s3.amazonaws.com/tmp_mail/IBS_report_2024_1.pdf [in Ukrainian].
 12. Life of foreigners in the Czech Republic (2023). Foreigners. Prague. Czech Statistical Office. <https://csu.gov.cz/produkty/zivot-cizincu-v-cr-j0jxmsffxa> [in Czech].
 13. Slyusar, L. (2023). The Ukrainian Family in the Conditions of War. *Demography and Social Economy*, 52 (2), 3—20. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.07.2024

Iryna Kurylo, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
Charles University
12843 Czech Republic, Albertov 6, Praha 2
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1379-1756
Scopus ID: 57190215809

DEMOGRAPHIC ASPECTS OF UKRAINIAN FORCED MIGRATION TO THE CZECH REPUBLIC FOLLOWING THE RUSSIAN FULL-SCALE INVASION

The paper examines the scale and dynamics of Ukrainian forced migration to the Czech Republic following the Russian full-scale invasion of Ukraine, the demographic characteristics of Ukrainian war migrants, and the impact of this migration wave on the demographic situation in the Czech Republic. The study aimed to analyze the specific features of migration caused by the full-scale war, its reflection in demographic statistics, and to define the demographic profile of Ukrainian war migration to the Czech Republic. The research utilized statistical data provided by the Czech Statistical Office (Český statistický úřad) and applied methods of systematization and generalization, structural-logical and comparative analysis, statistical methods of structure and dynamics analysis, graphical data representation, and others. This type of study regarding Ukrainian war migrants to the Czech Republic has been conducted for the first time. Among European countries, the Czech Republic ranks third in the number of forced migrants from Ukraine, accumulating 8.4 % of the total number of Ukrainian war migrants in the European Union. It was found that the reflection of this migration wave in demographic statistics is influenced by organizational and accounting circumstances, such as the terms and procedures for extending temporary protection for war migrants, and the lack of specific “markers” in the statistics of demographic events for persons under temporary protection. Ukrainian war migration in the year of the Russian full-scale invasion led to a record increase in positive migration balance in the Czech Republic and increase in the share of individuals with Ukrainian citizenship in this country. The forced war migration wave in 2022 affected the demographic composition of both individuals with

Ukrainian citizenship and the entire population of the Czech Republic through an increased share of women, who predominate among war migrants, and a slight slowdown in ageing and an increase in the share of the working-age population for two consecutive years. Among Ukrainians under temporary protection in the Czech Republic, there is a particularly high share of women aged 35 to 45 and boys aged 17—18, and also high proportion of children aged 10 to 14. During the years of the full-scale war, the number of marriages registered between Ukrainians in the Czech Republic has increased. In 2022—2023, due to the wave of war migration, the number of newborns with Ukrainian citizenship in the Czech Republic significantly increased, and their share in the total number of births among foreigners rose (by almost 30 percentage points in two years), although the total fertility rate of Ukrainian women was noticeably lower than the national average. The number of deaths among individuals with Ukrainian citizenship also increased due to the influx of war migrants, but this had a negligible impact on the level of mortality.

Keywords: forced migration, Ukrainian war migrants, Czech Republic, Russian full-scale invasion of Ukraine, demographic statistics, demographic events, EU Temporary Protection Scheme.

Cite: Aksyonova, Svitlana, & Krimer, Borys (2024). Narodzhuvanist ta simeina polityka u krainakh Yevropy u period pandemii COVID-19 [Fertility and Family Policy in European Countries During the COVID-19 Pandemic]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 38—58. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.038>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.038>

УДК 314.146

JEL Classification: J13

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

БОРИС КРИМЕР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2103-6622

Scopus ID: 57190216225

НАРОДЖУВАНІСТЬ ТА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА У КРАЇНАХ ЄВРОПИ У ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Вивчення зрушень у динаміці народжуваності у кризові періоди поряд із змінами у системі державної сімейної політики в європейських країнах є актуальним напрямом досліджень для подальшого розвитку демографічної політики України, підвищення її ефективності, особливо у період повоєнного відновлення. У зв'язку з цим метою нашого дослідження стало з'ясування змін тенденцій і структурних характеристик народжуваності у перші роки пандемії Covid-19 в європейських країнах у поєднанні з аналізом чинних і запроваджених у цей період заходів сімейної політики. Основними методами, використаними у роботі, стали систематизація й узагальнення статистичної інформації з різних джерел, структурно-логічний і порівняльний аналіз та критична оцінка впроваджених заходів з протидії кризовим ситуаціям у розвинених європейських країнах. Наукова новизна полягає в узагальненні характеристик народжуваності

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

та заходів сімейної політики з протидії негативному впливу Covid-19 на становище сімей в європейських країнах під час пандемії. Групування європейських країн ґрунтувалося на змінах, які відбувались у динаміці народжуваності напередодні пандемії Covid-19 та у 2020—2021 рр. У більшості країн у 2020 р. відбулося зниження рівня народжуваності, за яким у 2021 р. послідував доволі різкий його підйом, що стало можливим завдяки активізації дитородної діяльності жінок середнього і старшого репродуктивного віку. Найбільшу увагу привертають країни, де тривалий період до епідемії мало місце зниження рівня народжуваності, а у 2021 р. відбулось відчутне його зростання попри складність епідеміологічної ситуації (Ірландія, Нідерланди, Ісландія, Норвегія). Послідовність, комплексність, принципівість, різноманітність заходів є ключовими характеристиками сімейної політики, які посилюють репродуктивну резильєнтність. Поряд з наданням матеріальної допомоги сім'ям з дітьми у багатьох країнах батькам надавалися додаткові оплачувані відпустки, запроваджувалися заходи з протидії звільненню працівників, у яких є діти, здійснювалась підтримка закладів, що продовжували надавати послуги з догляду за дитиною, поширювалися можливості дистанційної зайнятості. Подальшого вивчення потребують питання впливу ступеня довіри населення до дій уряду (особливо у кризові періоди) на репродуктивні наміри та їх реалізацію.

Ключові слова: народжуваність, пандемія Covid-19, сімейна політика, європейські країни.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Пандемія Covid-19 виявилась складним випробуванням для людства у новому тисячолітті. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації проти України перевершило виклик, поставлений епідемією, і знизило планку сприйняття українцями загроз і ризиків, пов'язаних з пандемією. Ні зараз, ні потім у нашій країні неможливо буде повністю відділити зміни і втрати у народжуваності, спричинені окремо епідемією і агресією РФ проти України, яка розпочалась у 2014 р. Давно підмічено, що чинники впливу на демографічні процеси, поєднуючись між собою, створюють синергетичний ефект. Помилково вважати, що зміни репродуктивної поведінки мешканців європейських країн позбавлені впливу повномасштабної агресії, розпочатої Росією проти України. Дослідження періодів криз чи потрясінь є вкрай важливим для розуміння змін демографічної, і зокрема репродуктивної, поведінки і подальшого прогнозування демографічних процесів.

Всесвітня організація з охорони здоров'я (ВООЗ) у березні 2020 р. визнала епідемію пандемією [1], а у травні 2023 р. скасувала статус пандемії Covid-19 як глобальної надзвичайної ситуації і оголосила про її закінчення [2]. Генеральний директор ВООЗ зауважив, що Covid-19 виявив і загострив політичні та економічні розбіжності, посилив нерівність, причому найбідніші та найуразливіші спільноти постраждали найбільше [2].

Повномасштабна агресія РФ проти України змістила увагу з усебічного вивчення наслідків пандемії для соціально-демографічного розвитку країни на проблеми, пов'язані з війною. Водночас, згідно зі статистичними даними, наданими Державною службою статистики, в Україні у 2021 р. було

zareestrovano 86 тис. смертей від Covid-19 з ідентифікованим вірусом і ще 1,6 тис. смертей з неідентифікованим вірусом. Якщо втрати через зростання смертності, пов'язані з епідемією, можна наближено оцінити, то з оцінюванням репродуктивних втрат значно складніше — насамперед через те, що народжуваності, з одного боку, притаманна інерційність, а з іншого — має місце певна гнучкість дітородних планів (особливо щодо терміну відкладання народження дитини / ще однієї дитини або й відмови від її народження), що відбувається на перехресті впливу на репродуктивні рішення низки різних факторів.

Як у 2020 р., так й у 2021 р. в Україні спостерігалось відкладання народжень дітей, на що вказують більші темпи зниження інтенсивності дітороджень у жінок молодих фертильних груп. Однак, зважаючи на посилення політичної напруженості та зниження рівня добробуту, неможливо стверджувати, що така репродуктивна поведінка пов'язана лише з пандемією. Усвідомлення цієї обставини спонукає проаналізувати зміни, які відбулись у перші роки пандемії в європейських країнах. Актуальність аналізу зростає ще й у контексті подальшого оцінювання репродуктивних втрат в Україні, спричинених війною. До того ж, вивчення зрушень у динаміці народжуваності у кризові періоди поряд зі змінами (доповненням, скасуванням) у системі інструментів державної сімейної політики в європейських країнах є актуальним питанням для розвитку демографічної політики України у період повоєнного відновлення країни, коли необхідно запроваджувати дієві перевірені заходи для поліпшення демографічної ситуації у країні.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Чутливість помісячних статистичних даних (кількість народжених та коефіцієнти народжуваності) до змін репродуктивної поведінки під впливом змін зовнішнього середовища (за умови, що інформація про народження дитини надається безпосередньо за місяцем події, а не її реєстрації) надала можливість досліджувати зрушення у народжуваності, не очікуючи на підсумки природного руху населення за рік [3]. Зважаючи на важливість вивчення впливу пандемії Covid-19 на репродуктивні тенденції, існуючу Базу даних з народжуваності (*The Human Fertility Database, HFD*) було доповнено статистичною інформацією про народжуваність за місяцями (база короткострокових коливань народжуваності *Short-Term Fertility Fluctuations (STFF)*), а також були розраховані помісячні сумарні показники народжуваності [4]. З поповненням цієї бази новими даними здійснювався наступний крок з аналізу зрушень у рівнях народжуваності у високорозвинених країнах під час пандемії Covid-19 [5]. Наведені дослідження ґрунтувались переважно на даних з народжуваності за місяцями. В деяких роботах аналізували зміни у кількості народжених за певний період 2020 або 2021 рр. (3 місяці або пів року, 9 місяців) порівняно з аналогічним періодом попереднього року [6].

Прагнення визначити можливі наслідки поширення коронавірусної інфекції на тенденції народжуваності спонукає науковців звертатися до публікацій, присвячених дослідженню попередніх епідемій. Особливе місце серед них посідають роботи з вивчення наслідків іспанського грипу [7]. Розгортання епідемії іспанського грипу століття тому уможливило з'ясування як короткотривалих, так й довготривалих ефектів. Попри значну тривалу роботу з вивчення впливу епідемії на народжуваність, ще й досі залишається чимало питань і напрямів для досліджень. Зокрема, наголошується, що майбутні наукові пошуки мають зосередитись на узгодженні біологічних і соціальних факторів, враховувати географічний та історичний контекст [8].

Незадовго до Covid-19, на початку 2016 р., ВООЗ визнала ситуацію в галузі світової охорони здоров'я надзвичайною у зв'язку зі швидким поширенням хвороби, яку спричинює вірус Зіка [9]. Епідемія привернула увагу ще й тому, що вірусу Зіка приписують дефекти розвитку плоду у вагітних жінок, заражених цим вірусом. Ці спостереження вплинули на репродуктивну поведінку і рішення жінок, особливо серед більш освічених і старшого дітородного віку, що швидше за все можна пояснити їхнім полегшеним доступом до інформації та послуг з планування сім'ї, усвідомленням альтернативної вартості ризиків для вагітності та виживання немовлят [10].

Результати проведених під час епідемії Covid-19 опитувань жінок віком 18—49 років у США показали, що на їхні репродуктивні наміри здебільшого вплинули пов'язані з пандемією занепокоєння щодо фінансів і стабільності роботи, а також загальна тривога щодо майбутнього, його невизначеність [11], що підтвердило правомірність проведення аналогії впливу пандемії Covid-19 з наслідками економічних криз. Зауважимо, що у найбільш постраждалих від рецесії європейських країнах відбулось відчутне зниження народжуваності, особливо у молодих репродуктивних групах жінок [12]. Тісні зв'язки різних сфер життєдіяльності зумовили необхідність комплексних досліджень наслідків пандемії — для демографічної ситуації, ринку праці, економіки у цілому, на різних рівнях — національному, регіональному, муніципальному [13].

Зміни у сімейній політиці під час пандемії Covid-19 вивчались у рамках діяльності міжнародних організацій та наукових ініціатив. Вплив державної політики протидії пандемії на динаміку народжуваності висвітлено в публікації С. Плач та ін (S. Plach et al.) [13], комплексний огляд сімейної політики під час пандемії зроблено у роботах М. Дейлі (M. Daly) й С. Руй (S. Ryu) [14], Г. Черчіль та інші (H. Churchill et al.) [15]. Політика пом'якшення наслідків зростання дитячої бідності в країнах ЄС під час пандемії досліджувалась МВФ, зокрема, науковцями Дж. Халлаерт (J. Hallaert), І. Василева (I. Vassileva) й Т. Чен (T. Chen) [16], послуги з догляду за дитиною в той

період — у роботах С. Блум (S. Blum) й І. Добротіч (I. Dobrotić) [17]. Огляд політики гендерної рівності та балансу між батьківством та зайнятістю у країнах ЄС під час та після пандемії проведено у звітах Генерального директорату Європейської комісії з питань зайнятості, соціальних питань та інклюзії (під редакцією А. Манюді (A. Manoudi) та К. Волкі (C. Walkey) [18].

Основними **методами нашого дослідження** є систематизація й узагальнення статистичної інформації, аналіз і критична оцінка впроваджених заходів з протидії шоківим ситуаціям у розвинених європейських країнах. У процесі дослідження також застосовано методи структурно-логічного і порівняльного аналізу, залучено елементи графічного аналізу.

У роботі використано бази даних Євростату (*Eurostat database*), Організації економічного співробітництва та розвитку (*OECD Family Database*), Державної служби статистики України, Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України. Оскільки статистичні дані для Великої Британії у базі даних Євростату закінчуються 2018 роком, було використано інформацію з сайту *Statista* [19] (дані за 2010—2018 рр. на сайті повністю відповідають інформації Євростату). Увагу зосереджено на змінах сумарного та вікових коефіцієнтів народжуваності, за допомогою яких є можливість відстежити зрушення у тенденціях народжуваності, адже ці показники не зазнають впливу вікової структури населення. Через ймовірність значних флуктуацій аналізом не були охоплені мікродержави.

До аналізу залучено матеріали міжнародного «Європейського соціального обстеження» (*ESS*) десятого (2020 р.) раунду, який включає модуль із вивчення впливу *Covid-19* на соціально-економічне життя населення. На жаль, не всі європейські країни взяли участь у цьому обстеженні (зокрема й Україна), тим не менш це не знижує його значимість.

Метою дослідження є з'ясування змін тенденцій і структурних характеристик народжуваності у перші роки пандемії *Covid-19* в європейських країнах та аналізування чинних й запроваджених у цей же період заходів сімейної політики.

Наукова новизна роботи полягає в узагальненні характеристик народжуваності та заходів сімейної політики з протидії негативному впливу *Covid-19* на становище сімей і прийняття репродуктивних рішень в європейських країнах під час пандемії.

Виклад основного матеріалу. Протягом більшої частини 2020 р. реалізовувалися народження, рішення щодо яких приймалися ще до проявлення в Європі карколомності нового вірусу. Втім, як показали згадані раніше дослідження, вже у листопаді, та ще більше у грудні 2020 р., в деяких країнах чітко простежувалось вагоме скорочення кількості народжених, адже чимало опитаних подружніх пар повідомляли про наміри відкласти вагітність і народження дитини, принаймні до того часу, поки буде відомо, наскільки вірус є небезпечним для розвитку плода і немовляти. Отже, у

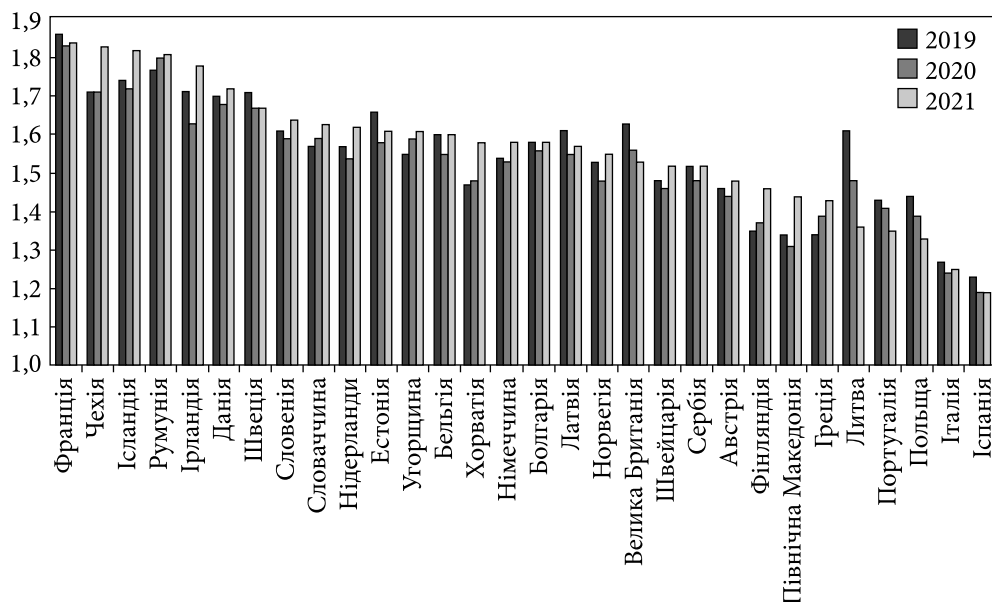

Рис. 1. Сумарний показник народжуваності (TFR), країни Європи, 2019—2021 рр., дітей у розрахунку на 1 жінку (ранжирування країн за величиною показника у 2021 р.) Джерело: Євростат; для Великої Британії: [19].

показниках народжуваності першого календарного року пандемії акумульовані не лише попередні тенденції народжуваності, але й зміни, спричинені розгортанням пандемії. У 2020 р. у переважній більшості країн Європи відбулось суттєве зниження дитородної активності. Натомість у низці країн спостерігалось хоча й незначне, але зростання сумарного показника народжуваності, причому у Словаччині, Угорщині, Румунії, Хорватії таке зростання продовжувало тенденцію попередніх років, а от у Фінляндії, Греції, Люксембурзі переломило зниження народжуваності, яке спостерігалось до цього. Менше вираженим підвищення рівня народжуваності виявилось у Хорватії, а у Чехії показник втримався на попередньому рівні. Найпомітнішим зменшення сумарної народжуваності було у Литві (на 8,1 %), Естонії (4,8), Ірландії (4,7), Латвії (3,7), Польщі (3,5), Норвегії (3,3), Іспанії (3,3 %), але у країнах Прибалтійського регіону спад рівня народжуваності у 2020 р. відбувся після певної його стабілізації у 2018—2019 рр., тоді як у Ірландії, Норвегії, Польщі, Іспанії був продовженням зниження у попередні роки.

Другий рік пандемії — 2021 р. — визначився протилежними змінами: у переважній більшості європейських країн, які зазнали зниження рівня народжуваності у 2020 р., відбувся різкий підйом у 2021 р. (рис. 1), що найімовірніше пов'язано із компенсаційним ефектом, який у різних країнах проявився по-різному. У низці країн зростання дитородної активності перевершило рівень доковідного 2019 р., в інших — ні, але змогло зрівнятись

із ним, наприклад, у Бельгії, Сербії, Болгарії, або залишилося помітно нижчим (в Естонії, Латвії, Франції, Італії). Окрему групу утворюють країни, де спостерігалось зниження народжуваності як напередодні пандемії, так й упродовж 2020—2021 років: це Велика Британія, Польща, Литва, Україна. У Литві спад рівня народжуваності виявився особливо різким: з 1,61 народжень у розрахунку на 1 жінку у 2019 р. до 1,36 у 2021 р., що доєднало цю країну до країн з наднизькими показниками народжуваності. Під час пандемії загострились наявні демографічні проблеми у Португалії і Польщі. Водночас відчутне зростання дітонароджень у Чехії, Ісландії, Ірландії дало змогу цим країнам принаймні наблизитись до рівня простого відтворення населення.

Зміни динаміки показників народжуваності напередодні пандемії *Covid-19* та у 2020 і 2021 рр. сформували основу для виокремлення певних груп європейських країн (табл. 1). Кожна з груп є цікавою для подальших досліджень. Наприклад, Чехія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Хорватія привертають увагу тим, що в цих країнах вдалося продовжити тенденцію доковідного періоду з підвищення дітородної активності попри негативний

Таблиця 1. Групування європейських країн відповідно змін у народжуваності напередодні пандемії та у 2020 і 2021 рр.

Тенденція загальних змін рівня народжуваності у доковідний період	Зниження у 2020 р. та зростання у 2021 р. або стабілізація		Зниження як у 2020 р., так й у 2021 р.	Зростання як у 2020 р., так й у 2021 р. або стабілізація
	Зростання у 2021 р. перевищило зниження у 2020 р.	Зростання у 2021 р. не змогло перевищити зниження у 2020 р.		
Зниження впродовж більше ніж 5 років	Ірландія Нідерланди Ісландія Норвегія	Франція Італія Швеція Бельгія	Україна Велика Британія	Фінляндія Люксембург
Зниження впродовж 5 років або менше	Данія Німеччина Австрія Швейцарія Північна Македонія	Іспанія Латвія	Литва Польща	Греція
Підвищення або стабілізація впродовж більше ніж 5 років	Словенія	Болгарія Естонія Сербія Чорногорія	Португалія	Чехія Угорщина Румунія Словаччина Хорватія

Джерело: складено авторами.

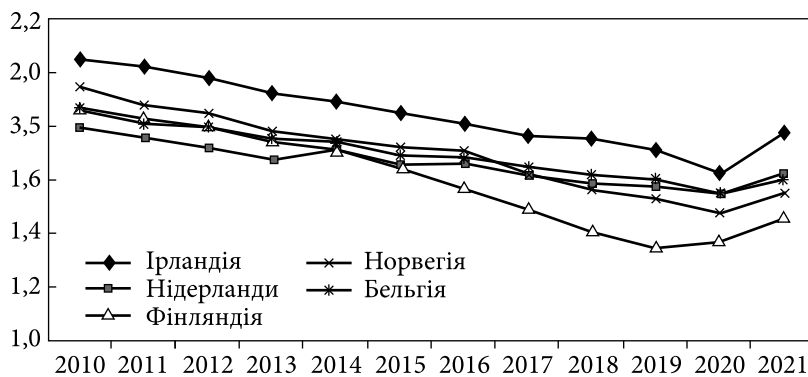

Рис. 2. Сумарний показник народжуваності в деяких країнах Європи, 2010—2021 рр., дітей у розрахунку на 1 жінку
Джерело: Евростат.

вплив епідемії. Однак особливий інтерес становлять країни, де тривалий період до епідемії мало місце стійке зниження рівня народжуваності, але у 2021 р. відбулось доволі різке його зростання, як-от у Ірландії, Нідерландах, Ісландії, Норвегії (рис. 2).

Неоднозначно змінювалась інтенсивність народжень в окремих п'ятирічних групах жінок репродуктивного віку. У жінок у віці 15—19 років показники народжуваності у 2021 р. були нижчими ніж у 2019 та 2020 рр. майже в усіх країнах Європи. Наймолодша репродуктивна група жінок залишається поза зусиллями держав посилити дітородну активність. Більше того, зниження народжуваності у цій групі вважається позитивною тенденцією, адже завдяки цьому зменшується ймовірність виникнення низки ускладнень у подальшому житті молодих жінок.

Зниження народжуваності у перші роки пандемії відбувалося й у 20—24-річних жінок. Однак у Румунії, Словаччині, Угорщині, Північній Македонії, де більшою мірою розповсюджений ранній початок дітородної активності (а середній вік матері при народженні дитини значно нижчий ніж в інших країнах Європи), інтенсивність дітонароджень усе ж таки зростає.

У жінок 25—29 років зникає одновекторність змін народжуваності за країнами. У 2020 р. у третині європейських країн дітородна активність у цій віковій групі зростала, продовжуючи попередній тренд (наприклад, у Чехії, Словаччині підвищення коефіцієнтів народжуваності у жінок 25—29 років розпочалось ще у 2014 р.) або переломлюючи його (наприклад, у Фінляндії, Ісландії, Хорватії після доволі тривалого зниження коефіцієнтів народжуваності у жінок у віці 25—29 років саме у 2020 р. почалось їх зростання). У 2021 р. посилення інтенсивності народжень у 25—29-річних жінок поширилось на інші країни, зокрема Північну Македонію, Латвію, Норвегію, Нідерланди, Ірландію. Зменшення дітородної активності у

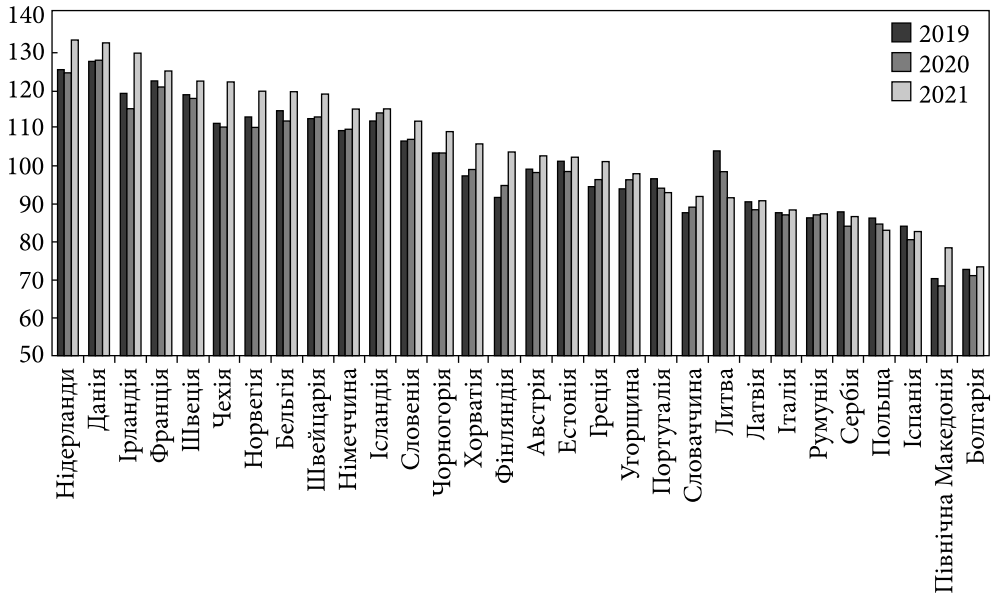

Рис. 3. Коефіцієнт народжуваності у жінок у віці 30—34 роки, країни Європи, 2020—2021 рр., на 1000 жінок відповідного віку (ранжирування країн за величиною показника у 2021 р.)

Джерело: Євростат; для Великої Британії: [19].

жінок цієї групи відбулось у Литві, Португалії, Польщі, Франції, Італії, Іспанії, Швеції.

Лише в деяких європейських країнах лідерство щодо народжуваності все ще залишається у жінок 25—29 років. Натомість у більшості країн жінки у віці 30—34 роки формують найбільший внесок у сумарну народжуваність і визначають її загальні зміни. Зменшення частоти дітонароджень у цих жінок у 2020 р. змінилося у 2021 р. підйомом, винятком стали лише декілька країн: Португалія, Польща, Литва і Україна (рис. 3).

Подібні зміни відбувались й у народжуваності серед жінок у віці 35—39 років, з тією різницею, що до країн, де рівень народжуваності у 2021 р. підвищився, окрім зазначених, не приєдналася ще й Чорногорія. У жінок у віці 40—44 роки зростання у 2021 р. було настільки ж вираженим, як й у випадку жінок сусідньої молодшої вікової групи.

У підсумку тривале зниження рівня народжуваності у молодих жінок та його зростання у жінок середнього і старшого репродуктивного віку, яке змогло «перекрити» зменшення у молодших, у 2021 р. відбулося на процесі подальшого старіння материнства, й, відповідно, зростанні середнього віку матері при народженні дитини як для усіх черговостей народження, так й для первістків. Більше того, навіть у країнах, де рівень народжуваності падав майже в усіх вікових групах жінок, повільніші темпи зниження у

жінок старше 30 років зумовили хоча й незначне, але підвищення середнього віку матері при народженні дитини (Польща, Литва). Зростання середнього віку матері при народженні дитини певною мірою пояснюється тим, що покоління, які могли народити під час дії несприятливих факторів (пандемії чи війни), але вимушені були відкласти цю подію в очікуванні сприятливішого періоду, народили дитину вже після зникнення / зменшення загрози, перебуваючи у старшому віці та разом з молодшими поколіннями.

Характерним для більшості європейських країн у доковідний період було поступове зростання частки первістків серед народжених або певна її стабілізація, а от у 2021 р. відбулося зниження цієї частки в усіх країнах за винятком Фінляндії. Натомість частка дітей другої черговості народження зросла повсюдно (крім Польщі, Фінляндії, Нідерландів, Ірландії), що може вказувати на реалізацію відкладених планів щодо народження другої дитини.

Зростання народжуваності у Фінляндії, зафіксоване у місяці після перших двох хвиль пандемії *Covid-19*, було одним з найбільших. Досліджуючи тенденції народжуваності у цій країні за її регіонами, віковими групами жінок, черговістю народження дитини Я. Нісен (J. Nisen) з колегами дійшли висновку, що загалом Фінляндія незначно постраждала від ранньої пандемії (певним виключенням є район Уусімаа з розташованою у ньому столицею Гельсінкі, де були запроваджені суворіші обмеження), а значне збільшення народжуваності у 2021 р. відповідало тій тенденції, коли країна розвернулася від рекордно низького рівня народжуваності та почала рух у бік зростання й рання пандемія, можливо, посилила цю тенденцію [20].

Подібно до Фінляндії, у Норвегії та Ісландії зростання кількості народжень відбулося після десятирічного її зниження, переломивши тенденцію, принаймні тимчасово. Багато дослідників висловлюють припущення, що вагома і розгалужена система підтримки сімей з дітьми у країнах Північної Європи посилює впевненість громадян у тому, що держава допоможе компенсувати втрати у доходах у кризові періоди і намагатиметься у будь-який спосіб підтримувати батьків. Отже, цілком ймовірно, що подружжя у цих країнах у період пандемії і вимушеного перебування вдома могли вважати це прийнятним для реалізації репродуктивних намірів [6].

Зібрано свідчення, що у країнах із вагомою соціальною підтримкою населення зниження інтенсивності народжуваності на початку пандемії було меншим, а подальше зростання помітнішим ніж у країнах із слабо розвиненою системою соціальної підтримки, але й в таких країнах запроваджені вже під час пандемії інтервенції змогли певною мірою пом'якшити негативні наслідки [13].

Зв'язки динаміки народжуваності зі змінами соціально-економічних умов є складними і доволі неоднозначними. Епідемія *Covid-19* мала безпосередній вплив на низку факторів, на які можуть зауважувати батьки,

приймаючи рішення про народження дитини. Під час пандемії увагою багатьох урядів були охоплені сфери, які здебільшого стосуються сімейної політики, оскільки безпосередньо впливають на якість життя сімей з дітьми, що також могло відобразитись на реалізації дітородних планів.

Дослідження наслідків пандемії у розвинених країнах показують стрімке зростання дитячої бідності впродовж періоду пандемії, зниження показників зайнятості серед деяких груп населення, зокрема, серед матерів з дітьми, збільшення труднощів у поєднанні сімейного життя та професійної діяльності, загострення проблем гендерної рівності.

Зростання дитячої бідності під час пандемії визнається значним викликом для сімейної політики, що має довготривалий ефект на «життєві траєкторії» людей, зумовлюючи посилення ризиків бідності у майбутньому. Так, у ЄС за 2020 р. кількість дітей за межею бідності зросла на 19 %, або близько на 1 млн дітей, що втричі більше ніж для дорослого населення [16]. У попереднє десятиліття спостерігався низхідний тренд як щодо дитячої бідності, так й бідності дорослого населення. Втім, показники дитячої бідності у період пандемії змінювались різними темпами у різних країнах ЄС, що пояснюють різним ступенем «економічного шоку», відмінностями в системах сімейної політики та реакціях соціальної політики впродовж епідемії [16]. Проте на загальноєвропейський рівень вплинула ситуація у країнах із найбільшою чисельністю дітей (Німеччина, Іспанія та Румунія).

Період епідемії *Covid-19* унікальний тим, що чи не вперше в новітній історії розвинених країн відбулось одномоментне масове закриття дошкільних закладів та шкіл на тривалий термін. Це різко загостило конфлікт між професійною діяльністю та сімейним життям батьків з дітьми у країнах Європи, збільшило соціальну нерівність у сфері освіти, сприяло погіршенню економічного становища жінок [18]. Масштабна політика сприяння збереженню робочих місць у розвинених країнах уможливила уникнення значного зростання рівня безробіття, але для вразливих категорій працівників (як-от мігранти, працівники на тимчасовій роботі тощо) становище все ж таки помітно погіршилось; негативні зміни відбулись й в тих секторах економіки, де більшість зайнятих становили жінки [21]. Рівень материнської зайнятості¹ у розвинених країнах також у 2020 р. знизився, але вже в 2021 р. тенденція доволі стійкого (понад десятиліття) зростання відновилася [22].

На тлі погіршення соціально-економічних умов для народження дитини у період пандемії зусилля спрямовувались на пом'якшення впливу епідемії та карантинних обмежень, що простежується як на рівні деяких

¹ Рівень материнської зайнятості — це рівень зайнятості жінок у віці 16—64 роки, які мають щонайменше одну дитину віком до 14 років.

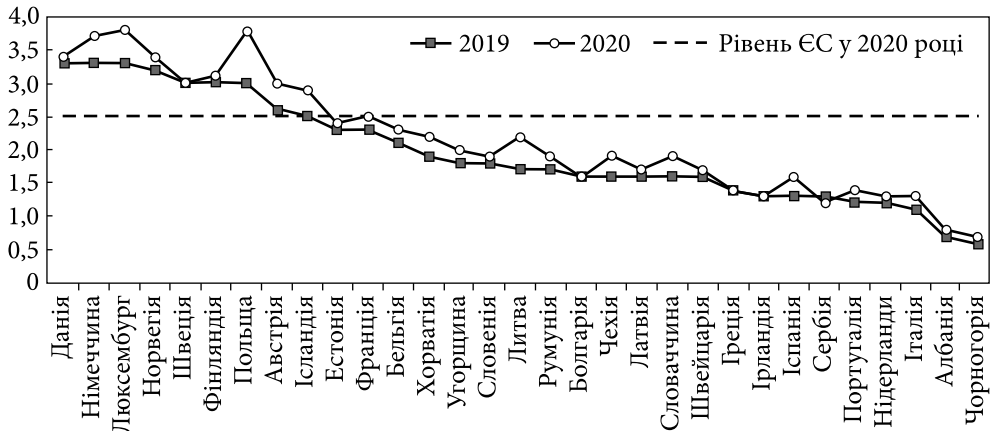

Рис. 4. Витрати на підтримку сімей з дітьми у країнах Європи в 2019—2020 роки, % від ВВП
Джерело: Євростат.

розвинених країн, так і ЄС загалом. Привертає увагу комплексний підхід, в якому підтримка сімей з дітьми поєднувалася з розширенням чинних національних інструментів соціальної політики, запровадженням нових заходів у відповідь на виклики, що з'явилися, створенням наднаціональних механізмів подолання наслідків епідемії та інвестицій в людський розвиток майбутніх поколінь. Сприяння (й тим більше стимулювання) народжуваності не декларувалось як мета для запровадження нових інструментів. Водночас важливим завданням стало сприяння зайнятості батьків та забезпечення догляду за дітьми.

У 2020 р. витрати на соціальний захист сімей з дітьми зросли у переважній більшості європейських країн, причому як стосовно матеріальної підтримки сімей з дітьми, так й щодо забезпечення послуг з догляду за дітьми. Багато країн, де у 2021 р. рівень народжуваності підвищився після тривалого його зниження, характеризуються значними обсягами витрат на підтримку сімей з дітьми й істотним приростом цих витрат під час епідемії (рис. 4).

Важливо зауважити, що зв'язок значно складніший ніж здається спочатку. По-перше, виникає питання: «як можна пояснити, що при доволі високих витратах на підтримку сімей з дітьми рівень народжуваності тим не менш тривалий час знижувався, як це було у Норвегії, Швеції чи Фінляндії, а «спрацював» цей механізм лише у найважчий рік пандемії (табл. 1, рис. 2)?» По-друге, подібний патерн змін у народжуваності мав місце у країнах, де витрати на підтримку сімей з дітьми залишалися значно нижчими за середньоєвропейський рівень, наприклад, у Нідерландах або Ірландії (табл. 1, рис. 2, рис. 4). Зазначене спонукає до необхідності пошуку інших

вагомих чинників. Увагу привертає послідовність (а не хаотичність) проведення заходів сімейної політики у країнах Північної Європи (скажімо, у періоди зниження інтенсивності народжень навіть не піднімається питання відміни виплат начебто через те, що вони не дають бажаний ефект), а також постійне розширення спектра заходів, підняття їх на вищий рівень якості. Саме у такий спосіб, на наше переконання, формується і укріплюється довіра громадян до владних структур і відчуття захищеності попри шокову зовнішню ситуацію, а це, зі свого боку, посилює репродуктивну резильєнтність.

В Європейському Соціальному Обстеженні респондентам було запропоновано дати відповідь на питання «Скажіть, будь ласка, наскільки ви задоволені реакцією уряду на пандемію в країні щодо підтримки сімей з дітьми шкільного віку?». Для відповіді запропонована шкала від позиції «вкрай незадоволений» до «вкрай задоволений». На нашу думку, найбільш цікавими є відповіді, які тяжіють до крайніх позицій, зокрема, до цілковитої задоволеності діями уряду. Примітно, що у країнах, де зростання народжуваності у 2021 р. перевищило зниження попереднього 2020 р., частка цілком задоволених у 1,5—1,8 раза перевищувала середню для усіх країн-учасниць опитування частку [23].

Сучасна сімейна політика у розвинених країнах є багатовекторною, містить інструменти сприяння поєднанню сімейного життя та зайнятості (відпустки для батьків, дружність до сімей соціально-трудового середовища тощо), систему послуг із догляду та виховання дітей, матеріальну підтримку батьків з дітьми: регулярні й диференційовані довготривалі виплати, одноразові гранти, податкові пільги, негрошова допомога тощо), сприяння гендерній рівності. У період пандемії найпоширенішими інструментами, що застосовувались для пом'якшення її наслідків на національному рівні розвинених країн й стосуються сімейної політики, були:

- розширення відпусток для батьків в умовах карантину;
- фінансова підтримка закладів сфери послуг з догляду за дитиною;
- додаткова матеріальна підтримка батьків.

Дослідження М. Дейлі (M. Daly) й С. Руй (S. Ryu) підсумовує, що з 28 країн (ЄС та Велика Британія), 23 країни під час пандемії надали додаткову матеріальну підтримку батькам й 21 надали підтримку послугам з догляду за дитиною. Найбільшу кількість сфер ініціативи у сімейній політиці охоплювали у Франції, Швеції та Португалії, а найменшу — у Нідерландах та на Кіпрі [14]. В багатьох країнах ЄС поширення набуло *надання додаткових оплачуваних відпусток з догляду за дітьми*. В одних країнах створювались нові види відпусток (наприклад, у Словаччині нова відпустка навіть отримала назву «пандемічна»), в інших розширювались уже наявні (Німеччина). Зазвичай це були нетривалі (від 15 до 42 днів) й добре сплачувані (від 50 до 100 % попереднього доходу) відпустки, з достатньо різними

умовами розрахунку сплачуваності, найчастіше фінансовані державою (в деяких випадках, як-от у Франції, роботодавцями). В таких країнах як Чехія, Словаччина та Швеція обмеження тривалості відпустки не встановлювалось. У невеликій кількості країн законодавство про відпустки не змінювалось (Іспанія, Данія, Фінляндія). Максимальний вік дітей, для догляду за якими надавались відпустки, коливався від 10 до 16 років. У більшості країн право на відпустку розподілялось між обома батьками [24].

Ще одним напрямом політики в умовах карантину стало *заохочення дистанційної зайнятості*, якщо характер роботи це дозволяв. Утім, вивчення цього досвіду показало доволі суперечливі результати: в одних випадках дистанційна зайнятість дійсно стала вдалим рішенням проблеми, в інших же зумовила зростання напруженості, конфліктів, стресових ситуацій за необхідності одночасно працювати й доглядати за дітьми, що згодом підняло ще на один щабель важливість розвитку сфери послуг по догляду за дітьми, зокрема розвиток її гнучкості і можливості пристосування до будь-яких нових викликів.

Сфера послуг з догляду за дитиною не лише сприяє зайнятості батьків і зниженню ризиків бідності сімей з дітьми, але й допомагає у реалізації дітородних планів. У період пандемії здійснювалась додаткова матеріальна підтримка закладів, які надавали послуги з догляду за дитиною (зокрема й їхніх працівників), й батьків, котрі користувалися такими послугами. Поширеною практикою була організація діяльності обмеженої кількості дошкільних закладів для дітей найбільш важливих категорій працівників (медиків, поліції, пекарів тощо). Подібна практика мала місце у Чехії, Франції, Швеції, окремих регіонах Німеччини [17]. Однак не всі ініціативи уряду були позитивно сприйняті населенням; до прикладу, в Ірландії спроба забезпечити у домашніх умовах догляд за дітьми силами вихователів деяких закритих на карантин дошкільних закладів зазнала невдачі через спровоковану цим нерівність у доступності послуг [17]. Низка країн сформувавши пріоритети під час відкриття дошкільних закладів, зокрема, у Франції надавався пріоритет у догляді за дітьми вчителів, одnobатьківських сімей, подружжям з двома працюючими [18]. Франція, Данія, Італія та Іспанія здійснювали додаткове фінансування постачальників послуг з догляду за дитиною, насамперед для виплати заробітної плати персоналу (державного й приватного сектору), а 11 країн ЄС надавали додаткову матеріальну допомогу батькам, котрі користувалися послугами з догляду за дитиною [18].

З нових інструментів варто відзначити окрему допомогу для оплати послуг з догляду за дитиною, запроваджену в Італії. Цей інструмент подібний до української послуги «Муніципальна няня» у перші роки її існування, яка сприяла догляду за дитиною в умовах відсутності доступних дошкільних закладів або за складних життєвих обставин. Обсяг допомоги в Італії становив 600 євро на місяць і зростав у випадках зайнятості батьків

у сфері охорони здоров'я чи інших критично важливих сферах до 1000 євро. В 2021 р. допомогу збільшили до 1200 та 2000 євро відповідно [18].

Значні інвестиції у розвиток інструментів, здатних забезпечувати баланс між сімейним життям і зайнятістю не зменшують *важливість матеріальної підтримки сімей з дітьми*, що лише актуалізується разом із заго-стреннями ризиків бідності, характерних для кризових періодів в економіці. Витрати на матеріальну підтримку сімей з дітьми у 2020 р. у Німеччині, Чехії, Словаччині, Литві, Польщі та Австрії перевищили витрати у доко-відний рік на 0,3% ВВП. Деякі країни (зокрема Чехія) під час епідемії збіль-шили обсяги наявних матеріальних допомог або ж запровадили нові ви-плати. Зміни в обсягах матеріальної допомоги могли диференціюватися за черговістю народження дитини (Німеччина) або ж за віком дитини (Чехія). З метою ширшого охоплення допомогою сімей іноді змінювались умови її надання. Так, у Німеччині переглянули умови адресності, а в Австрії за-провадили допомогу для тих, хто мав значні втрати доходу. А от у Швеції для батьків із втратами доходів відтермінували виплати аліментів і надали натомість позику на цей період [18]. Серед інших інструментів підтримки сімей з дітьми, що застосовувались під час пандемії у країнах ЄС, привер-тають увагу літні табори для дітей та літні школи, інформаційно-навчальна підтримка батьків в умовах дистанційної зайнятості та навчання.

Пандемія *Covid-19* спонукала до розробки програм соціальної полі-тики на наднаціональному рівні. Значні зусилля в ЄС спрямовуються на *сприяння зайнятості батьків та упередження бідності шляхом соціальної інтеграції дітей*. У відповідь на економічні виклики епідемії виникли іні-ціативи «Інвестиційна ініціатива у відповідь на виклики епідемії» (*Corona-virus Response Investment Initiative*) та «Фонд відновлення ЄС» (*EU Recovery Fund 2021—2027*) [15]. Інвестиційна ініціатива надавала пряме фінансуван-ня з фонду згуртованості ЄС (*Cohesion Fund*) для оплати роботи медичних працівників, збереження робочих місць, підтримку безробітних і підпри-ємців. Забезпечення зайнятості й уникнення масових звільнень займають перші позиції в оглядах політики в умовах пандемії як позитивний резуль-тат соціальної політики [22]. Фонд відновлення пропонує середньостро-ковий механізм фінансування інвестицій у людський розвиток і складаєть-ся з посилення довгострокових бюджетів ЄС та плану «*Next Generation EU*», інвестиції в межах якого спрямовані поряд із цифровізацією, «зеленим пе-реходом» та вищою освітою ще й на розвиток соціальної інфраструктури, інклюзивності, рівності та медичні послуги. З 2021 р. також діє програма «Гарантії для дитини» («*European Child Guarantee*»), метою якої є уперед-ження дитячої бідності через подолання соціального виключення дітей, а інструментами стали інвестиції в доступні послуги з догляду за дитиною, освіту, здоров'я дітей і доступне житло. До того ж наголошується, що со-ціальне виключення та дитяча бідність створюють своєрідне «замкнуте

коло» для вразливих груп дітей (зокрема дітей з малозабезпечених сімей, однобатьківських сімей, сімей мігрантів, ромських сімей), тому фінансування значною мірою спрямовується на створення можливостей для соціальної інтеграції дітей [25].

Значні інвестиції у людський розвиток майбутніх поколінь, створення інституційних інструментів та комплексне бачення людського розвитку помітно відрізняють реакцію соціальної політики ЄС на супутню з пандемією соціально-економічну кризу від реакції на виклики часів фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. Згадаємо, що оперативно запроваджені короткотривалі інструменти підтримки вразливих категорій населення (зокрема сімей з дітьми) функціонували також у період попередньої кризи.

Підтримка сімей з дітьми у період пандемії поряд із довготривалими інвестиціями у сімейну політику та людський розвиток здатні створити відчуття впевненості у майбутньому, що може позитивно вплинути на прийняття рішення про народження дитини. Інвестиції під час кризи нашаровуються на наявні системи соціальної підтримки, тому потенційний ефект варто вважати сукупним (кумулятивним) наслідком довготривалого розвитку сімейної політики. Країни Північної Європи пропонують щедрі схеми оплачуваної відпустки по догляду за дитиною, часто з цільовими «татовими місяцями», а також доступні послуги з догляду за дітьми, щоб допомогти обом батькам поєднувати роботу та сімейні обов'язки.

Висновки та напрями подальших досліджень. У більшості європейських країн у перший рік пандемії (2020) дітородна активність помітно знизилася, але на другий рік (2021) рівень народжуваності істотно піднявся і навіть зміг у деяких країнах перевищити рівень доковідного року (2019). Провідна роль у підвищенні народжуваності у 2021 р. належить жінкам у віці 30 років і старше. Збільшення їх внеску у сумарну народжуваність також супроводжувалося зростанням середнього віку матері при народженні дитини.

Зміни, які відбулися у динаміці народжуваності напередодні пандемії Covid-19 та у 2020—2021 рр., надали змогу виокремити певні групи країн. На увагу заслуговують країни, яким вдалося зберегти попередню тенденцію підвищення або стабілізації рівня народжуваності попри негативний вплив пандемії (Чехія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Хорватія), але особливий інтерес виникає до країн, де тривалий період до епідемії спостерігалось зниження рівня народжуваності, але у 2021 р. відбулось доволі різке його зростання (Ірландія, Нідерланди, Ісландія, Норвегія). Україна належить до четвірки країн із стійкою тенденцією зниження народжуваності, яка не переривалась у 2021 р.

Майже усі європейські країни характеризуються доволі розвиненою сімейною політикою, що має потенціал для пом'якшення негативних соціально-економічних наслідків пандемії для сімей з дітьми і здатна впливати

на прийняття рішень щодо народження дитини. Відмінності у динаміці процесів народжуваності в різних країнах, спричинені єдиним початковим чинником, доводять важливість соціально-економічних умов для дітородної поведінки. Серед країн, в яких у 2021 р. відбувся сплеск рівня народжуваності після певного періоду його зниження або стабілізації, більшість характеризується значними витратами на підтримку сімей з дітьми та їх зростанням під час епідемії. Однак, на нашу думку, вагомішим фактором для репродуктивної резильєнтності на макрорівні є послідовність, комплексність, принциповість сімейної політики, здатність охопити різні сфери життєдіяльності.

Супутня із пандемією соціально-економічна криза погіршила рівень добробуту сімей, що зумовило запровадження універсальних інструментів, спрямованих на широке коло отримувачів. Поряд з наданням матеріальної допомоги значний акцент зроблено на організації (хоча часто й обмеженій) діяльності дошкільних закладів та підтримці цієї сфери, наданні додаткових оплачуваних відпусток батькам. Комплексність і різноманітність заходів сприяли формуванню впевненості громадян у державній підтримці, зменшили відчуття невизначеності на тлі ризиків, пов'язаних з пандемією, що зрештою позитивно позначилось на рішенні народити дитину. Подальшого вивчення потребує формування і розвитку такого соціального капіталу як довіра до дій уряду (особливо у кризові періоди) та його вплив на короткострокову й довгострокову динаміку народжуваності, її структурні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. 11 March 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20200311212521/https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (дата звернення: 15.10.2023).
2. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing. 5 May 2023. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing--5-may-2023> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Sobotka T., Jasilioniene A., Galarza A. A., Zeman K., Nemeth L., Jdanov D. Baby bust in the wake of the COVID-19 pandemic? First results from the new STFF data series. 2021, March 24. <https://doi.org/10.31235/osf.io/mvy62>
4. Jdanov D., Sobotka T., Zeman K., Jasilioniene A., Galarza A., Nemeth L. et al. Short-Term Fertility Fluctuations Data series (STFF). Methodological note. The Human Fertility Database. 2020. URL: <https://www.humanfertility.org/File/GetDocumentFree/Docs/STFFnote.pdf> (дата звернення: 17.05.2023).
5. Sobotka T., Jasilioniene A., Zeman K., Nemeth L., Winkler-Dworak M., Galarza A. et al. Booms, busts and trend reversals? Shifts in births and fertility rates across the highly developed countries during the COVID-19 pandemic. 2021. URL: https://www.demogr.mpg.de/mediacms/16374_main_Sobotka%20et%20al_COVID19%20and%20fertility_Pandemic%20Babies_Berlin_13Dec2021.pdf (дата звернення: 05.08.2023).

6. Norlén G., Bogason A., Cuadrado A. The State of the Nordic Region 2022: report. <http://doi.org/10.6027/R2022:2.1403-2503>
7. Mamelund S. E. Can the Spanish Influenza Pandemic of 1918 Explain the Baby Boom of 1920 in Neutral Norway? *Population*. 2004/2. Vol. 59. P. 229—260. <https://doi.org/10.3917/popu.402.0269>
8. Mamelund S. E. Fertility Fluctuations in Times of War and Pandemic Influenza. *The Journal of Infectious Diseases*. 1 July 2012. 206 (1). P. 140—141. <https://doi.org/10.1093/infdis/jis315>
9. WHO to convene an International Health Regulations Emergency Committee on Zika virus and observed increase in neurological disorders and neonatal malformations. URL: <https://www.who.int/news/item/28-01-2016-who-to-convene-an-international-health-regulations-emergency-committee-on-zika-virus-and-observed-increase-in-neurological-disorders-and-neonatal-malformations> (дата звернення: 27.02.2024).
10. Rangel M. A., Nobles J., Hamoudi A. Brazil's Missing Infants: Zika Risk Changes Reproductive Behavior. *Demography*. 2020. 57 (5). 1647—1680. <https://doi.org/10.1007/s13524-020-00900-9>
11. Lindberg L. D., VandeVusse A., Mueller J., Kirstein M. Early Impacts of the COVID-19 Pandemic: Findings from the 2020 Guttmacher Survey of Reproductive Health Experiences. New York: Guttmacher Institute, 2020. URL: <https://www.guttmacher.org/report/early-impacts-covid-19-pandemic-findings-2020-guttmacher-survey-reproductive-health> (дата звернення: 07.06.2022).
12. Goldstein J., Kreyenfeld M., Jasilioniene A., Örsal D. D. K. Fertility reactions to the 'Great Recession' in Europe. *Demographic Research*. 2013. 29 (4). P. 85—104. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.4>
13. Plach S., Aassve A., Cavalli N., Mencarini L., Sanders S. COVID-19 Policy Interventions and Fertility Dynamics in the Context of Pre-Pandemic Welfare Support. *Population and Development Review*. 2024. <https://doi.org/10.1111/padr.12557>
14. Daly M., Ryu S. Child-related Social Policies in Europe during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Social Policy*. 2023, 1—18. <https://doi.org/10.1017/S0047279423000351>
15. Churchill H., Sandbæk M., Jackson A., Jerinić J., Arsić J., Dobrotić I. et al. The conceptualisation and delivery of family support in Europe. A review of international and European policy frameworks and standards. 2021. URL: https://eurofamnet.eu/system/files/wg2_policyreviewreport_sept_2021.pdf
16. Hallaert J., Vassileva I., Chen T. Rising Child Poverty in Europe. Mitigating the scarring from the COVID-19 pandemic. *IMF Working Papers*, WP/23/134. 2023. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2023/English/wpia2023134-print-pdf.ashx>
17. Blum S., Dobrotić I. Childcare-policy responses in the COVID-19 pandemic: unpacking cross-country variation. *European Societies*. 2021. 23 (sup1). S545—S563. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1831572>
18. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Gender equality and work-life balance policies during and after the COVID-19 crisis: thematic review 2022: synthesis. Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/50106>
19. Total fertility rate in the United Kingdom from 1961 to 2021. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/284042/fertility-rate-in-the-united-kingdom-uk/>
20. Nisén J., Jalovaara M., Rotkirch A., Gissler M. Fertility recovery despite the COVID-19 pandemic in Finland? 2022. May 7. <https://doi.org/10.31235/osf.io/fxwe3>
21. The unequal impact of COVID-19: A spotlight on frontline workers, migrants and racial / ethnic minorities. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). URL: <https://>

- www.oecd.org/en/publications/the-unequal-impact-of-covid-19-a-spotlight-on-frontline-workers-migrants-and-racial-ethnic-minorities_f36e931e-en.html
22. LMF1.2. Maternal employment rates. OECD Family Database. OECD. 2024. URL: https://www.oecd.org/els/family/LMF1_2_Maternal_Employment.pdf
 23. European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). ESS10 — integrated file, edition 3.2 [Data set]. Sikt — Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. 2023. https://doi.org/10.21338/ess10e03_2
 24. Picken N., Feyerabend K., Kunertova L. et al. Juggling work and childcare during COVID-19: how EU Member States supported working families in 2020. European platform for investing in children: fourth annual thematic report. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Publications Office of the European Union, 2021. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/557994>
 25. European Child Guarantee. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1428&langId=en>

REFERENCES

1. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 (2020, March). WHO. <https://web.archive.org/web/20200311212521/https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
2. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing (2023, May). WHO. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023>
3. Sobotka, T., Jasilioniene, A., Galarza, A. A., Zeman, K., Nemeth, L., & Jdanov, D. (2021, March 24). Baby bust in the wake of the COVID-19 pandemic? First results from the new STFF data series. <https://doi.org/10.31235/osf.io/mvy62>
4. Jdanov, D., Sobotka, T., Zeman, K., Jasilioniene, A., Galarza, A., & Nemeth, L. et al. (2020). Short-Term Fertility Fluctuations Data series (STFF). Methodological note. The Human Fertility Database. <https://www.humanfertility.org/File/GetDocumentFree/Docs/STFFnote.pdf>
5. Sobotka, T., Jasilioniene, A., Zeman, K., Nemeth, L., Winkler-Dworak, M., & Galarza, A. et al. (2021). Booms, busts and trend reversals? Shifts in births and fertility rates across the highly developed countries during the COVID-19 pandemic. https://www.demogr.mpg.de/mediacms/16374_main_Sobotka%20et%20al_COVID19%20and%20fertility_Pandemic%20Babies_Berlin_13Dec2021.pdf
6. Norlén, G., Bogason, A., & Cuadrado, A. et al. (2022). The State of the Nordic Region 2022: report. <http://doi.org/10.6027/R2022:2.1403-2503>
7. Mamelund, S. E. (2004). Can the Spanish Influenza Pandemic of 1918 Explain the Baby Boom of 1920 in Neutral Norway? *Population*, 2004/2, 59, 229—260. <https://doi.org/10.3917/popu.402.0269>
8. Mamelund, S. E. (2012). Fertility Fluctuations in Times of War and Pandemic Influenza. *The Journal of Infectious Diseases*, 206, 1, 140—141. <https://doi.org/10.1093/infdis/jis315>
9. WHO to convene an International Health Regulations Emergency Committee on Zika virus and observed increase in neurological disorders and neonatal malformations (2016). WHO. <https://www.who.int/news/item/28-01-2016-who-to-convene-an-international-health-regulations-emergency-committee-on-zika-virus-and-observed-increase-in-neurological-disorders-and-neonatal-malformations>

10. Rangel, M. A., Nobles, J., & Hamoudi, A. (2020). Brazil's Missing Infants: Zika Risk Changes Reproductive Behavior. *Demography*, 57 (5), 1647—1680. <https://doi.org/10.1007/s13524-020-00900-9>
11. Lindberg, L. D., VandeVusse, A., Mueller, J., & Kirstein, M. (2020). Early Impacts of the COVID-19 Pandemic: Findings from the 2020 Guttmacher Survey of Reproductive Health Experiences. <https://www.guttmacher.org/report/early-impacts-covid-19-pandemic-findings-2020-guttmacher-survey-reproductive-health>
12. Goldstein, J., Kreyenfeld, M., Jasilioniene, A., & Örsal, D. D. K. (2013). Fertility reactions to the 'Great Recession' in Europe. *Demographic Research*, 29 (4), 85—104. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.4>
13. Plach, S., Aassve, A., Cavalli, N., Mencarini, L., & Sanders, S. (2024). COVID-19 Policy Interventions and Fertility Dynamics in the Context of Pre-Pandemic Welfare Support. *Population and Development Review*. <https://doi.org/10.1111/padr.12557>
14. Daly, M., & Ryu, S. (2023). Child-related Social Policies in Europe during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Social Policy*, 1—18. <https://doi.org/10.1017/S0047279423000351>
15. Churchill, H., Sandbæk, M., Jackson, A., Jerinić, J., Arsić, J., & Dobrotić, I. et al. (2021). The conceptualisation and delivery of family support in Europe. A review of international and European policy frameworks and standards. https://eurofamnet.eu/system/files/wg2_policyreviewreport_sept_2021.pdf
16. Hallaert, J., Vassileva, I., & Chen, T. (2023). Rising Child Poverty in Europe. Mitigating the scarring from the COVID-19 pandemic. *IMF Working Papers*, WP/23/134. <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2023/English/wpiea2023134-print-pdf.ashx>
17. Blum, S., & Dobrotić, I. (2021). Childcare-policy responses in the COVID-19 pandemic: unpacking cross-country variation. *European Societies*, 23 (sup1), S545—S563. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1831572>
18. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2022). Gender equality and work-life balance policies during and after the COVID-19 crisis: thematic review 2022: synthesis, Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/50106>
19. Total fertility rate in the United Kingdom from 1961 to 2021 (2024). Statista. <https://www.statista.com/statistics/284042/fertility-rate-in-the-united-kingdom-uk/>
20. Nisén, J., Jalovaara, M., Rotkirch, A., & Gissler, M. (2022, May 7). Fertility recovery despite the COVID-19 pandemic in Finland? <https://doi.org/10.31235/osf.io/fxwe3>
21. The unequal impact of COVID-19: A spotlight on frontline workers, migrants and racial / ethnic minorities. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). https://www.oecd.org/en/publications/the-unequal-impact-of-covid-19-a-spotlight-on-frontline-workers-migrants-and-racial-ethnic-minorities_f36e931e-en.html
22. LMF1.2. Maternal employment rates. OECD Family Database (2024). OECD. https://www.oecd.org/els/family/LMF1_2_Maternal_Employment.pdf
23. European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC) (2023). ESS10 — integrated file, edition 3.2 [Data set]. Sikt — Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. https://doi.org/10.21338/ess10e03_2
24. Picken, N., Feyerabend, K., & Kunertova, L. et al. (2021). Juggling work and childcare during COVID-19: how EU Member States supported working families in 2020. European platform for investing in children: fourth annual thematic report. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/557994>
25. European Child Guarantee (2024). European Commission. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1428&langId=en>

Стаття надійшла до редакції журналу 04.04.2024

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

Borys Krimer, PhD (Economics), Senior Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

FERTILITY AND FAMILY POLICY IN EUROPEAN COUNTRIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

The study of shifts in the fertility dynamics during crisis periods along with changes in the system of family policy in European countries is a relevant direction of research for the further development of Ukraine's demographic policy, increasing its effectiveness, especially in the period of post-war reconstruction. In this regard, the purpose of our paper is to find out the changes in trends and structural characteristics of fertility in the first years of the COVID-19 pandemic in European countries in combination with the analysis of change in family policy, effectiveness of current and implemented during this period policy measures. The main methods used in the paper were systematization and generalization of statistical information from various sources, structural-logical and comparative analysis and critical assessment of measures implemented to counter crisis situations in developed European countries. The scientific novelty consists in generalizing fertility characteristics and family policy measures to counteract the negative impact of COVID-19 pandemic on family well-being in European countries. The grouping of European countries was based on the changes that occurred in the fertility dynamics on the eve of the COVID-19 pandemic and in 2020—2021. In most countries, there was a decrease in the total fertility rate in 2020 followed by a rather sharp rise in 2021. This became possible due to the increase in childbirth among women of middle and older reproductive age. The countries in which there was a long period of decline in the total fertility rate before the epidemic but in 2021 fertility increased despite the complexity of the epidemiological situation (Ireland, the Netherlands, Iceland, Norway) have drawn the most attention. Consistency, comprehensiveness, adherence to principles, variety are key characteristics of family policy that strengthen reproductive resilience. Along with providing financial assistance to families with children, in many countries, parents were given additional paid leave, measures were introduced to counter the dismissal of employees who have children, support was provided to institutions that continued to provide childcare services, and remote employment opportunities were expanded. The issues of the influence of population's trust in the government (especially in periods of crisis) on formation of reproductive intentions and their realization need further study.

Keywords: fertility, family policy, COVID-19 pandemic, European countries.

Cite: Kalashnikova, Tetiana, & Gerasymenko, Iryna (2024). Sotsialna polityka yak chynnyk zabezpechennia zhyttestiikosti derzhavy [Social Policy as a Factor Ensuring State Sustainability]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 59—78. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.059>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.059>

УДК 330+316.4

JEL Classification: B 30, O 10

ТЕТЯНА КАЛАШНІКОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: tatank@meta.ua

ORCID: 0000-0002-7963-3155

ІРИНА ГЕРАСИМЕНКО, голов. інженер

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: irina_gera@ukr.net

ORCID: 0009-0001-6465-7605

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ

В умовах, коли українська державність зазнає найсерйознішого виклику в своїй новітній історії, актуалізується питання щодо пріоритетів державної політики в соціально-економічній сфері. Метою статті визначено дослідження місця і ролі соціальної політики у процесі забезпечення життєстійкості держави. Для формування основних положень дослідження використано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення, класифікації, системного аналізу, а також графічний метод для візуалізації отриманих результатів. У роботі проаналізовано сучасну науково-теоретичну платформу і базові дефініції поняття «життєстійкість», досліджено специфіку та сталий контекст використання споріднених з ним термінів — життєздатність, стійкість та резильєнтність, запропоновано системний погляд на життєстійкість держави та виокремлено її складові. Соціальна політика розглядається як елемент системи управління соціальними процесами, що безпосередньо впливає на життєстійкість українського соціуму. На сучасному етапі розвитку глобальної економіки людина виступає головним джерелом економічного зростання, а якість людського потенціалу є

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

запорукою конкурентоздатності держави. Зважаючи на це, багатократно зростає важливість соціальної та гуманітарної політики. Економічна політика, отримання прибутку стає не самодостатньою діяльністю, а має бути спрямована на людину, розкриття потенціалу особистості і формування якісного людського потенціалу держави. Тому, оцінюючи соціальну політику, слід пам'ятати про цінність людини, зокрема економічну, і про необхідність відповідних інвестицій — у безпеку, систему охорони здоров'я, покращення умов праці задля розвитку цього ресурсу. Показано зв'язок між такими елементами життєстійкості держави вищого рівня, як життєстійкість економіки і життєстійкість соціуму. Саме у соціумі — родині, громаді, за місцем навчання — відбувається формування особистості, вона набуває певної фізичної кондиції, освіти, професійні навички і кваліфікацію, соціальні зв'язки. Таким чином формується людський і соціальний капітал як ресурс розвитку економіки і, відповідно, її стійкості і життєстійкості. Водночас економіка генерує матеріальні і фінансові ресурси, необхідні для фізичного існування окремо взятого індивіда та його розвитку, а також для існування соціуму загалом, зокрема об'єктів соціальної і інженерної інфраструктури. Проведений аналіз наглядно демонструє важливість соціальної політики як соціального інституту життєстійкості держави.

Ключові слова: життєстійкість держави, життєстійкість соціуму, життєстійкість економіки, соціальна політика, соціальна згуртованість.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В умовах кризових явищ, що спричинені глобальними викликами та пандеміями, швидкою зміною клімату, прискореними темпами урбанізації та технологічного розвитку, одним з головних аспектів державної політики є збереження стабільності функціонування соціально-економічної системи. Сьогодні Україна знаходиться в епіцентрі геополітичного конфлікту — військова агресія РФ поставила державу перед новими викликами. Передусім — це гуманітарна криза, спричинена масовою вимушеною міграцією. Руйнування ключових об'єктів цивільної інфраструктури, сільського господарства, бізнесу зумовлює значні економічні збитки, несе загрозу екологічної та енергетичної кризи. Не менш небезпечними є соціальні і психологічні наслідки: втрата здоров'я та життя, перманентний стрес, тяжкі психоемоційні травми збільшують навантаження на системи охорони здоров'я та соціального захисту, погіршують ментальний стан суспільства. Політична нестабільність та почуття невизначеності призводять до розколів у суспільстві та руйнування соціальної згуртованості; інформаційні війни, що базуються на дезінформації і місінформації, підривають віру людей у державні інституції. В такий час непередбачуваних і стрімких подій, що докорінно змінюють життя суспільства і окремих його громадян, зростає необхідність формування комплексної стратегії для забезпечення життєздатності держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичне поле досліджень проблеми життєстійкості досить широке і різновекторне. Найчастіше термін використовують стосовно стану окремого індивіда, однак у випадку характеристики функціонування економічної системи більш уживаним є термін

«стійкість»: мова йде саме про здатність протистояти викликам економічного змісту.

Найбільш узагальнене поняття про життєстійкість, пов'язане з адаптивними можливостями системи та її здатністю до самовідтворювання, пропонує А. Мастен (A. Masten) [1]. Життєстійкість у поєднанні зі стійкістю розглядають зарубіжні вчені Ф. Льозель, Е. Блізенер та П. Кеферл (F. Lösel, T. Bliesener & P. Köferl) [2]. Семантика поняття стійкості у сфері суспільних досліджень базується на загальній теорії систем — процеси формування стійкості складних систем та їх спільні риси досліджує К. Холлінг (K. Holling) [3].

Основні наукові підходи до визначення сутності економічної стійкості на макро- і мікрорівнях виділяє у своїй публікації М. Савченко (M. Savchenko) (диференціюючи по чотири для кожного рівня) [4]. Зміст поняття резильєнтності (стресостійкості) на макрорівні через його соціетальний, економічний та соціальний вимір розкривають такі відомі вчені як В. Геєць, Т. Бурлай та В. Близнюк (V. Heyets, T. Burlai & V. Blyzniuk) [5]. Частина дослідників, серед яких О. Колодізев і К. Нужний (O. Kolodiziev & K. Nuzhnyi), схильна ототожнювати стійкість і рівновагу соціально-економічної системи мікрорівня [6]. В. Іванов (V. Ivanov) у дослідженні розглядає стійкість як здатність економічної системи не відхилятися від свого стану (статистичного або динамічного) за різних внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих впливів за рахунок ефективного формування, використання фінансових та інших механізмів [7].

Проблеми забезпечення національної стійкості у сфері національної безпеки входять до кола наукових інтересів багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. С. Пирожков, Є. Божок і Н. Хамітов (S. Pyrozhkov, Ye. Bozhok & N. Khamitov) визначають національну стійкість «як стратегію забезпечення збалансованості розвитку та успішного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, і більше того, як передбачення викликів та пошук відповідей на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини» [8]. П'ятиетапний синтез системи забезпечення національної стійкості пропонують у своїй роботі А. Лепіхов і Г. Храпач (A. Lepikhov & H. Khrapach) — зокрема, автори наголошують на важливості протидії гібридним загрозам [9]. О. Резнікова (O. Reznikova) у публікаціях докладно розглядає особливості процесу формування національної стійкості та його впливу на державну політику, здійснює аналіз існуючих у світі практик забезпечення національної стійкості з точки зору можливості їх імплементації в Україні, а також пропонує міждисциплінарну теоретичну основу для розроблення механізмів забезпечення національної стійкості [10, 11]. Схожої думки дотримуються О. Новікова та Я. Остафійчук (O. Novikova & Ya. Ostafychuk), які, досліджуючи у своїй роботі [12] наукові підходи до трактування резильєнтності, зазначають, що «існуючі моделі забезпечення

національної стійкості можуть набути нових якостей з урахуванням здобутків міждисциплінарних досліджень щодо резильєнтності, у яких приділено особливу увагу соціально-поведінковим чинникам розвитку соціально-економічних систем». Також автори розглядають соціально-трудова сферу як чинник забезпечення національної стійкості, акцентують увагу на «безпекових» аспектах соціально-трудоного розвитку і пропонують розширену дефініцію «збалансований і стійкий до зовнішніх впливів соціально-трудоного розвитку».

Багато наукових публікацій (переважно психологічні дослідження) присвячено проблемам забезпечення життєстійкості індивіда. Термін введено до психологічної науки американським психологом С. Мадді (S. Maddi), який розглядає життєстійкість особистості з точки зору її інтегративних якостей і здатності зберігати внутрішню гармонію [13]. М. Шефер, Т. Шіппі і К. Ферраро (M. Shefer, T. Shippy & K. Ferraro), визначаючи сутність цього поняття, роблять акцент на здатності індивіда мобілізувати ресурси для подолання кризової ситуації [14], Ф. Уолш (F. Walsh) приділяє особливе значення родинним зв'язкам у формуванні життєстійкості людини [15].

Серед наукових досліджень життєстійкості на особистісному рівні окремо виділено проблему життєстійкості дітей — її залежність від родинних і соціальних факторів у своїй роботі описують М. Руїс-Казарес, Я. Гуздер, С. Руссо та Л. Дж. Кірмаєр (M. Ruiz-Casares, J. Guzder, C. Rousseau & L. J. Kirmayer) [16].

Аналіз теоретичного добутку показує, що одним з ключових аспектів для формування життєстійкості соціуму виступає соціальна згуртованість — ця категорія всебічно розглянута в працях дослідників: Е. Дюркгейма (E. Durkheim) [17], Р. Мертона (R. Merton) [18], Т. Парсонса (T. Parsons) [19], А. де Токвіля (A. De Tocqueville) [20], Ф. Фукуями (F. Fukuiama) [21], Р. Дж. Оксоби (R. J. Oksobi) [22], М. Геддеса (M. Geddes) [23] та інших видатних науковців.

Метою даної статті є дослідження місця і ролі соціальної політики у процесі забезпечення життєстійкості держави.

Новизна статті. Удосконалено науково-методологічний підходи до оцінювання національної соціальної політики через визначення її ролі в життєстійкості держави. Виокремлено основні елементи життєстійкості держави, показано зв'язок між такими її елементами вищого рівня, як-от життєстійкість економіки і життєстійкість соціуму. Проведений аналіз наглядно демонструє важливість соціальної політики в контексті підтримання життєстійкості населення і соціуму загалом. Доведено, що соціальна політика є соціальним інститутом життєстійкості держави.

Методи. Застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення, класифікації, системного аналізу, аналізу наукових літературних джерел, графічний метод — для візуалізації результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі досить часто зустрічається поняття «життєстійкість», найчастіше — стосовно стану окремого індивіда. У випадку характеристики функціонування економічної системи більш уживаним є термін «стійкість», мова йде про здатність протистояти саме економічним викликам.

Поняття «життєстійкість», яке ми використовуємо в контексті нашого дослідження, близьке до визначення життєздатності. Слід зазначити, що канонічне розуміння цього терміна ще не сформовано. Так, у психологічних роботах частіше використовують термін «життєздатність», у соціологічних — «життєстійкість».

Найбільш узагальнено життєстійкість визначається як позитивна адаптація при зіткненні з ризиком або із несприятливою ситуацією, здатність динамічної системи протистояти труднощам і відтворюватися після руйнування [1]. Життєстійкість можна розглядати як один із процесів (позитивних факторів), що зменшують вразливість, поряд із стійкістю, адаптацією, пристосованістю, контролем над ситуацією [2].

З точки зору системного аналізу категорія «стійкість» є досить розвиненою (теорія стійкості систем). Концепт стійкості в галузі суспільних досліджень базується на загальній теорії систем, зокрема на закономірностях формування та функціонування складних систем. Спільні риси у формуванні стійкості різних за своєю природою складних систем були визначені К. Холлінгом через поняття внутрішнього «капіталу» системи, що «абсорбує» (поглинає) зовнішні впливи й уможливорює позитивні системні зміни, зберігаючи за цих умов її структуру й основні функції [3]. Крім того, вчений розмежував поняття «стійкість» та «стабільність», розуміючи під стабільністю системи її здатність повертатися до стану рівноваги після тимчасового порушення [11, с. 22—23].

Стойкість характеризує стан об'єкта стосовно зовнішніх впливів — стійкішим є такий його стан, який, за рівних зовнішніх впливів і внутрішніх зрушень схильний до менших змін, відхилень від попереднього. Умовою стійкості до зовнішніх впливів є внутрішні властивості самого об'єкта. Стойкість — зовнішній прояв внутрішньої структури об'єкта. Для того щоб підвищити його стійкість до впливу різних чинників, необхідно, перш за все, удосконалювати сам об'єкт [4, с. 6].

Виходячи з аналізу зазначених досліджень, а також тематичних глосаріїв з питань стійкості, розроблених низкою дослідницьких центрів, зокрема Стокгольмського центру стійкості (SRC) [24], Альянсу стійкості [25], Міжнародного інституту з питань відновлення після катастроф (DRI) [26] та, крім того, праць інших авторів, можна зробити висновок про те, що в узагальненому вигляді поняття «стійкість» характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні подразники, його здатність адаптуватися до їх впливів без значної втрати функціональності. На основі аналізу різних дослід-

Рис. 1. Соціальна політика як чинник забезпечення життєстійкості держави
 Джерело: побудовано Т. Калашніковою.

ницьких підходів щодо змісту міждисциплінарного концепту стійкості можна дійти висновку, що він будується навколо здатності складних систем реагувати на негативні впливи у такий спосіб, який дозволяє їм не втратити свою функціональність і здатність до розвитку [11].

Також поняття стійкості вкоринилось у суспільній думці у симбіозі з екологічною стійкістю і має тісний зв'язок з цілями сталого людського розвитку: «стійкий розвиток», «сталий розвиток», «цілі сталого людського розвитку» — це ті терміни, які увійшли до наукового обігу у зв'язку з цією проблематикою.

Зупинимось докладніше на розкритті змісту категорії «життєстійкість» стосовно держави. На нашу думку, життєстійкість держави включає життєстійкість як економіки, так і соціуму (рис. 1) — і вони пов'язані між собою. Людина є головною рушійною силою економічних процесів усіх рівнів, усіх галузей, економічних переходів. Змінюється тільки співвідношення категорій праці (фізична або розумова), за допомогою якої людина бере участь у виробничій діяльності. У соціумі — родині, громаді, за місцем навчання — відбувається формування особистості, там вона набуває певної фізичної кондиції, освіти, професійні навички та ква-

ліфікацію, соціальні зв'язки. Таким чином формується людський і соціальний капітал як ресурс розвитку економіки і, відповідно, її стійкості і життєстійкості.

У той саме час економіка генерує матеріальні і фінансові ресурси, необхідні для фізичного існування окремо взятого індивіда та його розвитку, а також для існування соціуму загалом, зокрема об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури (цей зворотний зв'язок на схемі не позначено, щоб не захаращувати її). Суто ринковий механізм розподілу ресурсів має вади, які позначають терміном «провали ринку», тому держава втручається в процес розподілу економічних благ, і роль соціальної політики в цьому процесі важко переоцінити. Соціальна політика відіграє важливу роль, коли мова йде про процеси забезпечення життєстійкості соціуму, оскільки вона покликана опікуватися незахищеними верствами населення, слідкувати за дотриманням мінімальних соціальних нормативів — і відповідні інституції беруть участь у їх встановленні.

В узагальненому вигляді «під станом стійкості економічної системи розуміється її здатність після несприятливого відхилення за межі допустимого значення повернутися в стан рівноваги за рахунок ресурсів» [4, с. 7]. Протягом останніх десятиліть проблемами стійкості системи активно займалися вчені-економісти. Характеристика стійкості властива економічним об'єктам різних рівнів — так, деякі дослідники виокремлюють стійкість підприємства (організації), галузі, національного господарства. А. Гриценко (А. Grytsenko), наприклад, зазначає, що пріоритетним завданням урядової політики постає забезпечення стійкості (резильєнтності) економічної системи як здатності зберігати функціональність і відновлюватися після шоків різних чинників — а в умовах невизначеності де-стабілізаційних зовнішніх впливів ця стійкість багато в чому залежить від національної укоріненості виробництва [27].

В. Геєць, Т. Бурлай та В. Близнюк визначають економічну резильєнтність як здатність національної економіки справлятися, відновлюватися та реконструюватися після потрясінь з тим, щоб надалі підвищити добробут і зменшити вразливість населення та бізнесу, і вона розглядається як поєднання макро- та мікроекономічної стійкості [5]. Натомість макроекономічна резильєнтність розкладається на два компоненти: статичну стійкість, тобто здатність обмежити величину негайної втрати доходу чи активів під впливом кризи; і динамічну стійкість, тобто здатність до швидкої посткризової реконструкції та відновлення. Мікроекономічна резильєнтність характеризується рівнем збитків, які несуть домогосподарства (особливо з різним достатком) під час криз, ступенем їх адаптованості до майбутніх шоків впливів, а також станом національної системи соціального захисту, включаючи соціальне страхування як механізм розподілу соціальних ризиків і підтримки найвразливіших верств населення.

Доволі активно на сучасному етапі суспільного розвитку відбувається формування змісту категорії «національна система стійкості», що має своє відображення у законодавстві та у дослідженнях науковців. Так, у 2020 р. була прийнята Стратегія національної безпеки України¹, де важливим елементом національної безпеки визначено запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз. Поняття «стійкість» у цьому документі трактується «як здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища і підтримувати стале функціонування, зокрема, шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей». Про мету впровадження «національної системи стійкості» зазначено також у Річній національній програмі під егідою Комісії Україна — НАТО на 2020 р.², яку планувалося здійснити до кінця 2025 р. Наступного року Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 була схвалена «Концепція національної системи стійкості», де національна стійкість визначена як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження й характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій»³. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р затверджено План заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 р., який складається з п'яти послідовних пунктів, що підлягають виконанню впродовж двох років: 1) ідентифікація загроз, виявлення вразливостей, оцінювання та пріоритизація ризиків національної безпеки; 2) запобігання виникненню загроз і настанню кризових ситуацій; 3) реагування на загрози і кризові ситуації; 4) подолання наслідків виникнення загроз або настання кризових ситуацій, а також відновлення сталого функціонування; 5) проведення моніторингу реалізації та аналізу ефективності ухвалених рішень⁴. Національна стійкість має

¹ Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

² Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна — НАТО на 2020 рік: Указ Президента України від 26.05.2020 р. № 203/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/2020#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

⁴ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

тісний зв'язок і взаємозалежність зі сталим людським розвитком, тож не можна оминати увагою такий важливий документ соціальної спрямованості як «Стратегія людського розвитку до 2025 року», що була затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/202, що визначає п'ять стратегічних і 33 оперативні цілі та основні завдання, які стоять перед державою у сфері людського розвитку, а також індикатори досягнення цілей, що забезпечує можливість проведення моніторингу, ефективного планування, належного оцінювання соціальних інвестицій у людський потенціал⁵. Докладний План заходів з реалізації Стратегії людського розвитку ухвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1617-р⁶.

Автори роботи [28] визначають поняття «національна стійкість» як здатність держави і суспільства ефективно протидіяти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватись до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування до, під час і після кризи, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги, а категорію «національна система стійкості» — як комплексний механізм взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадянського суспільства, а також цілеспрямованих дій, методів, чинників і механізмів, що гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи.

Необхідність реагування на загрози та кризові ситуації потребує наявності відповідних суб'єктів, спроможностей і механізмів, здатних забезпечити пристосування до змін та ефективно подолання небезпечних явищ і криз у різних сферах [11, с. 35].

Схожу позицію обґрунтовують С. Пирожков, Є. Божок і Н. Хамітов — у своїй роботі вони зазначають, що синонімом національної резильєнтності виступає резильєнтність цивілізаційної суб'єктності країни, яка, по суті, і є фундаментальною запорукою національної безпеки. Автори визначають резильєнтність як здатність давати відповідь на виклики, протидіяти загрозам, зберігаючи автентичність (цінності) і набуваючи адекватності (поведінкову адаптацію). Кінцевою метою і сенсом національної резильєнтності слід вважати саме цивілізаційну суб'єктність, яка, в свою

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

⁶ Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021—2023 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1617-р. URL: [https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-lyudskogo-rozvitku-na-20212023-roki-1617-091221](https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-strategiyi-lyudskogo-rozvitku-na-20212023-roki-1617-091221) (дата звернення: 01.07.2024).

чергу, існує заради успішного й гуманістичного розвитку людини. З іншого боку, автори осмислюють національну резильєнтність не просто як здатність, а як стратегію, а саме окреслений спосіб набуття і розвитку резильєнтності та її інституційного забезпечення [8, с. 76].

Резильєнтність як стратегія відповіді на деструктивні виклики та випередження загроз цивілізаційній суб'єктності країни у сучасному кризовому світі потребує здійснення як мінімум трьох принципових етапів: 1) аналітичного, 2) практичного та 3) постаналітичного. Перший етап включає моніторинг реальних подій та ситуацій у світі з метою передбачення конкретних внутрішніх або зовнішніх викликів і загроз, відділення перших від других, їх класифікацію та виявлення взаємозв'язків, а також вироблення плану дій щодо їх випередження, нейтралізації та протидії ним. На другому етапі відбувається практичне здійснення нейтралізації деструктивних викликів та загроз. На третьому етапі здійснюється аналіз результатів та наслідків практичного етапу, що стає основою для корекції практичних дій. Перший і останній етапи в їх теоретичних і методологічних вимірах потребують значного інтелектуального потенціалу, який може забезпечити взаємодія аналітиків та експертів з представниками органів виконавчої влади, відповідальних за національну безпеку держави [8, с. 77].

За результатами аналізу наукових досліджень вітчизняних науковців доцільно констатувати, що словосполучення «національна система стійкості» слід вважати не суто теоретичним конструктом, а об'єктом реалізації певного проекту у сфері державного будівництва.

Стосовно соціального життя вживаними є терміни «життестійкість» і «життездатність», особливо поширені у психології. Вони ґрунтуються на теорії життестійкості західної психології і соціології, згідно з якою життездатність особистості визначається рядом факторів, які належать до різних рівнів: макро-, мікро- та особистісного. Життестійкість досліджується на індивідуальному і соціальному рівнях. Термін було введено у психологічну науку американським психологом С. Мадді, котрий визначав його як особливу інтегративну якість особистості, певну систему поглядів і переконань, що дають змогу витримувати стресову ситуацію, позитивно сприймаючи довколишню дійсність і, відповідно, зберігати внутрішню рівновагу та гармонію [13, с. 85—112].

М. Шефер, Т. Шіппі і К. Ферраро [14] розуміють життестійкість як процес подолання важкої / негативної ситуації шляхом активації (мобілізації або реконфігурації) індивідуальних і соціальних ресурсів за умови суб'єктивної оцінки ситуації як негативної або небажаної. Ресурси включають такі види:

- матеріальні ресурси;
- індивідуальні характеристики;
- ресурси соціальної підтримки;

- соціальний статус;
- відносини всередині родини тощо.

З наведеного визначення можна зрозуміти, що одним із важливих факторів життєстійкості є суб'єктивна оцінка ситуації як негативної або небажаної. Автори роботи [14] визначають життєстійкість як певний вольовий (добровільний, усвідомлений), цілеспрямований набір відповідей, що здійснюється акторами з метою протистояти небажаним для них подіям. Вирішальне значення надається акту визнання ситуації як негативної. Наявність такої суб'єктивної оцінки дослідники вважають важливою, оскільки те, що є надзвичайною ситуацією для однієї особи, іншою може сприйматись як нормальна частина життя. Після етапу усвідомлення наступним має бути етап дії та активації ресурсів для адаптації до несприятливих умов.

Окремою проблемою є життєстійкість дітей. Автори колективної праці [16] вважають, що розвиток життєстійкості у дитини залежить не тільки від особистісних властивостей і родинних факторів, але і від соціальних аспектів життєстійкості, тобто зовнішніх колективних факторів та контекстів.

Аналіз наукової літератури [29, 30, 31] з окресленої проблеми свідчить про те, що успішність адаптації та опанування життєвими труднощами багато в чому залежить від певних особистісних характеристик і важливим видається питання стосовно з'ясування набору якостей, притаманних життєстійкій людині. Результати психологічних досліджень не дають однозначної відповіді на це питання, проте найчастіше для характеристики життєстійкої особистості пропонують такі якості:

- воля, сила Его (особистості), локус контролю, орієнтація на дію, внутрішня опора;
- здібність бачити й приймати дійсність такою, як вона є; уміння знаходити сенс у різних сторонах життя, а також прихильність до певних цінностей; здібність до імпровізації, мистецтво знаходити незвичні або неочевидні методи вирішення проблем;
- стабільність, що проявляється у збереженні здатності функціонувати, здійснювати саморозвиток, розвиватися, адаптуватися, бути відданим вибраним ідеалам, цілям, здібності зберігати постійний рівень настрою та активності, бути чутливим до різних аспектів життя, мати різносторонні інтереси, уникати спрощеності в цінностях, цілях і намаганнях.

Ф. Уолш окремо наголошує на важливості родини у забезпеченні стійкості особистості: родина є цілісною системою, а життєстійкість сімей — це здатність протидіяти стресам та життєвим труднощам і відновлюватися після них [15]. Результатом подолання труднощів стає позитивна адаптація усіх членів сім'ї, укріплення сім'ї та взаємовідносин між всіма її членами. За Ф. Уолшем, життєстійкість становить собою

взаємопов'язані динамічні процеси, що включають сильні сторони і ресурси, які члени родини можуть мобілізувати в межах своєї сімейної системи та під час взаємодії з соціальним оточенням. Автор виокремлює дев'ять основних процесів, що сприяють життєстійкості родини, які можна згрупувати у три сфери функціонування родини:

- 1) світоглядна система (як система поглядів і переконань);
- 2) організаційні та комунікативні процеси;
- 3) процеси, спрямовані на вирішення проблем.

Важливим елементом життєстійкості соціуму є його соціальна згуртованість. Дослідники аналізують категорію соціальної згуртованості суспільства у різних аспектах. Перш за все згуртованість розглядають як прагнення до загального блага (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс [19]). Умовою згуртованості в межах цього підходу вважають спільні цінності, які поділяють члени відповідної групи, їх солідарність, альтруїзм, наявність дещо спільного між індивідами та функціональну потребу в інтеграції. Так, Е. Дюркгейм вважав, що центральною категорією згуртованості є солідарність. На його думку, згуртованість як життєздатність та енергія соціального організму, його єдність і вміння чинити опір залежить від ступеня активності і тривалості спілкування між його членами. Сприйняття згуртованості є рушійною силою морального стану людини [32, с. 84—85]. Проте надсильна згуртованість певних груп веде до тотального контролю над особистістю — через це вона може зазнати заперечення цінності індивідуального життя [17, с. 72—81].

Р. Мертон [18], розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма, обґрунтував показник соціальної згуртованості та асоційованих цінностей. Він стверджував, що суспільства, які не здатні підтримувати згуртованість, переживають аномію — розрив між структурою культури, цінностями і соціальною організацією суспільства як легітимним, доступним індивідам засобом досягнення їх цілей. Члени згуртованих суспільств поділяють загальні цінності, на яких ґрунтується їх ідентичність, моральні принципи та правила поведінки, за якими люди розвивають відносини і досягають своїх цілей. Головна передумова його концепції полягає в тому, що згуртовані суспільства зберігають стабільність, поки конфлікт та деструктивна поведінка не почнуть загрожувати інтеграції.

Деякі дослідники вважають згуртованість результатом певної домовленості, що існує в суспільстві і надає певні переваги членам групи (А. де Токвіль, Ф. Фукуяма [21], Л. Дж. Ханіфан (L. J. Hanifan), Р. Мертон, Р. Патнем (R. Patnem)). Такий підхід розглядає згуртованість як взаємну вигоду. Яскравим прикладом слугує концепція соціального договору Д. Локка (D. Locke). Умовою згуртованості в межах цього підходу вважають взаємовигідний обмін та взаємозалежність, свободи, чесноти, органічну солідарність. А. де Токвіль вважав важливим елементом демократії, здатним

примирити свободу і соціальну згуртованість, т. зв. проміжні інститути: децентралізацію влади, місцеві спільноти, різного роду асоціації, незалежний суд, пресу та інші механізми, що покликані обмежувати владу і спрямовані на дотримання законів [20]. Концепт згуртованості як переваги, взаємної вигоди на основі довіри можна застосовувати не тільки до суспільства загалом, а і до спільнот і груп, про які писав А. де Токвіль.

Сучасні дослідження доводять [22], що у серцевині підходу, що розглядає згуртованість як результат домовленостей та взаємної вигоди, знаходиться розуміння того факту, що спільне життя у спільноті потребує постійних зусиль, інвестицій у відтворення соціального капіталу. Інклюзія тут вимірюється в термінах довіри або інвестицій в соціальний капітал та відіграє велику роль у згуртованості і економічному зростанні.

Актуальним напрямком наукової думки є розгляд згуртованості не як певного стану, а як процесу розвитку спільнот [33]. Відповідно, цей процес згуртованості має бути об'єктом соціальної політики розвитку у державі і соціальна політика тут має широке розуміння як певний суспільний поступ. Так, сприяння формуванню соціальної згуртованості визначено однією з основних цілей розвитку загальноєвропейської спільноти, що закріплена у документах Ради Європи, де згуртованість визначається як здатність гарантувати благополуччя всім його членам, мінімізуючи нерівність та уникаючи поляризації [34]. Концепт згуртованості у цьому випадку виступає інструментом формування колективної ідентичності, почуття приналежності до колективного цілого і, кінець кінцем, ресурсу підтримки і взаєморозуміння. Теоретичним підґрунтям цього підходу, перш за все, є роботи авторів, які зосередили увагу на вивченні категорії соціальної інклюзії [35]. Дзеркальною стороною інклюзії виступає категорія соціального виключення. Соціальне виключення, на думку М. Геддеса [23], характеризується низкою факторів, взаємозв'язок між якими робить це явище стійким і важко змінюваним. Серед таких факторів можна виокремити: нестачу адекватної ринковим реаліям освіти, умови життя, які погіршують стан здоров'я, безпритульність, втрату підтримки у родині, маргіналізацію окремих індивідів та цілих соціальних груп, відмову від участі у соціальному житті суспільства, втрату роботи.

Р. Мертон висловив думку, що «виключене населення» не є стійкою групою, воно подеколи складається із людей, котрі витримують процес спадаючої мобільності, що є надзвичайно динамічним. Їх шанс на повернення до нормального життя залежить від прийнятої ними для себе життєвої стратегії. Дослідник виокремлював чотири її елементи: адаптацію, відповідність, надання субкультури нового статусу, повернення або втрата. Вибір стратегії є не випадковим — він залежить від матеріальних ресурсів індивіда, його освіченості та інтелектуальних здібностей. Якщо індикатори соціального виключення визначають місце людини у суспільному

устрої, то його соціальна мобільність залежить від здатності використовувати, змінювати і примножувати доступні ресурси психосоціального характеру [18]. Таким чином соціальне включення розглядається як власність згуртованого суспільства.

Тож ми коротко розкрили зміст елементів, важливих для формування життєстійкості держави. Соціальна політика здатна і повинна впливати на життєстійкість держави, оскільки безпосередньо пов'язана із життєстійкістю соціуму — про це свідчить і ретроспективний аналіз історичних подій, практик та результатів заходів соціальної політики різних країн світу.

«Велика депресія» 1930-х років, що стала найглобальнішою економічною кризою ХХ століття і вразила майже всі країни світу, призвела до різкого зниження рівня життя і масового безробіття. Найбільш глибокі і потужні прояви криза мала в США, де вона й зародилася внаслідок краху Нью-Йоркської біржі у 1929 р. Двоетапна програма «Новий курс» (*New Deal*), започаткована адміністрацією президента Франкліна Рузвельта, включала створення програм соціального захисту, державної пенсійної системи, захист профспілок, страхування на випадок безробіття, упровадження гідних стандартів оплачуваної праці та застосування громадських робіт — ці заходи допомогли поступово стабілізувати економіку, зменшити рівень безробіття і значно підвищити довіру до уряду [36].

Інший приклад ефективної соціальної політики — відновлення країн Західної Європи після Другої світової війни. План Дж. К. Маршалла (*European Recovery Program, Marshall Plan*) першочергово надав можливість швидкої економічної відбудови, а запровадження програм соціального захисту, що включали соціальне страхування, безкоштовну охорону здоров'я та освіту, призвели до швидкого зростання рівня життя і створення «держав загального добробуту» (*welfare states*) [37]. У той само історичний проміжок часу уряд Великої Британії запровадив систему соціального захисту, відому як *Beveridge Report* (за прізвищем Вільяма Бевериджа, який представив урядову доповідь «Соціальне страхування та суміжні послуги» на засіданні парламенту). В її рамках було упроваджено національну систему охорони здоров'я (*NHS*), соціального страхування та пенсій і, як наслідок, досягнуто значного підвищення якості життя, зменшення нерівності, створення стійкого і довготривалого соціального захисту [38].

Скандинавська модель соціального захисту, яка почала впроваджуватись у середині минулого століття, окрім високого рівня соціального забезпечення, безкоштовної охорони здоров'я та освіти, характеризується довготривалими відпустками по догляду за дитиною та високими податками на фінансування соціальних програм — це сприяє високому рівню життя і соціальної мобільності, а також свідчить про політичну стабільність та високий рівень довіри до уряду [39].

Аналіз міжнародного досвіду минулого століття показує, що кожна країна використовує свої підходи для досягнення соціального захисту і стабільності. Інвестиції в соціальні програми, охорону здоров'я та освіту сприяють економічній стабільності, зменшенню нерівності та покращенню якості і рівня життя населення, проте ефективність соціальної політики напряму залежить від ступеня її адаптації до економічних, демографічних, аксіологічних та культурних особливостей кожної країни і нації.

Висновки. Формування науково-методологічних підходів до оцінювання національної соціальної політики в контексті глобальних та екзистенційних викликів, які сьогодні постали перед Україною, має посилатися на актуальне і адекватне поставленому завданню теоретичне підґрунтя. Спираючись на теоретичні засади соціоекономіки (за браком місця автори не викладали їх у цій статті), в роботі виокремлено основні складові життєстійкості держави, показано зв'язок між такими її елементами вищого рівня як життєстійкість економіки і життєстійкість соціуму. Проведений аналіз демонструє важливість соціальної політики в контексті підтримання життєстійкості населення і соціуму загалом. Соціальна політика як інститут життєстійкості держави покликана забезпечувати соціальну справедливість та економічну стабільність у суспільстві, захист та підтримку вразливих верств населення, розвиток людського капіталу як базису економічного зростання, підтримку громадського здоров'я і подовження тривалості життя, формування міцних соціальних зв'язків та покращення добробуту суспільства. Розглянуті науково-теоретичні підходи та дослідження зарубіжного досвіду впровадження заходів соціальної політики в періоди соціально-економічних криз можуть слугувати підґрунтям для формування комплексних інноваційних стратегій для протистояння викликам сьогодення і зміцнення життєстійкості держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Masten A. S. Global perspectives on resilience in children and youth. *Child development*. 2014. Vol. 85. No. 1. P. 6—20. <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
2. Lösel F., Bliesener T., Köferl P. On the Concept of «Invulnerability»: Evaluation and First Results of the Bielefeld Project. In: M. Brambring, F. Losel, & H. Skowronek (Eds). *Children at Risk: Assessment, Longitudinal Research and Intervention*. Berlin, Boston: De Gruyter, 1989. P. 186—219. <https://doi.org/10.1515/9783110860153-013>
3. Holling C. S. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. Vol. 4. P. 1—23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
4. Савченко М. Розвиток категоріального базису «економічна стійкість». *Галицький вісник*. 2019. № 2 (12). С. 5—17. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.005
5. Гець В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03>
6. Колодзєв О. М., Нужний К. М. Дослідження сутності та змісту економічної стійкості підприємства. *Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб.* 2007. № 78.

- C. 238—243. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/25249> (дата звернення: 01.07.2024).
7. Іванов В. Л. Управління економічною стійкістю промислових підприємств на прикладі підприємств машинобудівного комплексу. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2005. 268 с.
 8. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2021. № 8. С. 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
 9. Лепіхов А. В., Храпач Г. С. Проектна діяльність у сфері забезпечення національної стійкості: сутність, зміст, структура. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 1 (71). С. 18—26. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-1-71/18-26>
 10. Резнікова О. О. Особливості формування державної політики за принципами національної стійкості. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2018. № 18. С. 349—353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2018_18_52 (дата звернення: 01.07.2024).
 11. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
 12. Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В. Забезпечення збалансованого соціально-трудового розвитку України: виклики та можливості. *Економіка промисловості*. 2023. № 2 (102). С. 62—77. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.062>
 13. Wong Paul T. P. *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications*. New York: Routledge, 2012. 768 p.
 14. Schafer M. H., Shippee T. P., Ferraro K. F. When Does Disadvantage Not Accumulate? Toward a Sociological Conceptualization of Resilience. *Schweizerische Zeitschrift fur Soziologie. Revue suisse de sociologie*. 2009. No 35 (2). P. 231—251. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24526803/> (дата звернення: 01.07.2024).
 15. Walsh F. Family resilience: A developmental systems framework. *European Journal of Developmental Psychology*. 2016. No 13 (3). P. 313—324. <https://doi.org/10.1080/17405629.2016.1154035>
 16. Ruiz-Casares M. et al. Cultural roots of well-being and resilience in child mental health. In: Ben-Arieh A., Casas E., Frønes I., Korbin J. (Eds). *Handbook of child well-being*. Dordrecht: Springer. 2014. P. 2379—2407. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9063-8_93
 17. Durkheim E. *Suicide, a Study in Sociology*. London: Routledge, 1951. 426 p.
 18. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. Warszawa: PWN, 1982. 702 p.
 19. Parsons T. *Politics and Social Structure*. New York: Macmillan—The Free Press, 1969. 557 p.
 20. Tocqueville A. de. *Democracy in America*. Chicago: University of Chicago Press, 2022. 722 p.
 21. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Los Angeles: The Free Press, 1996. 480 p.
 22. Oxoby R. J. Understanding social inclusion, social cohesion, and social capital. *International Journal of Social Economics*. 2009. No. 36. P. 1133—1152. <https://doi.org/10.1108/03068290910996963>
 23. Geddes M. Tackling Social Exclusion in the European Union? The Limits to the New Orthodoxy of Local Partnership. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2000. No 24 (4). P. 782—800. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00278>
 24. Stockholm Resilience Centre. Resilience dictionary. URL: www.stockholmresilience.org/research/resilience-dictionary.html (дата звернення: 01.07.2024).

25. Resilience Alliance. Glossary. URL: <https://www.resalliance.org/glossary> (дата звернення: 01.07.2024).
26. Disaster Recovery Institute. International Glossary for Resilience. URL: <https://drii.org/resources/viewglossary> (дата звернення: 01.07.2024).
27. Гриценко А. А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні гео економічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38—54. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_23_04_038_uk.pdf (дата звернення: 05.08.2024).
28. Резнікова О., Войтовський К. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості: Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf (дата звернення: 01.07.2024).
29. Бацилева О. В., Пузь І. В., Єрмішев О. В. Життєстійкість як внутрішній ресурс особистості та шляхи її підвищення під час професійного становлення. *Габітус*. 2021. № 22. С. 52—56. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.8>
30. Титаренко Т., Ларіна Т. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність і безпека. Київ: Марич, 2009. 76 с.
31. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 42. С. 211—231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_42_13 (дата звернення: 01.07.2024).
32. Maciver R. M. *The Ramparts We Guard*. New York: The MacMillan, 1950. 156 p.
33. Jenson J. Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research. Canadian Policy Research Networks Study. 1998. No. F/03. 49 p. URL: http://www.cccg.umontreal.ca/pdf/cprn/cprn_f03.pdf (дата звернення: 01.07.2024).
34. A new strategy for Social Cohesion. Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004. European Committee for Social Cohesion (CDCS). 2004. 26 p. URL: http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf (дата звернення: 01.07.2024).
35. Ogilvie K. D., Eggleton A. In from the Margins, Part II: Reducing Barriers to Social Inclusion and Social Cohesion. Report of the Standing Senate Committee on Social Affairs, Science and Technology. Canada. 2013. 193 p. URL: <https://sencanada.ca/Content/SEN/Committee/411/soci/rep/rep26jun13ExecSummary-e.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).
36. New Deal. United States history. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/New-Deal> (дата звернення: 04.08.2024).
37. Pidorycheva I. Post-war Recovery of Europe: Experience and Lessons for Ukraine. *Journal of European economy*. 2022. Vol. 21. No. 2 (81). P. 170—187. <https://doi.org/10.35774/jee2022.02.170>
38. Мигаль М. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Велика Британія. Інститут аналітики та адвокації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-ruynacziyi-velyka-brytaniya/> (дата звернення: 04.08.2024).
39. Lane J.-E. The twilight of the Scandinavian model. *Journal of Economic and Social Thought*. 2024. № 11 (1—2). P. 35—45. URL: <https://journals.econsocieties.com/index.php/JEST/article/view/2480>

REFERENCES

1. Masten, A. S. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child development*, 85 (1), 6—20. <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
2. Lösel, F., Bliesener, T., & Köferl, P. (1989). On the Concept of «Invulnerability»: Evaluation and First Results of the Bielefeld Project. In: M. Brambring, F. Losel, & H. Skowronek

- (Eds). *Children at risk: Assessment, longitudinal research, and intervention*, 186—219. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110860153-013>
3. Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1—23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
 4. Savchenko, M. (2019). Development of categorical basis «economic sustainability». *Galician Economic Bulletin*, 2 (12), 5—17. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.005 [in Ukrainian].
 5. Heyets, V., Burlai, T., & Blyzniuk, V. (2023). Social resilience of the national economy through the prism of the experience of the European Union and Ukraine. *Economic theory*, 3, 5—43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03> [in Ukrainian].
 6. Kolodiziev, O. M., & Nuzhnyi, K. M. (2007). Study of the essence and content of the economic sustainability of the enterprise. *Municipal economy of cities: Scientific and technical collection*, 78, 238—243. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/25249> [in Ukrainian].
 7. Ivanov, V. L. (2005). Management of economic sustainability of industrial enterprises on the example of enterprises of the machine-building complex. Luhansk: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University [in Ukrainian].
 8. Pyrozhkov, S. I., Bozhok, Ye. V., & Khamitov, N. V. (2021). National Resilience of the Country: Strategy and Tactics of Anticipation of Hybrid Threats. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.*, 8, 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2020.07.003> [in Ukrainian].
 9. Lepikhov, A. V., & Khrapach, G. S. (2021). Project activity in the field of ensuring national resilience: essence, content, structure. *Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*, 1 (71), 18—26. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-1-71/18-26> [in Ukrainian].
 10. Reznikova, O. O. Peculiarities of the formation of state policy according to the principles of national stability. *Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and political studies*, 18, 349—353. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2018_18_52 [in Ukrainian].
 11. Reznikova, O. O. (2022). National stability in the conditions of a changing security environment. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
 12. Novikova, O. F., & Ostafychuk, Ya. V. (2022). Ensuring Balanced Social and Labor Development of Ukraine: Challenges and Opportunities. *Economy of Industry*, 2 (102), 62—77. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.062> [in Ukrainian].
 13. Wong Paul T. P. (2012). *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications*. New York: Routledge, 2012. 768 p.
 14. Schafer M. H., Shippee T. P., & Ferraro K. F. (2009). When Does Disadvantage Not Accumulate? Toward a Sociological Conceptualization of Resilience. *Schweizerische Zeitschrift fur Soziologie. Revue suisse de sociologie*, 35 (2), 231—251. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24526803/>
 15. Walsh, F. (2016). Family resilience: A developmental systems framework. *European Journal of Developmental Psychology*, 13 (3), 313—324. <https://doi.org/10.1080/17405629.2016.1154035>
 16. Ruiz-Casares, M. et al. (2014). Cultural roots of well-being and resilience in child mental health. In: Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I., Korbin, J. (eds). *Handbook of child well-being*, 2379—2407. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9063-8_93
 17. Durkheim, E. (1951). *Suicide, a Study in Sociology*. London: Routledge.
 18. Merton, R. K. (1982). *Social Theory and Social Structure*. Warszawa: PWN.
 19. Parsons, T. (1969). *Politics and Social Structure*. New York: Macmillan—The Free Press.
 20. Tocqueville, A. de (2022). *Democracy in America*. Chicago: University of Chicago Press.

21. Fukuyama, F. (1996). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Los Angeles: The Free Press.
22. Oxoby, R. J. (2009). Understanding social inclusion, social cohesion, and social capital. *International Journal of Social Economics*, 36, 1133—1152. <https://doi.org/10.1108/03068290910996963>
23. Geddes, M. (2000). Tackling Social Exclusion in the European Union? The Limits to the New Orthodoxy of Local Partnership. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (4), 782—800. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00278>
24. Stockholm Resilience Centre. Resilience dictionary. www.stockholmresilience.org/research/resilience-dictionary.html
25. Resilience Alliance. Glossary. <https://www.resalliance.org/glossary>
26. Disaster Recovery Institute. International Glossary for Resilience. <https://drii.org/resources/viewglossary>
27. Grytsenko, A. (2023). Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts. *Economy of Ukraine*, 4, 38—54. http://economyukr.org.ua/docs/EU_23_04_038_uk.pdf [in Ukrainian].
28. Reznikova, O., & Voitovskiy, K. The problem of terminological uncertainty in the field of building national stability. Analytical note. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf [in Ukrainian].
29. Bacyleva, O. V., Puz, I. V., & Yermishev, O. V. (2021). Vitality as an internal resource of the individual and ways to increase it during professional formation. *Habitus*, 22, 52—56. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.8> [in Ukrainian].
30. Tytarenko, T., & Larina, T. (2009). Vitality of personality: social necessity and safety. Kyiv: Marych [in Ukrainian].
31. Chykhantsova, O. (2018). Sustainability and its connection with personal values. *Problems of modern psychology*, 42, 211—231. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_42_13 [in Ukrainian].
32. Maciver, R. M. (1950). *The Ramparts We Guard*. New York: The MacMillan.
33. Jenson, J. (1998). Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research. Canadian Policy Research Networks Study F/03. http://www.cccg.umontreal.ca/pdf/cprn/cprn_f03.pdf
34. European Committee for Social Cohesion (CDCS) (2004). A new strategy for Social Cohesion. Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf
35. Ogilvie, K. D., & Eggleton, A. (2013). In from the Margins, Part II: Reducing Barriers to Social Inclusion and Social Cohesion. Report of the Standing Senate Committee on Social Affairs, Science and Technology. Canada. <https://sencanada.ca/Content/SEN/Committee/411/soci/rep/rep26jun13ExecSummary-e.pdf>
36. New Deal. United States history. Britannica. <https://www.britannica.com/event/New-Deal>
37. Pidorycheva, I. (2022). Post-war Recovery of Europe: Experience and Lessons for Ukraine. *Journal of European economy*, 21, 2 (81), 170—187. <https://doi.org/10.35774/jee2022.02.170>
38. Mygal, M. Research on the practices of reconstruction after destruction: the UK. Institute of Analytics and Advocacy. <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-velyka-brytaniya/> [in Ukrainian].
39. Lane, J.-E. (2024). The twilight of the Scandinavian model. *Journal of Economic and Social Thought*, 11 (1—2), 35—45. <https://journals.econsciences.com/index.php/JEST/article/view/2480>

Стаття надійшла до редакції журналу 24.07.2024

Tetiana Kalashnikova, PhD (Economics), Leading Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID: 0000-0002-7963-3155

Iryna Gerasymenko, Principal Engineer
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: irina_gera@ukr.net
ORCID: 0009-0001-6465-7605

SOCIAL POLICY AS A FACTOR ENSURING STATE SUSTAINABILITY

In the conditions when Ukrainian statehood is facing the most serious challenge in its recent history, issues regarding state policy priorities in the social and economic sphere are becoming relevant. The goal of the article is to study the place and role of social policy in the process of ensuring the sustainability of the state. General scientific methods of analysis and synthesis, generalization, classification, system analysis, as well as a graphic method for visualization of the obtained results were used to form the main theses of the study. The work analyzes the modern scientific and theoretical platform and basic definitions of the concept of «sustainability», investigates the specifics and permanent context of the use of terms related to it — viability, stability and resilience, offers a systemic view of the state's viability and identifies its components. Social policy is considered as an element of the management system of social processes, which directly affects the sustainability of Ukrainian society. At the current stage of development of the global economy, human is the main source of economic growth, and the quality of human potential is the key to the state's competitiveness. Taking this into account, the importance of social and humanitarian policy is growing many times over. In economic policy, making a profit does not become a self-sufficient activity, instead the policy should be aimed at the person, unlocking the potential of the individual and forming the quality human potential of the state. Therefore, when assessing social policy, one should remember the value of a person, in particular the economic one, and the need for appropriate investments — in safety, health care system, and improving working conditions for the development of this resource. The work highlights the main elements of the state's sustainability, shows the connection between its higher-level elements, such as the sustainability of the economy and the sustainability of society. It is in society — in the family, community, at the place of study — that the personality is formed and acquires a certain physical condition, education, professional skills and qualifications, and social connections. In this way, human and social capital is formed as a resource for the development of the economy and, accordingly, its stability and sustainability. At the same time, the economy generates material and financial resources that are necessary for both physical existence and development of an individual, as well as for the existence of society as a whole, in particular, social and engineering infrastructure facilities. The conducted analysis clearly demonstrates the importance of social policy as a social institution of sustainability in the state.

Keywords: sustainability of the state, sustainability of society, sustainability of the economy, social policy, social cohesion.

Cite: Novikov, Valerii (2024). Sotsialnyi zakhyst: terminolohichne vyznachennia, osnovy ta zasoby upravlinnia [Social Protection: Terminological Definition, Fundamentals and Management Tools]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 79—100. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.079>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.079>

УДК 37.015.6

JEL Classification I 29, I 19

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ, ОСНОВИ ТА ЗАСОБИ УПРАВЛІННЯ

Зміни у соціальних та економічних відносинах, що стрімко відбуваються під впливом різних видів ризиків, зумовлюють появу нових викликів у відносинах населення з державними та суспільними структурами. Підвищується значущість соціальних інститутів, призначених надавати матеріальну і психологічну допомогу різним за віком, статтю і професійним рівнем верствам населення. В умовах часткової або іноді повної втрати доходів громадянами країни, звуження сфери зайнятості і споживання соціально важливих послуг значну увагу приділяють соціальному захисту населення. Основне призначення цього інституту полягає у сприянні максимально можливої підтримки якості життя, особливо найменш захищених верств населення. З економічної точки зору значення соціального захисту невід'ємне від його ролі у досягненні ефективної рівноваги між соціальною і економічною складовою суспільства, що накладає певну соціальну зобов'язаність на механізм захисту населення і дає розуміння його функціональної обмеженості у системі заходів соціальної політики.

Однак в економічній літературі та у практичній площині соціальний захист представлено вельми спрощено і, як правило, охарактеризовано параметричними показниками допомоги населенню. Натомість з поля уваги дослідників зникає функціональний зміст соціального захисту як системної категорії, його зв'язок з іншими

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

соціальними категоріями (зокрема з соціальним забезпеченням), а також з бюджетними, фінансовими та економічними інструментами суспільства. У зв'язку з цим актуальним слід вважати конкретизацію системи функцій сучасної моделі мульти-суб'єктного управління і притаманних їй механізмів реалізації. Мета статті полягає у визначенні категоріальної сутності соціального захисту населення, його функціональної особливості серед інших сегментів державної соціальної політики; обґрунтуванні доцільності застосування мультисуб'єктної форми управління соціальними процесами, важливими для життєдіяльності громадян. Новизна — розкрито класичне розуміння поняття соціального захисту населення, зв'язок з категорією соціального забезпечення та загальним процесом соціального розвитку населення. Структуровано поняття мультисуб'єктного управління як системи взаємопов'язаних заходів щодо визначення «центрів впливу» на пріоритети, цілі та реалізацію завдань соціального розвитку населення в умовах настання відповідних ризиків. Застосовані методи наукового порівняння, аналізу і синтезу, абстрагування, табличний, сучасного бюджетування.

Стаття підготовлена з опорою на конституційні положення щодо гарантій прав громадян у соціальній сфері, закони та законодавчі акти уряду, конвенцій та рекомендацій МОП, ООН і Світового Банку.

Ключові слова. соціальний захист, соціальне забезпечення, суб'єкт управління, мульти-суб'єктність, бюджетування, соціальний бюджет, модельний бюджет.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сучасна ситуація в Україні за прикладом європейських країн спрямована на розвиток моделі публічного управління. Така модель управління притаманна не лише об'єктам загальнодержавного масштабу, але й окремим сферам, зокрема соціальному захисту та соціальному забезпеченню. Ознакою публічного управління є мультисуб'єктна форма регулювання функцій різних «центрів впливу» на соціальні відносини. У науковому полі аналізування мультисуб'єктної моделі управління представлено невеликою кількістю періодичних статей. Наукові категорії та інструменти впровадження мультисуб'єктного управління не отримали розвитку, тому конкретизацію системи функцій сучасної моделі мультисуб'єктного управління і притаманних їй механізмів реалізації слід вважати актуальним напрямом сучасних досліджень.

Мета статті полягає у визначенні категоріальної сутності соціального захисту населення, його функціональної особливості серед інших сегментів державної соціальної політики; обґрунтуванні доцільності застосування мультисуб'єктної форми управління соціальними процесами, важливими для життєдіяльності громадян.

Новизна статті. Розкрито класичне розуміння поняття соціального захисту населення, зв'язок з категорією соціального забезпечення та загальним процесом соціального розвитку населення. Структуровано поняття мультисуб'єктного управління як системи взаємопов'язаних заходів щодо визначення «центрів впливу» на пріоритети, цілі та реалізацію завдань соціального розвитку населення в умовах настання відповідних ризиків.

Методи дослідження. Застосовані методи наукового порівняння, аналізу і синтезу, абстрагування, табличний, бюджетування.

Аналіз попередніх досліджень. У літературі, присвяченій проблемам управління, недостатнім залишаються висвітлення інституціональних основ мультисуб'єктної моделі управління соціальним захистом та соціальною сферою. Найбільш представницькими роботами теоретичного напрямку, опублікованими останнім часом, є статті Е. Лібанової (E. Libanova) та С. Романюка (S. Romanuk) [1]. Серед піонерних робіт галузевого напрямку, де обґрунтовується доцільність впровадження принципу мультисуб'єктності, можна згадати статтю А. Г. Охріменко (A. G. Ohrimenko) [2, с. 48—52]. Актуальні питання соціального захисту та бюджетування, орієнтованого на результат, розглядають В. М. Новіков (V. M. Novikov) [3; 4]. М. О. Кизим (M. O. Kyzym), Ю. Б. Іванов (Yu. B. Ivanov), К. В. Голякова (K. V. Golyakova) [5].

Чимало науковців звертаються до дискусії щодо співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Обґрунтована думка з цих питань висвітлена у Національній доповіді, підготовленій колективом авторів під керівництвом Е. М. Лібанової (E. M. Libanova) для Європейської комісії [6]. Ряд аспектів цієї тематики досліджувались у роботах І. П. Сидор (I. P. Sydor) [7], В. М. Рошканюка (V. M. Rokachnyuka) та інших науковців [8], а ще у літературі філософського напрямку.

Викладення основного матеріалу. Підставою для теоретичного розгляду соціального захисту населення стало зростання інтересу з боку науковців і практиків до цього інституту як до складової соціальної політики та як необхідного інструменту впливу держави на життя людей під час ускладнення умов їхньої життєдіяльності. Зміст соціального захисту населення варто аналізувати в контексті історичного розвитку європейського інтеграційного процесу. Початковим етапом формування європейської соціальної стратегії, націленої на гарантування всім громадянам високого рівня соціального захисту, можна вважати підписаний у 1997 р. Амстердамський договір. Тим не менш реформи соціальної політики, які проводили окремі країни у 1990-ті роки, не дотримувались жорстко загальних рекомендацій, але були схожими за колом загальних цінностей, динамікою у часі та гуманітарною спрямованістю. У цей період соціальна політика відбудовувалась на основі кейнсіанської теорії попиту на протилежність економічній політиці, що формувалась відповідно до принципів неокласичної теорії. Характерними рисами національних соціальних політик були субсидіарність та суверенітет. Швеція, Норвегія, Фінляндія не пішли радикальним шляхом інших країн Європейського Союзу, щоб не погіршити якість власних систем соціального захисту населення. Велика Британія вважала недоцільним передачу власних соціальних повноважень управлінським структурам Євросоюзу.

На межі 1990—2000-х рр. відбулося ускладнення макроекономічних тенденцій в Європі. В цих умовах превалювання національних моделей соціальної політики над кейнсіанськими за характером почало приводити до

збільшення обсягів соціальних допомог і, відповідно, грошових витрат, що розбалансовувало державний бюджет та провокувало інфляцію. Теоретики-неокласики почали піддавати критиці соціальні трансферти — як фактор, що не тільки обтяжує бюджет, але й гальмує розвиток виробництва. На практиці вихід з економічної стагнації вбачали шляхом звуження кейнсіанських методів і заміну їх на неокласичні методи управління. У соціальній сфері треба було змінити витратну тенденцію на економічно ефективну, розвантажити державний бюджет від постійно зростаючих витрат, визначити багатовекторну структуру фінансових джерел та коло проблем щодо побудови нової інфраструктури соціального захисту. Пошук більш досконалих форм соціальної політики збігся у часі з ідеологією поновлення і критичним аналізом системи соціального забезпечення. Зроблені висновки свідчать про надання переваги більш ліберальним формам функціонування соціальної сфери, економії бюджетних ресурсів та підвищенню ролі громадян у забезпеченні власного добробуту. Під сумнів ставили як принципи суспільної солідарності, так й базову юридичну концепцію соціальних прав. Піддавали критиці й Концепцію держави соціального добробуту, що найшло відображення у роботах П'єра Розанвалона — одного із найвпливовіших політичних теоретиків сучасної Франції [9; 10].

У тогочасних дискусіях йшов пошук визначення сумісності європейської макроекономічної політики та політики соціальних допомог. До цього вдалося наблизитись тільки після прийняття у 2000 р. Політики соціального захисту та Соціальної політики на 2000—2005 рр. Відтоді соціальна політика включена до системи повноважень ЄС. Однак у домінуванні економічних цілей над соціальними необхідно було передбачити можливість збереження автономії національних систем соціального забезпечення шляхом застосування методу координації економічних завдань з соціальними. Після Лісабонського саміту 2000 р. компроміс між економічною і соціальною спрямованістю політики здійснювався на основі багаторівневого державного регулювання відповідно до соціальної моделі ЄС¹, у зв'язку з чим функція Євросоюзу обмежувалась визначенням загальної стратегії. Відповідальністю національних урядів стало окреслення шляхів та розробка планів реалізації стратегії. Фактично сенс заходів європейських країн у соціальній сфері полягав у розробці соціальної політики, підпорядкованій економічній політиці. Таким чином, дотримання курсу на ство-

¹ У березні 2000 р. Європейська рада в Лісабоні визначила для Європейського Союзу завдання на наступне десятиліття по створенню до 2010 р. найдинамічнішої у світі економіки, що базується на знаннях, здатної до сталого зростання, та забезпечує найбільшу кількість кращих робочих місць, а також тісне соціальне згуртування. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%81%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 (дата звернення: 07.05.2024).

рення соціально орієнтованої країни об'єктивно залежить від формування наднаціонального законодавства у соціальній сфері в межах традиційної стратегії ЄС. Соціальна місія та цілі ЄС надалі були закріплені у Лісабонському договорі 2007 р. Результатом міжурядової співпраці та діяльності Європейської комісії протягом кількох десятиліть стало багате зведення законодавства ЄС у сфері захисту та розширення соціальних прав громадян.

У межах «Європейської соціальної моделі» сформувались і функціонують п'ять типів національних соціальних моделей: скандинавська / північноєвропейська, англо-саксонська, континентальна, середземноморська та східноєвропейська. Континентальний тип, до якого належить українська модель, характеризується, з одного боку, ліберальним принципом у питаннях соціального страхування, структура якого чітко визначена інституційно та законодавчо, а страхові фонди формуються в основному за рахунок роботодавців; з іншого — особливою роллю держави у соціальному захисті верств населення, що потребують матеріальної допомоги.

Аналогом соціальної моделі України, яка замінила радянську, стала соціальна модель Німеччини. Там діяла розвинена і потужна система інститутів соціального страхування, яка за масштабами та функціями була схожою з Фондом соціального страхування профспілок України. Перехід до ринкових відносин потребував детального структурування соціального фонду профспілок за напрямками діяльності з тим, щоб чітко виокремити фінансові джерела кожного з них та підвищити рівень управління страховими ресурсами, за рахунок яких здійснювався соціальний захист та відбувалось соціальне забезпечення населення.

Першим кроком у реалізації цього завдання було схвалення Верховною Радою України у 1993 р. «Концепції соціального забезпечення населення України». Концепція передбачала перерозподіл відповідальності за соціальне забезпечення між державою, працедавцями і населенням. Згодом у цьому ж році розроблено рамковий Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», ухвалений Верховною Радою України 14 січня 1998 р. Цим актом не тільки розмежовувався профспілковий інститут соціального забезпечення на інститути соціального захисту та соціального забезпечення, але й закладались основи правової і нормативної бази дотримання державних соціальних гарантій. Видами загальнообов'язкового державного соціального страхування стали пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття. У наступні роки функціонування одержали тільки чотири з п'яти страхових фондів, за винятком медичного страхування.

Істотну роль у підвищенні якості адміністрування у сфері соціального забезпечення та підвищенні ефективності системи загальнообов'язкового державного страхування відіграло прийняття відповідних законів стосовно кожного з видів страхових випадків². Тим самим визнавалось право на соціальне забезпечення як на суспільний інститут і як на одне з основних прав людини. Разом з цим механізми соціального захисту, спрямовані на позитивну адаптацію людей від ризиків, що порушують умови їх життєдіяльності, не стали предметом розгляду і регулювання в узагальненому нормативно-законодавчому документі. Тому і поняття, які дають змогу визначити і оцінити діяльність держави щодо проведення превентивних і активних заходів у сфері соціальних відносин, не мають безперечного тлумачення. Це вносить плутанину в аналіз надання державної соціальної допомоги, тому що не пов'язано з цілепокладанням соціальної політики.

Дискусійний характер трактування основних термінів та понять, що використовують у сфері соціальної підтримки населення, став більш полярним, коли поширилось посилання на ст. 46 Конституції України. Необхідно навести її текст повністю, оскільки він визначає, по-перше, головне: роль держави як гаранта соціальної допомоги та соціального забезпечення, що є методологічною основою функціональної подібності цих понять при вирішенні завдань матеріальної підтримки громадян та відтворення людських ресурсів; по-друге, виокремити позиції, що проголошують різні дослідники і які, на наш погляд, потребують подальшого теоретичного уточнення та узагальнення:

«Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

² Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 15.05.2024); Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>; (дата звернення: 29.04.2024); Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2024);

Постанова Кабінету Міністрів України від 5 травня 2000 р. № 752 «Про затвердження Положення про наглядову раду Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.04.2024);

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, на нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом»³. У зв'язку з цим у законодавчому полі України виникає певна юридична колізія щодо поняття соціального забезпечення. Справа в тому, що поняття «соціальне забезпечення» законодавчо закріплено у Концепції соціального забезпечення та у відповідних Законах України про соціальне страхування. У конституціональній статті 46 застосовується поняття «соціальний захист», який включає право на соціальне забезпечення. Сутність юридичної колізії полягає у розбіжності між Конституцією України та таким нормативно-правовим актом як Постанова Верховної Ради України «Про проект соціального забезпечення населення України», що регулюють суспільні відносини у галузі реалізації соціальних гарантій та прав людини і здійснюються у сфері правовідносин між громадянами й державою за допомогою спеціальних інститутів. Соціальний захист та соціальне забезпечення значна частина науковців розглядає як поняття однопорядкові, але не тотожні, що, на наш погляд, не є однозначним трактуванням (причому перше частіше вважають ширше за друге). «На наше переконання, — пише, наприклад, правознавець В. Копетюк, — термін “соціальний захист” визнається ширшим за змістом, аніж “соціальне забезпечення”, що зумовлює їх фактичне співвідношення як цілого та частини» [11]. Фактично наукова полеміка зосереджена на кількісному вимірі благ, які надаються населенню через систему соціального захисту чи соціального забезпечення. «Поняття “соціального захисту”, — констатує В. Копетюк, — є ширшим щодо поняття “соціального забезпечення”, оскільки містить елементи, що не входять до поняття “соціального забезпечення” ... Звідси, поняття “соціального захисту” і “соціального забезпечення” не тотожні...» [11; с. 68].

Цей висновок має суперечливий характер, оскільки В. Копетюком та іншими дослідниками не надаються критерії, за якими об'єднуються чи розмежовуються поняття «соціального захисту» і «соціального забезпечення». Теоретична проблема стосовно цих дефініцій є глибшою і входить до політекономічної площини.

Розбіжність думок певною мірою можна пояснити тим, що принцип колізії дуже суб'єктивний і перебуває у постійному плюралізмі думок. Не-

³ Конституція України. Ст. 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.09.2024).

рідко сенс вирішення колізій зводиться до вибору однієї з норм, що суперечать одна одній. У нашому випадку доведеться розмежувати юридичні норми. Серед способів вирішення юридичних колізій виділяють: тлумачення, оптимізація праворозуміння, взаємозв'язку теорії та практики; звернення до міжнародних актів та процедур.

З-поміж методологічно важливих підходів для формування соціальної політики понять, що відповідають державним пріоритетам соціальної підтримки і страхового забезпечення умов життя людей, є економічний аналіз юридичного визначення власності на кошти страхових позабюджетних фондів та ресурсів державного бюджету. Саме з цих позицій мав бути продекларований перехід від принципів загального соціального забезпечення до європейської системи соціальної політики. Проте правознавці на той час не бачили у понятті «власність» теми для дискусій. В умовах тривалої кризи та обмеженого фінансування соціальної політики аналіз природи власності став затребуваним, що наочно видно з неконструктивних суджень про соціальні дефініції. Неможливість для багатьох дослідників визначити вагомість аргументів для відстоювання своїх наукових позицій примушує вдаватись до поверхових методів аналізу, наприклад, до семантики, що в економічній науці взагалі неприпустимо, або до застосування широкого чи вузького змісту категорій. Двоякість розуміння поняття зазвичай відбувається в умовах невизначеності предмета дослідження. Конкретизація меж категорії соціального захисту залежить від завдань, що висуваються і на вирішення яких спрямовують зусилля. Межі в політиці соціального захисту припустимі, але цей факт нічого не додає та є нейтральним стосовно тлумачення економічної сутності цієї категорії.

У ході трансформації соціальної моделі на ринкові принципи ініціатори спирались на світовий досвід соціального прогресу. За функцією держави залишилось надання адресної соціальної допомоги за рахунок бюджетних коштів, джерелом яких були податки. Право власності на грошові ресурси, що спрямовувались на соціальний захист населення, перейшло від профспілок до держави. Відповідно й право власності на кошти адресної допомоги перейшло від «власності громадських організацій» до державної форми власності. Робота з соціального захисту регламентована на рівні федеральних законів і контролюється президентом та урядом через Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я.

Одночасно збережено інститут суспільної власності на страхові кошти та майно соціальних фондів з урахуванням принципів здійснення обов'язкового державного соціального страхування. Фактично за страховими фондами закріплено головний атрибут власності — право володіння страховими коштами, а також праворозпорядження та використання. Отже, страхові фонди здійснюють функцію «оперативного управління» страховими коштами з метою соціального забезпечення населення. Визначення ставок

тарифів страхових внесків на обов'язкове соціальне страхування — виняткова прерогатива держави.

Розмежування форм власності на фінансові ресурси соціальної політики дає змогу повноцінно вирішити питання дефініцій «соціального захисту» та «соціального забезпечення» як різних за економічним змістом категорій, що мають різні механізми реалізації та неоднакове функціональне призначення і не зводяться одна до одної. Однак між ними є зв'язок. Чим більш масштабніше соціальне забезпечення, тим менше коштів потрібно виділяти на соціальну допомогу і, навпаки, чим більш обмежене соціальне забезпечення, тим більше коштів потрібно на соціальний захист. Проте цей зв'язок має не функціональну, а стохастичну залежність.

Формування правового понятійного простору здійснювалась з огляду на міжнародні документи ООН, МОП, ВООЗ, Всесвітнього банку, законодавчу практику та передовий досвід європейських країн. Важливо підкреслити, що запозичення мало скоріше характер доктрини та концепції облаштування соціального захисту, ніж послідовної програми дій. Слід також зазначити, що іноземна компонента, яка склала основу теорії та методології соціальної політики України, не протирічила її солідарним принципам, але передбачала вбудованість системи соціального захисту населення від самих гострих проблем до структури інститутів соціального розвитку.

Тлумачення змісту поняття «соціальний захист», як вже зазначалось, є неоднозначним у науковій юридичній і економічній літературі та соціальному законодавстві. Тому в процесі аналізу «соціального захисту» з точки зору усунення юридичної колізії необхідно звернутись до рекомендацій та конвенцій МОП та спеціальним доповідям ООН. Для характеристики системи соціального захисту важливе значення має Рекомендація № 67 МОП, де обґрунтовано два принципи (державний та страховий) для забезпечення доходів громадян та членів їх сімей. «Забезпечення потреб осіб, не охоплених обов'язковим соціальним страхуванням, має здійснюватися системою соціального захисту; певні категорії осіб, особливо діти, що перебувають на утриманні, та інваліди, старі особи та вдови, які мають потребу, повинні мати право на захист у прийнятних розмірах відповідно до встановленої шкали. Соціальний захист, що відповідає потребам кожного випадку, повинен застосовуватися до інших осіб, що потребують»⁴ [11]. МОП застосовує поняття «соціального захисту» як окрему дефініцію у забезпеченні доходів громадян. У документі містяться норми рекомендаційного характеру, що описують основні права громадян у випадку страхового забезпечення їх доходів.

У змістовній роботі МОП «Доповідь про соціальний захист у світі у 2017—2019 роках», виконаній на основі концепції життєвого циклу, визна-

⁴ Рекомендація щодо забезпечення доходу 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_323#Text (дата звернення: 06.05.2024).

чено два процеси, які характеризуються двома поняттями: «соціальним захистом» та «правом на соціальне забезпечення». Зауважено, що один з них реалізується за рахунок соціальних виплат, які фінансуються за рахунок податків; другий — страхової допомоги, що базується на комплексі програм, заснованих на сплаті внесків⁵. У подальшому автори проєкту гарантії соціального захисту розповсюджують на базовий рівень соціального забезпечення. Ця нечіткість методології роботи пояснюється тим, що вона охоплює аналіз соціального захисту і соціального забезпечення країн, різних за рівнем розвитку соціальної політики.

У Конвенції № 102 міститься положення про захист прав громадян на основі мінімальних норм залежно від трудового стажу та розміру виплачених страхових внесків або без сплати внесків⁶. Соціальна допомога стосується різних напрямів: медичного обслуговування, виплат у разі хвороби, безробіття, пенсій за віком, пенсій з виробничого травматизму, виплат у зв'язку з народженням дитини, сімейної допомоги, виплат у разі інвалідності, через втрату годувальника. В умовах, коли розрізнення поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» стає актуальним як у теорії, так й у правовій практиці, Конвенція № 102 підтверджує, що вони є різними за змістом та функціями.

Норми міжнародного та національного права України допускають поділ соціальних правовідносин за різними критеріями [8]. Один з критеріїв було визначено вище. Це диференціація правовідносин за критерієм фінансового джерела ресурсів соціального захисту. Другий пов'язаний з реалізацією державної соціальної політики через додержання найважливіших соціальних прав громадян та гарантування їх грошового забезпечення на рівні прожиткового мінімуму. При встановленні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні сімейні потреби працівників: продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта⁷. Європейський підхід до системи соціального захисту дає змогу розглядати цю дефініцію не тільки з позицій соціального права, але й як частину трудового права (безробіття, зайнятість, соціальні гарантії у сфері праці), сімейного права (державна підтримка інститутів сім'ї та шлюбу), цивільного права (охорона та захист приватної власності).

⁵ World Social Protection Report 2017—19. Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals. Geneva: ILO, 2017. P. 30. URL: https://webapps.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_646848.pdf (дата звернення: 11.05.2024).

⁶ Конвенція № 102. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення. Ст. 60; 29; 57. С. 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text. (дата звернення: 20.05.2024).

⁷ Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117. Ст. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text (дата звернення: 25.05.2024).

Правозастосування норм трудового, сімейного, цивільного права реалізується через такий інститут, який ставить за мету ефективне здійснення таких прав і принципів, що забезпечують не мінімальний, а всебічний розвиток сім'ї як головного осередку суспільства. Це можна досягти через впровадження положень, викладених в Європейській соціальній хартії⁸. Хартія гарантує права і свободи, які стосуються всіх людей в їх повсякденному існуванні. Наведемо тільки окремі положення, що містяться в документі.

Перше положення стосується «Житла» (доступ до адекватного і доступного житла; скорочення числа бездомних; житлова політика спрямована на всі знедолені категорії; процедури щодо обмеження примусового виселення; рівний доступ для негромадян до соціального житла і житлових пільг; будівництво житла та житлові дотації, пов'язані з потребами сім'ї). Другий — «Здоров'я» (доступне і ефективне медичне обслуговування для всього населення; політика, спрямована на попередження захворювань, зокрема гарантії на здорове навколишнє середовище; усунення ризиків професійних захворювань — щоб гарантувати, що здоров'я і безпека на робочому місці передбачені законом і гарантовані на практиці; захист материнства). Третій — «Освіта» (безкоштовна початкова та середня освіта; безкоштовні і ефективні служби професійної орієнтації; доступ до початкової підготовки (загальна і середня професійна освіта), університетська та неуніверситетська вища освіта, професійне навчання, зокрема підвищення кваліфікації; спеціальні заходи для іноземних громадян; інтеграція в школи дітей з обмеженими можливостями; доступ до освіти і професійної підготовки для осіб з обмеженими можливостями).

В Україні, яка прагне до євроінтеграції, законодавство стосовно соціальної політики має відповідати європейським соціальним цінностям. Враховуючи важливість гармонізації захисту населення, гарантованого європейським законодавством, Україна (за деяким винятком) ратифікувала Європейську соціальну хартію. Стаття 12 була ратифікована тільки у пунктах 3 та 4. Пункт 2 як головний для статті не піддався ратифікації з причин неможливості його виконання. Економічні умови України не дозволяють, як це передбачено вимогами Європейської соціальної хартії, «Підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення». Україна взяла на себе обов'язок тільки докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень, що не дало права ухвалити проєкт Кодекс соціального забезпечення⁹ на законодавчому рівні.

⁸ Європейська соціальна хартія. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-social-charter> (дата звернення: 30.05.2024).

⁹ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (дата звернення: 30.05.2024).

Системи соціального захисту та соціального забезпечення, що сформувались у середині 1990-х р., із часом виявились інерційними і не сприяли розвитку позитивних тенденцій. Однією з причин є те, що ці системи намагались реформувати не регулюючи механізм заробітної плати. Диспропорції в оплаті праці викликали диспропорції у рівні соціального захисту населення та страхового забезпечення громадян. Основні фактори бідності визначались низькими рівнями оплати праці, соціальної допомоги, пенсій, стипендій. Уряд не тільки не сприяв створенню економічних, організаційних та юридичних умов для стійкості страхової системи, але й застосовував бюджетний потенціал Пенсійного фонду для здійснення страхових виплат, які за своєю сутністю є соціальною допомогою і мають фінансуватись з місцевих бюджетів районних та міських рад. У 1998 р. Кабінет Міністрів України з метою соціального захисту пенсіонерів ухвалив дві постанови: «Про державну грошову допомогу деяким категоріям пенсіонерів» № 1951¹⁰ та «Про підвищення розміру цільової грошової допомоги непрацездатним громадянам з мінімальними доходами» № 1952¹¹. Наприкінці 1990-х рр. цільову грошову допомогу одержували загалом 3,9 млн пенсіонерів. Додаткове фінансове навантаження на пенсійну систему становило на початок 2000-х рр. більше 1,5 т млрд грн. Існували випадки, коли страхові фонди використовували не за призначенням, а як фінансово-спекулятивний або кредитний ресурс.

Від 1997 р. почали широко застосовувати нестандартні заходи погашення заборгованості на обов'язкове державне страхування через її оформлення векселями, відпуск пенсіонерам продукції власного виробництва, передачі Пенсійному фонду природного газу. У серпні 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 1472 «Про додаткові заходи щодо погашення заборгованості Державного бюджету України перед Пенсійним фондом» передано Пенсійному фонду 2,0 тис. т цукру з державного резерву¹².

Стосовно податкової технології відновлення страхового бюджету Пенсійного фонду, яка запроваджена вперше в країні Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплат пенсій» і змінами до Закону України «Про збір на обов'язкове державне

¹⁰ Про державну грошову допомогу деяким категоріям пенсіонерів. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.1998 р. № 1951. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.05.2024).

¹¹ Про підвищення розміру цільової грошової допомоги непрацездатним громадянам з мінімальними доходами. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.1998 р. № 1952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.05.2024).

¹² Про додаткові заходи щодо погашення заборгованості Державного бюджету України перед Пенсійним фондом. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1472. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1472-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

пенсійне страхування», прийнятого Верховною Радою України 22 жовтня 1997 р., до Пенсійного фонду спрямовувались такі платежі: 5 % відрахувань від продажу ювелірних виробів; 3 від продажу автомобілів; 1 % від купівлі-продажу іноземної валюти¹³. На підтримку сільських пенсіонерів Указом Президента України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 18 червня 1998 р. запроваджено порядок, за яким 68 % від суми сільськогосподарського податку перераховується до Пенсійного фонду України¹⁴.

Механізм податків та зборів поряд із заходами адміністративного та ринкового порядку звелися часом до фрагментарної політики підтримки страхового бюджету Пенсійного фонду і принципово не змінили загальної ситуації з його дефіцитом. Незалежність фінансових ресурсів соціального страхування від впливу держави не була досягнута. Страхові фонди поступово втрачали фінансову автономність і здійснювали свою діяльність за державною підтримкою. Безперервний процес реформування страхової системи не забезпечив її фінансову стабільність і не оптимізував умови надання і розміру пенсійного забезпечення. Пенсійна система надто свідомо використовувалась урядом як державна система соціального захисту, але не як система соціального забезпечення. У цих умовах уряд перейшов до політики централізації страхових ресурсів у Пенсійному фонді. Зараз Пенсійний фонд акумулює ресурси Фонду соціального страхування України (ФССУ), який припинив свою діяльність. З січня 2023 р. за виплату лікарняних та інших компенсацій за соціальним страхуванням відповідає Пенсійний фонд України. Таким кроком уряд прагне підвищити ефективність системи соціального страхування і забезпечити своєчасність важливих виплат. Оскільки сплачений за військовослужбовців єдиний соціальний внесок не розподіляється до ФССУ й відповідно доходи фонду не зростали, до кінця 2022 р. заборгованість за лікарняними та декретними виплатами перевищила 2,3 млрд грн. Її повністю погасили наприкінці минулого року через тимчасові зміни у розподілі надходжень від ЄСВ¹⁵.

З 2022 р. на правління Пенсійного фонду України покладено завдання визначати порядок призначення та перерахування страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного

¹³ Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 26 червня 1997 р. № 400/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.04.2024).

¹⁴ Про фіксований сільськогосподарський податок. Указ Президента України від 18 червня 1998 р. № 652/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652/98#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

¹⁵ Соціальні видатки: що і чому фінансує держава у I півріччі 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/Sotsialnii---barometr_2023.pdf (дата звернення: 26.06.2024).

випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності¹⁶.

Законопроект № 8331 «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття та у сфері реалізації державної політики зайнятості населення»¹⁷ передбачає завершення об'єднання органів управління чотирма видами соціального страхування в одній установі — Пенсійному фонді шляхом покладання на нього функцій виплати допомоги по безробіттю та здійснення державного контролю за витратами в соціальному страхуванні на випадок безробіття. Це захід висвітлюється в інформаційних коментарях як позитивний. «Страховий фонд буде центральним органом виконавчої влади у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, який здійснює керівництво та управління системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, забезпечує реалізацію державної політики у цій сфері... в тому числі здійснює адміністративне управління Накопичувальним пенсійним фондом та інші функції, передбачені законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹⁸. Насправді, у цій ситуації кошти страхових фондів змішуються, а їх функції нівелюються. Стає незрозуміло, за якими законодавчими нормами страхові фонди мають здійснювати свою діяльність, адже Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» не відмінено. Україна фактично повертається до профспілкової системи соціального забезпечення, в результаті чого відбувається стихійна трансформація власності фондів на страхові ресурси у власність однієї організації. У своїй основі спотворюються як відносини страховиків з приводу атрибутів власності на страхові ресурси, так і правові форми оформлення цих відносин.

Уряд свідомо посилює зусилля для використання страхової пенсійної системи як інституціональної структури соціального захисту. Пенсійному фонду України з 23 вересня 2022 р. передано функції з призначення та ви-

¹⁶ Про затвердження Порядку здійснення страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

¹⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття та у сфері реалізації державної політики зайнятості населення. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-udoskonalennya-upravlinnya-zagalnoobovyazkovi> (дата звернення: 06.04.2024).

¹⁸ Фонд безробіття пропонують ліквідувати, а його функції передати ПФУ: новий законопроект. URL: <https://news.dtki.ua/law/inspections/80887-fond-bezrobittia-proponuiut-likviduvati-a-iogo-funkciyi-peredati-pfu-novii-zakonoprojekt> (дата звернення: 27.04.2024).

плати житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу¹⁹.

Між тим, курс на нову стратегію узагальнення коштів дає можливість маневрувати страховими ресурсами у складних умовах сьогодення з єдиного центру і вирішувати найкритичніші питання соціального забезпечення, зокрема своєчасну виплату пенсії та її осучаснення.

Специфіку має й організація медичного страхування. Державне медичне страхування для українців працює через Програму медичних гарантій, в рамках якої послуги надаються безкоштовно. Проте «функції страховика» виконує Державна служба охорони здоров'я, джерелом якої є державні податки. Механізм фінансування медичних послуг централізований і не відрізняється від державного. Обов'язки Державної служби охорони здоров'я фінансувати страхові випадки у медичній сфері дають підстави вважати цю структуру парастраховою, або парадержавною. Проте у будь-якому випадку система обов'язкового державного медичного страхування в країні має штучний характер і надто обмежена.

Перенаправлення окремих видів соціального страхування до Пенсійного фонду фактично привело до втрати їх специфічних методологічних основ. Як результат — поле страхових ризиків не охоплено єдиною страховою сіткою. Виявились інші недоліки «об'єднаної» системи страхування. Не чітко визначено об'єкти страхування, оскільки є багато винятків з правил страхування, розповсюджена система пільг і виплат, які мають нестраховий характер. Не враховуються частоти розповсюдження ризиків, що утруднює визначення розміру єдиного соціального внеску. Неповноцінність страховика і системи управління страхуванням підвищує значимість системи соціального захисту населення. У зв'язку з цим у 2023 р. уряд розпочав реформування системи соціального захисту, де пріоритетом став захист вразливих категорій населення, зокрема ветеранів війни та внутрішньо переміщених осіб. Урядова Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. спрямована на працевлаштування та допомогу у забезпеченні житлом для ВПО. Стратегією формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 р. передбачено створення Ветеранської патронатної служби для соціального супроводу ветеранів після закінчення військової служби. Розроблено ще декілька заходів матеріальної підтримки населення. Фінансування ряду програм здійснювались за рахунок міжнародної фінансової допомоги.

¹⁹ Деякі питання надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу Пенсійним фондом України. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2022 р. № 1041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1041-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

З початку свого становлення система соціального захисту розвивалась у декількох напрямках. Її структура була предметом постійних дискусій і не залишалась статичною. Видатки бюджету на соціальний захист — це витрати, спрямовані передусім на адресну підтримку малозабезпечених громадян, встановлення певного рівня забезпечення прожиткового мінімуму для різних груп населення, соціальний захист осіб, які опинилися в екстремальних умовах (біженці, безпритульні тощо).

Постановою Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 р. № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» встановлено, що на період введення воєнного стану надання державної соціальної допомоги та пільг здійснюється з урахуванням таких особливостей: строк виплати державної соціальної допомоги мало-забезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату (далі — державна соціальна допомога), та пільг, які було призначено раніше, продовжується особам, котрі проживають на територіях територіальних громад, де ведуться бойові дії.

Міністерство соціальної політики України — не єдиний розпорядник бюджетних програм, у рамках яких держава надає соціальну допомогу різним групам населення. Наприклад, Міністерство у справах ветеранів України відповідальне за частину виплат ветеранам. А за деякі виплати допо-

Таблиця 1. Видатки зведеного бюджету України (функціональна класифікація) у 2019—2023 рр. (млн грн)

Напрями	2019		2022		2023	
	1 370 113,0	100 %	3 043 499,1	100 %	4 440 940,2	100 %
Загальнодержавні функції	203 121,3	14,83	248 468,2	8,16	349 142,7	7,6
Житлово-комунальне господарство	34 487,1	2,52	41 160,1	1,5	70 397,8	1,59
Охорона здоров'я	128 377,8	9,7	215 275,9	7,07	217 419,5	4,90
Духовний та фізичний розвиток	31 550,1	2,0	33 636,0	1,11	38 471,1	0,87
Освіта	238 757,4	17,43	290 758,5	9,55	308 638,9	6,95
Соціальний захист та соціальне забезпечення	321 786,7	23,49	455 186,2	14,96	514 130,7	11,5
у т.ч. соціальний захист пенсіонерів	191 227,2	13,96	2 399 000	7,9	273 600	6,1

Джерело: дані Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/finance/budget/cons/expense/2019/> (дата звернення: 27.06.2024).

моги військовослужбовцям та їхнім сім'ям відповідає Міністерство оборони України.

З 2019 р. система соціального захисту мала помітну від'ємну динаміку, втім як і низка галузей соціальної інфраструктури. Питома вага витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення у Зведеному бюджеті України скоротилась з 23,49 % до 11,58 %. З врахуванням індексу інфляції витрати на соціальну допомогу у грошовому вимірі зменшились на 35 %. Натомість програма соціального захисту, яка користується підтримкою населення, потребує великих державних витрат. Українські експерти вважають, що внаслідок нових загроз життю та добробуту населення України може збільшитися кількість громадян, котрі очікуватимуть підтримки від держави, що призведе до додаткових видатків із державного бюджету. Можливі відтермінування у виплаті соціальної допомоги та реалізації соціальних програм у випадку затримки міжнародної фінансової допомоги. Якщо міжнародна фінансова підтримка припиниться, уряду потрібно буде звернутись до внутрішніх резервів для їхнього фінансування і, можливо, скоротити деякі видатки. У цій ситуації нагальною проблемою є застосування неординарних методів управління, які мають сконцентруватись на цільових пріоритетах бюджетних витрат, по-перше, та на ефективності галузевих технологій надання послуг, по-друге.

Стратегічні напрями соціальних реформ не зводяться лише до соціального захисту, що є надзвичайним засобом фінансової підтримки малозабезпечених домогосподарств та окремих громадян, матеріальний стан яких перевірено на нужденність за встановленими критеріями. Комплекс соціальних структур та програм, що фінансуються з державного бюджету або страхових фондів і керуються галузевими та методами державно-публічного характеру, теж є складовою соціальної стратегії держави.

З урахуванням стану населення та динаміки процесів, що відбуваються, ООН та МОП дають широке визначення соціальної політики. У Конвенції № 117 «Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики» зазначено, що економічний розвиток має бути основою соціального прогресу; повинні бути вжиті всі можливі заходи на міжнародному, регіональному та національному рівні для сприяння розвитку таких галузей як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освіта, турбота про добробут дітей, становище жінок, умови праці, винагорода найманих робітників та незалежних виробників, захист прав працівників-мігрантів, соціальне забезпечення, громадські служби та виробництво загалом²⁰.

Соціальний захист, соціальне забезпечення, інфраструктурні умови і фактори життєдіяльності населення перебувають у взаємодії й співісну-

²⁰ Конвенція № 117. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики. URL: звернення: 20.06.2024).

ванні. В середині цієї системи складаються різноманітні «центри впливу», які варто розглядати як суб'єкти управління. На практиці можна спостерігати кількісне зростання таких «центрів впливу», що є ознакою формування мультисуб'єктності в управлінні. Інноваційні основи в системі управління «визначає новий тип відносин, де в процесі інформаційного обміну суб'єктно-об'єктна інформаційна модель поступається комунікативній моделі суб'єктно-суб'єктного типу з діалогічним зворотним зв'язком» [2; с. 49]

Узагальнення практики управлінського процесу в Україні та за кордоном дає змогу зробити висновки про дію трьох різних інструментів узгодження центрів впливу на реалізацію відповідних відносин управління. Загальне поліпшення якості управління можливо тільки за комплексного підходу, в межах якого застосовують необхідні регулюючі інструменти та відбувається їх узгодження. У цьому зв'язку країни зосереджуються на таких трьох інструментах: модельний бюджет; бюджетування, орієнтоване на результат, та програмно-цільовий метод проведення політики соціального захисту і соціального розвитку; соціальний бюджет, можливості якого дозволяють максимально поєднати зусилля різних центрів впливу на соціальні процеси державного та регіонального значення.

Нові підходи, застосовувані в рамках «модельного» бюджету, базуються на оцінці видаткових повноважень місцевих органів влади в Україні. Розрахунок модельних витрат на основі нових підходів нормативів витрат за кожним видом видаткових повноважень є досить об'єктивним та ефективним механізмом у розподілі міжбюджетних трансфертів.

Програмно-цільовий підхід усе більшою мірою застосовують у вирішенні соціальних і бюджетних проблем. Він дає можливість забезпечити єдиний системний підхід до соціального захисту і загалом до соціального розвитку населення, координувати дії різних учасників фінансових та економічних процесів, направити їх на досягнення конкретних цілей та проявляється у практиці управління у формі розробки спеціальних програм. У бюджетній сфері програмно-цільовий метод є синонімом бюджетування, орієнтованим на результат. Це бюджетування набуває широкої популярності і має різноманітні форми.

Соціальна складова бюджету або соціальний бюджет охоплює весь простір життєдіяльності людини: від державного соціального захисту та соціального забезпечення до медичної допомоги, освіти, культури, спорту, ЖКХ, доходів населення, публічних соціальних послуг. Соціальний бюджет за правилами МОП включає модельні розрахунки доходів та витрат окремих соціальних інститутів, фінансовані ресурси як державних, так й некомерційних структур. Соціальний бюджет за підтримки МОП розробляється у багатьох країнах. В Україні проект соціального бюджету за сприяння Міжнародного бюро праці, Світового Банку та Представництва

ООН в Україні був розроблений у 1998 р. Проте через адміністративні суперечки його реалізація не відбулась [12].

Багатоаспектна соціальна спрямованість структурних складових бюджетної політики, яку намагаються застосовувати в країні, відповідає світовим тенденціям звернення до міжнародної практики, яка накопичила різноманітний досвід фінансування соціальної сфери, що особливо важливо в контексті реалізації державних проєктів у галузі соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я, житла тощо [13; 14].

Висновки. У статті визначено предметне поле соціального захисту, соціального забезпечення та соціального розвитку населення. Розкрито класичне розуміння поняття соціального захисту населення, зв'язок з категорією соціального забезпечення та загальним процесом соціального розвитку населення. Держава гарантує вразливим верствам населення захист від ризиків бідності; право на соціальне забезпечення, пов'язане з трудовими відносинами, яке розповсюджуються на найманих працівників та членів їхніх сімей; доступ громадян до соціально важливих послуг (медичних, освітянських, соціокультурних, фізичної культури) та житлового забезпечення. Форма взаємовідносин усіх трьох елементів соціальної політики перебуває під впливом різноманітних суспільних процесів. Сучасна ситуація в Україні спрямована на впровадження за прикладом європейських країн моделі публічного управління. Ознакою часу є формування різноманітних «центрів впливу», що розглядаються як суб'єкти управління. Модель мультисуб'єктного управління притаманна не лише загальнодержавному масштабу, але й регіональним секторам економіки та окремим галузевим сферам.

Реалізація мультисуб'єктного управління потребує концептуального та законодавчого вирішення низки завдань, серед пріоритетних є застосування, по-перше, програмно-цільового методу, що полегшує прийняття рішення щодо можливих варіантів ефективного використання ресурсів і дає можливість зіставити альтернативи цілей та наслідків витрат. Завдання соціального захисту не можуть бути ефективно вирішені без такого механізму, який спрямований на організацію бюджетного процесу, орієнтованого на кінцевий результат; по-друге, використання модельного (типового) бюджету, по-третє, розробку і впровадження «соціального бюджету», що дозволяє дати оцінку сукупним витратам держави і соціуму на забезпечення базових соціальних потреб. Пропонується відновити методологію складання соціального бюджету країни, вжити заходів із впровадження цього інституту до практики соціального бюджетування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е., Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3 (53). С. 33—54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>
2. Охріменко А. Г. Мультисуб'єктність управління національною туристичною системою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 48—52. URL: <http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/index.php/14-2017> (дата звернення: 04.03.2024).
3. Новіков В. М. Актуальні питання реформування системи соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. 2005. № 4. С. 6—11.
4. Новіков В. М. Програмний бюджет: міжнародний досвід і українська практика. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 50—61. <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.050>
5. Кизим М. О., Іванов Ю. Б., Голякова К. В. Аналіз міжбюджетних відносин на сучасному етапі розвитку економіки України. *Проблеми економіки*. 2010. № 1. С. 7—13. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-1_0-pages-7_13.pdf (дата звернення: 25.03.2024).
6. Лібанова Е., Макарова О., Черенько Л., Ткаченко Л., Палій О. Соціальний захист та соціальне включення в Україні. Український Центр соціальних реформ. Європейська Комісія. 2009. 9 с. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5757&langId=uk> (дата звернення: 02.04.2024).
7. Сидор І. П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти та вітчизняна практика. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. С. 21—32. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/handle/316497/11112> (дата звернення: 01.04.2024).
8. Рошканюк В. М. Категорія «соціальний захист» в праві соціального забезпечення України. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Право. 2012. Вип. 18. С. 108—111. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12977?mode=full> (дата звернення: 29.03.2024).
9. Rosanvallon P., Harshav B. *The New Social Question: Rethinking the Welfare State*. Princeton University Press, 2000. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zm2v14>
10. Rosanvallon P. *La Crise de l'État-providence*. Paris: Editions du Seuil, 1981. 183 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000047333> (дата звернення: 26.12.2023).
11. Копетюк В. Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С. 66—69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2019_1_15 (дата звернення: 29.03.2024).
12. Складання соціального бюджету в Україні. Київ, 1998. 91 с. URL: <https://www.ilo.org/uk> (дата звернення: 25.12.2023).
13. Kelleher C. A., Yackee S. W. An Empirical Assessment of Devolution's Policy Impact. *Policy Studies Journal*. 2004. № 32. P. 253—270. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2004.00064.x>
14. Longley R. *Welfare Reform in the United States. From Welfare to Work*. ThoughtCo. 2022. URL: <https://www.thoughtco.com/welfare-reform-in-the-united-states-3321425> (дата звернення: 25.12.2023).

REFERENCES

1. Libanova, E., Romanyuk, S. (2023). Conceptualization of governance in social relations. *Demography and Social Economy*, 53 (3), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].

2. Okhrimenko, A. G. (2017). The multi subjectivity of the governance of the national tourism system. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 14 (2), 48—52. <http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/index.php/14-2017> [in Ukrainian].
3. Novikov, V. M. (2005). Current issues of reforming the system of social protection of the population. *Ukraine: aspects of work*, 4, 5—9 [in Ukrainian].
4. Novikov, V. M. (2016). The program budget: international experience and ukrainian practice. *Demography and social economy*, 2 (27), 50—61. <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.050> [in Ukrainian].
5. Kyzym, M. O., Ivanov, Yu. B., & Golyakova, K. V. (2010). Analysis of inter-budget relations at the current stage of development of the economy of Ukraine. *Problems of the economy*, 1, 7—13. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-1_0-pages-7_13.pdf [in Ukrainian].
6. Libanova, E., Makarova, O., Cherenko, L., Tkachenko, L., & Palij, O. (2009). Social protection and social inclusion in Ukraine. Ukrainian Center for Social Reforms. EC. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5757&dlangId=uk> [in Ukrainian].
7. Sydor, I. P. (2015). Budgetary providing of social protection population: theoretical aspects and practical. *Efficient economy*, 9, 21—32. <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/handle/316497/11112> [in Ukrainian].
8. Roshkanyuk, V. M. (2012). The «social protection» category in the social security law of Ukraine. *Scientific Bulletin of UzhNU. Series: Law*, 18, 108—111. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12977?mode=full> [in Ukrainian].
9. Rosanvallon, P., & Harshav, B. (2000). *The New Social Question: Rethinking the Welfare State*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zm2v14>
10. Rosanvallon, P. (1981). *La Crise de l'État-providence*. Paris: Editions du Seuil. 183 p. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000047333>
11. Kopetyuk, V. (2019). Normative and legal aspects of the definition of the concepts «social protection» and «social security». *Historical and legal journal*, 1 (13), 66—69. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2019_1_15 [in Ukrainian].
12. Drafting of the social budget in Ukraine (1998). ILO. 91 p.
13. Kelleher, C. A., & Yackee, S. W. (2004). An Empirical Assessment of Devolution's Policy Impact. *Policy Studies Journal*, 32, 253—270. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2004.00064.x>
14. Longley, R. (2022). *Welfare Reform in the United States. From Welfare to Work*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/welfare-reform-in-the-united-states-3321425>

Стаття надійшла до редакції журналу 03.07.2024

Valerii Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: valery.economy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5892-815X
Scopus ID: 57221437748

SOCIAL PROTECTION: TERMINOLOGICAL DEFINITION, FUNDAMENTALS AND MANAGEMENT TOOLS

Changes in social and economic relations that are rapidly occurring under the influence of various types of risks are causing the emergence of new challenges in the relations of the population with state and public entities. The importance of social institutions that are designed to provide material and psychological assistance to segments of the population diffe-

rent in age, gender and professional level is increasing. In the conditions of partial or sometimes complete loss of income by the citizens of the country, narrowing of the sphere of employment and consumption of socially important services, considerable attention is paid to the social protection of the population. The main purpose of this institution is to promote the maximum possible support of the quality of life, especially for the least protected sections of the population. At the same time, from an economic point of view, the importance of social protection is inseparable from its role in achieving an effective balance between the social and economic components of society, which imposes a certain responsibility on its social obligations and, therefore, an adequate understanding of functional boundaries. However, in the economic literature and in practice, social protection appears to be very simplified and, as a rule, is characterized by parametric indicators of assistance to the population. At the same time, the functional content of social protection as a systemic category, its connection with other social categories, in particular with social security, as well as with the budgetary, financial and economic instruments of society, escape the attention of researchers. In this regard, it should be considered relevant to specify the system of functions of the modern multi-subject management model and its inherent implementation mechanisms. The purpose of the paper is to determine the categorical essence of social protection of the population, its functional features among other segments of state social policy; substantiating the feasibility of using a multi-subject form of managing social processes that are important for the life of citizens. Novelty of the article lies in the classical understanding of the concept of social protection of the population. Its connection with the category of social security and the general process of social development of the population is revealed. The concept of multi-subject management is structured as a system of interrelated measures to determine “centers of influence” on priorities, goals and fulfillment of tasks of social development of the population in the face of the onset of corresponding risks.

Keywords: social protection, social security, subject of management, multi-subjectivity, budgeting, social budget, model budget.

Cite: Horemykina, Yuliia (2024). Hlobalni vyklyky dlya system sotsialnoyi pidtrymky: sutnist, komponentni oznaky ta osoblyvosti [Global Challenges for Social Support Systems: Essence, Component Features and Characteristics]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 101—121. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.101>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.101>

УДК 64.044.24

JEL Classification J 14

ЮЛІЯ ГОРЕМИКІНА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: refer5718@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1580-7993

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ: СУТНІСТЬ, КОМПОНЕНТНІ ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена питанням глобальних викликів для систем соціальної підтримки населення. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі глобальних викликів у соціально-економічному житті держав. Метою статті є аналіз специфіки глобальних викликів, характерних для систем соціальної підтримки, зокрема системи соціальної підтримки в Україні, а її наукова новизна полягає в ідентифікації глобальних викликів для систем соціальної підтримки. Основними методами наукових досліджень, використуваних у статті, виступають аналіз та синтез (для виявлення специфіки глобальних викликів для систем соціальної підтримки), графічний (для демонстрації зв'язку між глобальним підґрунтям виникнення глобальних викликів і викликами для системи соціальної підтримки).

Встановлено, що основними глобальними викликами для систем соціальної підтримки є функціональна неспроможність системи соціальної підтримки; зростання потреб отримувачів соціальних послуг, виплат і пільг; трансформація соціально орієнтованої держави; зменшення можливостей держав утримувати системи соціальної підтримки. Під функціональною неспроможністю системи соціальної підтримки населення розуміємо такий її стан, за якого формальна наявність інституцій, призначених для гарантування надання населенню соціальних послуг, виплат і пільг, не супроводжується їхньою ефективною роботою, тобто система соціальної підтримки, не

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

вирішуючи актуальних соціальних проблем суспільства, стає тягарем для бюджету держави. Найгострішим за умов війни викликом для системи соціальної підтримки України є зростання потреб отримувачів соціальних послуг, виплат, пільг, яке може відбуватися двома шляхами: 1) збільшення потреб наявних отримувачів у зв'язку зі зміною соціально-економічної, політичної, екологічної, безпекової ситуації у регіоні або об'єктивними фізіологічними змінами у певних групах отримувачів (старіння, погіршення самопочуття); 2) збільшення кількості (або частки) осіб, котрі звертаються за соціальною підтримкою, у зв'язку зі зміною соціально-економічної, політичної, екологічної, безпекової ситуації у регіоні або суб'єктивними життєвими обставинами. Тісно пов'язаним з цим викликом є інший виклик — зменшення можливостей держав утримувати системи соціальної підтримки. Окрему увагу приділено причинам та потенційним наслідкам трансформації концепту соціально орієнтованої держави. Крім того, досліджено глобальне підґрунтя викликів для систем соціальної підтримки, яке об'єднує ключові фактори їх виникнення.

Ключові слова: глобальні виклики, системи соціальної підтримки, соціально орієнтована держава.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Актуальною проблемою для усіх країн світу стало посилення впливу сучасних глобальних викликів на суспільно-економічне життя, наслідком чого виступає неможливість забезпечення державою соціально-економічних прав громадян у повному обсязі, що, зі свого боку, виражається у поширенні бідності, безробіття, відсутності належних умов праці, зростанні соціальної напруженості, зменшенні доступності мережі закладів соціального обслуговування, освіти, медицини. Особливо гостро це відчувається в Україні, де війна, будучи сама по собі глобальним викликом, надала цим явищам додаткового негативного імпульсу. Система соціальної підтримки покликана сприяти стабільності суспільного розвитку, однак вона виконує цю функцію з різною успішністю у різних країнах. Крім того, з'являються глобальні виклики, що впливають безпосередньо на системи соціальної підтримки. Отже, назріла потреба ідентифікувати та вивчити сутність глобальних викликів для систем соціальної підтримки. Це важливий крок до збільшення можливостей систем соціальної підтримки мінімізувати негативний вплив глобальних викликів на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання глобальних проблем людства (глобальних викликів) розглядали багато зарубіжних та вітчизняних авторів, зокрема Д. Медоуз (D. Meadows), Л. Ловінс (L. Lovins), Д. Маєр (D. Mayer), Е. Пестель (E. Pestel), Б. Шнайдер (B. Schneider), Д. Форрестер (D. Forrester), І. Ханін (I. Khanin), Л. Мельник (L. Melnyk), Я. Столярчук (Ya. Stolyarchuk), А. Гальчинський (A. Halchynskyi). Глобальним викликам присвячені деякі дослідження Київської школи економіки, Інституту демографії та проблем якості життя НАН України. Дана проблематика регулярно висвітлюється ООН у низці звітів, присвячених сталому розвитку,

є постійним предметом дискусій політиків, бізнесменів і науковців на щорічному Всесвітньому економічному форумі. Тісно пов'язаними з концепцією глобальних викликів є питання соціально-економічного розвитку та інтеграції України у європейський і світовий соціально-економічний простір. У цьому контексті інтерес становлять публікації українських науковців. Зокрема, В. Сіденко (V. Sidenko) аналізує можливості включення країни до процесів європейської інтеграції, взаємовпливу цього процесу та економічного розвитку, причини та наслідки поширення у світі процесів регіональної інтеграції, механізми її впливу на економічний розвиток та допустимі варіанти інтеграційної політики [1]. Стаття В. Гейця (V. Heyets) висвітлює складові політики і механізми повоєнного відновлення й реконструкції економіки України [2]. В. Костриця (V. Kostrytsia) та Т. Бурлай (T. Burlai) досліджують формування ключових соціальних пріоритетів держави в умовах поєднання великої кількості економічних і політичних криз каскадного характеру, розкривають вплив глобальних кризових чинників на перспективи національного соціального розвитку в контексті досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 р. [3]. Але питання глобальних викликів, які є специфічними саме для систем соціальної підтримки, досі залишається нерозкритим. У більшості сучасних досліджень увага сконцентрована на аналізі соціального захисту, а не глобальних викликів для систем соціальної підтримки.

Метою статті є аналіз специфіки глобальних викликів для систем соціальної підтримки, зокрема для системи соціальної підтримки в Україні. Наукова новизна статті полягає в ідентифікації глобальних викликів для систем соціальної підтримки. Методи досліджень: аналізу та синтезу (для виявлення специфіки глобальних викликів для систем соціальної підтримки), графічний (для демонстрації зв'язку між глобальним підґрунтям виникнення глобальних викликів і викликами для системи соціальної підтримки).

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на загальні підходи до розуміння глобальних викликів, сформованих сучасною економічною думкою, *глобальні виклики для системи соціальної підтримки* можна розглядати як фундаментальні проблеми у галузі соціального захисту, які з метою забезпечення можливості подальшого надання громадянам критично важливих соціальних послуг, виплат і пільг потребують реагування. Системи соціальної підтримки населення або їх елементи функціонують майже у всіх країнах світу, однак вони характеризуються національною специфікою, що виражається у притаманних певній країні організаційних формах, виділенні вразливих категорій населення, сприйнятті справедливості розподілу суспільних благ.

Глобальні виклики для системи соціальної підтримки можна також представити як узагальнену категорію, що містить декілька складових, тобто окремих глобальних ризиків (ідея яких представлена у доповідях Всесвіт-

нього економічного форуму): колапс системи соціального забезпечення, відмова суспільної інфраструктури і недоступність соціальних послуг, криза в сфері зайнятості, збільшення соціальної нерівності [4]. Водночас посилює своє значення у світі і глобальне підґрунтя появи викликів для систем соціальної підтримки. Цим підґрунтям виступає велика кількість факторів, основними з яких є: нестача продовольства, екологічні та техногенні катастрофи, політичні кризи, загрози для безпеки життя та здоров'я людини, економічна нестабільність, міждержавні збройні конфлікти (рис. 1). Причому ці фактори (у разі актуальності одразу кількох з них для певних територій) перебувають в очевидному взаємозв'язку, вони можуть посилювати один одного і навіть витікати один з одного. Так, досить поширеними є ситуації, коли один з факторів може стати першопричиною появи іншого. Зокрема, політична криза у країні або регіоні світу може призвести до економічної нестабільності, а екологічна катастрофа — викликати нестачу продовольства. Особливе місце серед наведених факторів посідають воєнні дії. Представляючи собою окремих фактор глобального підґрунтя викликів для системи соціальної підтримки, вони можуть бути першопричиною існування майже всіх інших факторів. Деяко відрізняється від інших факторів і фактор існування природних лих, які навіть у ХХІ ст. людство значною мірою не в змозі контролювати. Цей фактор хоч і почав бути більш прогнозованим за останнє століття, але серед усього глобального підґрунтя для викликів він найменше піддається управлінню людиною. Природні лиха також можуть ставати джерелом для багатьох інших факторів, зокрема створювати загрози для безпеки для життя та здоров'я людей або провокувати нестачу продовольства.

Серед глобальних викликів для систем соціальної підтримки виокремимо такі: функціональна неспроможність систем соціальної підтримки; зростання потреб отримувачів соціальних послуг, виплат і пільг; трансформація ідеї соціально орієнтованої держави; зменшення можливостей держав утримувати системи соціальної підтримки (рис. 1). Сутність кожного з викликів потребує детального роз'яснення.

Під **функціональною неспроможністю** системи соціальної підтримки населення розуміємо такий її стан, за якого формальна наявність інституцій, призначених для гарантування надання населенню соціальних послуг, виплат і пільг, не супроводжується їхньою ефективною роботою, тобто система соціальної підтримки, не вирішуючи актуальних соціальних проблем суспільства, стає тягарем для бюджету держави. Даний стан може виникати за різних умов, зокрема недоліків законодавства (наприклад, відсутності законодавчого регулювання або надмірного регулювання певних аспектів функціонування системи соціальної підтримки), відсутності або знищення (особливо під час воєнних дій) інфраструктури, територіальна віддаленість послуг відповідних установ від отримувачів, організаційні

Рис. 1. Глобальні виклики для систем соціальної підтримки населення
Джерело: авторська розробка.

проблеми (наприклад, проблеми управління послугами у системі соціальної підтримки, недостатня співпраця зі стейкхолдерами чи її відсутність, невідповідність послуг потребам отримувачів, зайві бюрократичні процедури). Фактично виклик, пов'язаний з функціональною неспроможністю системи соціальної підтримки, означає реальне зменшення можливостей надання соціального захисту громадянам за умови збереження без змін точного рівня державного фінансування системи соціальної підтримки.

Для України функціональна неспроможність системи соціальної підтримки є досить актуальним глобальним викликом. Попри те, що державі вдалось побудувати національну систему соціальної підтримки населення, забезпечивши критично важливі соціальні послуги, пільги більшості громадян, котрі цього потребували, ще до початку повномасштабної війни у країні спостерігались певні прояви функціональної неспроможності системи соціальної підтримки, як-от: низький рівень доступності послуг інституцій сфери соціального захисту у сільській місцевості, невідповідність певних послуг потребам отримувачів, недостатня співпраця державного сектору з недержавними організаціями, суперечливість певних положень законодавства у сфері соціального захисту, високий рівень бюрократизації процедур, необхідних для одержання соціальної підтримки. Ситуацію значно загострили воєнні дії, через які було зруйновано важливі інфраструктурні об'єкти, а частина отримувачів соціальних послуг, виплат і пільг, вимушено стала ВПО або залишилася на окупованих територіях.

Найгострішим сучасним глобальним викликом для багатьох систем соціальної підтримки населення (особливо для вітчизняної) є **зростання потреб отримувачів соціальних послуг, виплат і пільг** (далі — отримувачів). Воно може відбуватися двома шляхами: 1) збільшення потреб наявних отримувачів у зв'язку зі зміною соціально-економічної, політичної, екологічної, безпекової ситуації у країні чи на окремій території або об'єктивними фізіологічними змінами у певних групах отримувачів (старіння, погіршення самопочуття); 2) збільшенням кількості (частки) осіб, які звертаються за соціальною підтримкою у зв'язку зі зміною соціально-економічної, політичної, екологічної, безпекової ситуації або суб'єктивними життєвими обставинами. Прикладом такого глобального виклику є зростання кількості отримувачів за рахунок старіння населення. Так, у літніх громадян значною мірою погіршується працездатність, знижуються можливості до самообслуговування, а отже вони змушені звертатись за допомогою. Крім того, гострою проблемою для багатьох країн став низький рівень пенсійного забезпечення, що не гарантує літнім громадянам гідних умов життя.

Водночас кількість потенційних аплікантів систем соціальної підтримки збільшуватиметься і надалі. Дані ООН продемонстрували, що у 2020 р. вік майже кожної десятої людини на Землі становить понад 65 років. Прогнозується, що у 2050 р. ця частка зросте з 9,3 % до 15,9 % [5]. За даними Міністерства соціальної політики, Україна є однією з 30 найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше: у 2015 р. вона складала 21,8 %, а частка людей віком 65 років і старше — 15,5 % від загальної чисельності населення. Відповідно до національного демографічного прогнозу, до 2025 р. частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % загальної кількості населення, віком 65 років і старше — 18,4 %, у 2030 р. — понад 26 % і понад 20 % відповідно [6]. У 2020 р. частка осіб віком понад 65 років в Україні складала 17,1 % з істотною статевою диференціацією рівня постаріння: серед жінок частка осіб, які перетнули цей віковий поріг, сягнула 21,2 %, а серед чоловіків — лише 12,4 % [7, с. 14].

На сьогодні і для України зростання потреб отримувачів є найбільшим глобальним викликом для системи соціальної підтримки, оскільки у державі присутні обидва шляхи формування цього виклику. Окрім високих темпів старіння населення, потреби у соціальній підтримці постійно збільшуються і за рахунок наслідків воєнних дій, починаючи з 2014 р.

Разом з цим можна стверджувати, що порівняно з навіть 2014 р. в Україні з'явилися нові категорії громадян, яким потенційно необхідна соціальна підтримка (зокрема громадяни, чиє житло було зруйновано чи пошкоджено, громадяни, які довгий час перебували в окупації, полоні чи були незаконно депортовані) та відбулось розширення чисельності громадян з уже наявних категорій отримувачів. Найбільш стрімке збільшення кількості осіб відбулось у категоріях, що вважались відносно новими, тобто виникли

після 2014 р. — ВПО, військових, котрі беруть участь у захисті держави та їхніх родин і осіб, постраждалих від насильства. Так, за даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 28.11.2014 р. кількість ВПО в Україні становила 490 046 осіб [8], а вже у березні 2015 р. Офіс ООН з координації гуманітарних питань заявив про 1 млн 177 тис. ВПО в Україні [9]. Станом на 16.05.2016 р. на облік взято 1 млн 780 тис. 946 ВПО [10]¹. Однак безсумнівно рекордним за числом ВПО став 2022 рік. Дійсно, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Офіс ООН з координації гуманітарних питань, Агентство ООН у справах біженців, *Protection cluster Ukraine* повідомили про 6,48 млн ВПО за розрахунками на 16.03.2022 р. [16], а вже у травневому звіті МОМ мова йде про 7,7 млн (станом на 05.05.2022 р.) [17]. Дещо зменшуватись кількість ВПО почала у червні 2022 р., коли вона опустилась до позначки 7,13 млн осіб [18]. У липні 2022 р. МОМ відзвітувала про вже про 6,27 млн осіб [19]. Через рік, тобто у липні 2023 р., кількість ВПО становила 5,1 млн осіб [20], що можна вважати ознаками покращення безпекової ситуації у країні².

Як уже зазначено вище, потенційне збільшення числа осіб стосується і другої категорії — військових та їхніх родин. До цієї категорії можуть належати і представники інших силових структур, зокрема члени територіальної оборони, прикордонники та нацгвардійці, залучені до захисту країни. За оцінками ексміністра оборони України Олексія Резнікова, станом на 06.05.2022 р. в Україні нараховується 261 тис. військових ЗСУ, 100 тис. членів територіальної оборони, 45 тис. прикордонників, 45 тис. національних гвардійців, 90 тис. поліцейських [22]. Звичайно, не можна стверджувати, що усі вони потребуватимуть соціальних послуг, виплат чи пільг, але система соціальної підтримки повинна бути підготовленою надавати послуги принаймні частині з них. До того ж, варто зазначити, що отримання певного матеріального забезпечення військовими та представниками інших силових структур не означає того, що вони та їхні родини не потребуватимуть соціальних послуг чи інших виплат, пільг, оскільки робота військового завжди пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, особливо у

¹ Певні зменшення та стабілізація числа ВПО спостерігались впродовж 2017—2021 рр. Зокрема, у лютому 2017 р. зареєстровано 1 млн 627 тис. 738 ВПО [11], а у жовтні 2018 р. — 1 млн 519 тис. 234 особи [12]. У серпні 2019 р. кількість ВПО становила 1 млн 397 тис. осіб [13], у квітні 2020 р.— 1 млн 446 тис. 881 особа [14], у січні 2021 р. — 1 млн 459 тис. 170 осіб [15].

² Дещо інші дані повідомляла міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірина Верещук: станом на 01.09.2023 р. в Україні зареєстровано 4 млн 965 тис. ВПО, з яких 300 тис. додалися з 01.09.2022 р, причому 2 млн 600 тис. ВПО щомісяця отримують державні виплати [21]. Таким чином, кількість ВПО безпосередньо залежить від тривалості ескалації воєнних дій, однак, попри певну різницю в оцінці кількості цієї категорії, до неї належать мільйони громадян, що створює значне навантаження на систему соціальної підтримки.

такі складні часи. Крім того, обов'язком держави є турбота про захисників, а соціальні послуги — ефективний шлях виявлення цієї турботи.

У зв'язку з воєнними діями зростає також і кількість громадян, які постраждали від насильства: точну кількість цих осіб встановити важко, однак не викликає сумніву, що вона значно збільшилась. Особливо це стосується мешканців, звільнених з-під окупації чи окупованих населених пунктів. Досить часто постраждали від насильства стають ВПО або взагалі залишають країну. Проблема зі встановленням кількості постраждалих від насильства створює і те, що як відомо, не усі постраждали від насильства, зокрема сексуального, готові про це відкрито говорити, однак їм досить складно повернутись до нормального життя без відповідних медичних та соціальних послуг. У найближчому майбутньому варто очікувати і зростання чисельності таких вразливих груп населення як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю та особи, які втратили працездатність. Зараз досить складно оцінити, наскільки збільшиться кількість громадян, котрим необхідна соціальна підтримка серед цих осіб, але не викликає сумнівів, що значна частина з них з високою ймовірністю будуть вимушені стати отримувачами соціальних послуг.

Характерною ознакою воєнного часу в Україні є і збільшення рівня безробіття, а отже і зростання кількості громадян, які потребуватимуть соціальної підтримки у зв'язку з безробіттям. Станом на травень 2022 р. в Україні було зареєстровано біля 420 тис. безробітних³. Деяко песимістично ситуація з безробіттям виглядає і у 2023 р. Так, згідно з результатами опитування «Україна в умовах війни» соціологічної групи «Рейтинг», у вересні 2023 р. 44 % з тих, хто працював до війни, залишилися на своїх звичних робочих місцях, 14— працюють частково / віддалено, 15 % — знайшли нове місце роботи, чверть (25 %) опитаних до цього часу не працює [23]. Однак спостерігаються і позитивні тенденції. Дійсно, серед ВПО зростає кількість тих, хто закріпився на нових робочих місцях і працює у звичному режимі,

³ Проте, за оцінкою Федерації роботодавців України, реальний показник безробітних може становити до 500 тис. [25]. Відповідно до результатів дослідження соцгрупи «Рейтинг», станом на кінець квітня 2022 р., серед тих, хто мав роботу до війни, продовжують працювати 59 % опитаних, а 39 з тих, хто мав роботу до війни, досі не знайшли нової, 24 % респондентів зараз працюють частково чи віддалено і лише 3 % почали працювати на новій роботі. Попри такий результат автори дослідження відзначали помітне покращення ситуації порівняно з березнем 2022 р., коли продовжували працювати 46 % опитаних, а 53 % не могли знайти роботу [26]. Менш оптимістично стан ринку праці описаний МОП: за оцінками, представленими у звіті за 11.05.2022 р., в Україні перестали функціонувати приблизно 4,8 млн робочих місць, а це складає 30 % від довоєнної кількості. Загострення воєнних дій загрожує зникненням до семи мільйонів робочих місць у державі. У разі швидкого настання перемир'я Україна зможе відновити 3,4 млн робочих місць і зменшити рівень безробіття до 8,9 % [27].

частка непрацюючих серед них у порівнянні із початком 2023 р. зменшилась з половини до 40 %. Крім того, Уряд України прогнозує зменшення рівня безробіття до 13,4 % у 2024 р. з 18,8 % у 2023 р. Загалом за даними НБУ, рівень безробіття у 2022 р. за методологією МОП склав 21,1 %, тобто понад 2 млн осіб є безробітними. На 2023 р. прогнозується 19,0 %, 2024 р. — 16,9, 2025 р. — 14,4% [24]⁴.

У контексті аналізу викликів для системи соціальної підтримки в Україні уваги потребує ще одна важлива категорія громадян, яка дуже розширилась, — біженці. Якщо у листопаді 2014 р. в ООН повідомляли про більш ніж 1 млн біженців, які залишили Україну [8], то в березні 2015 р. загальне число біженців склало понад 1 млн 941 тис. осіб [9]. Так само як у випадку з ВПО, 2022 рік ознаменувався безпрецедентною кількістю біженців з України: у травні 2022 р. за даними МОМ число біженців з України склало 5 млн 707 тис. осіб [17]. Попри те, що частина біженців зрештою повернулася в Україну протягом 2022—2023 рр., станом на вересень 2023 р. МОМ зафіксувала 5,9 млн біженців [20].

Фактичною різницею між ВПО та біженцями є те, що перші шукають порятунку у своїй країні, а другі — в інших країнах, а це означає, що біженцями з України опікуватимуться системи надання соціальних послуг та волонтери країн, куди вони прибувають. У випадку з біженцями в Україні виникають два важливих завдання: інформаційна та психологічна підтримка біженців та сприяння їхньому поверненню додому і евакуація громадян, котрі потенційно можуть стати біженцями, з небезпечних районів. Особливе значення має створення можливостей для повернення біженців, певна частина з яких потребуватиме соціальної підтримки в Україні. У зв'язку з цим знову актуалізується робота вітчизняної системи надання соціальних послуг. Аналогічно до ВПО, робота буде починатися зі з'ясування потреб⁵. Зважаючи на значну кількість біженців та на їхнє бажання повернутись, державі Україна слід зробити усе можливе, аби уникнути практики,

⁴ Цікаве з точки зору аналізу проблем зайнятості опитування під назвою «Актуальні питання управління людським капіталом в Україні» провела Американська торговельна палата в Україні разом з «Делойт» Україна. У ньому взяли участь роботодавці з різних сфер. Опитування продемонструвало, що більше половини опитаних організацій (58 %) скоротили чисельність працівників з початку повномасштабної війни. Щодо планів на 2023 р., 17 % організацій планували скорочення, 35 % — не планували перегляд чисельності, ще 25 % не змогли відповісти на це запитання [28]. Наведені дані свідчать передусім про необхідність активізації роботи державних служб зайнятості як складової системи соціальної підтримки для зменшення тиску на усю систему загалом.

⁵ Згідно з результатами опитування, проведеного 15.03—01.04.2022 р. Центром Разумкова на пунктах пропуску через державний кордон України у Закарпатській області, більшість біженців — 79,2 % планували повернення додому і лише 9,9 % не планували повертатися, а 11 % — вагалися [29].

коли українські біженці створюють тривале навантаження на системи соціальної підтримки країн (здебільшого сусідніх), а держава походження втратила з ними зв'язок і не бере участі у подальших їхніх долях.

Окремо варто зауважити, що сьогоденні воєнні реалії призвели до необхідності здійснення евакуації населення з певних районів. У своїй сутності евакуація хоч і виконується органами влади та військовими, має певні ознаки медичної та соціальної послуги і, відповідно, певним чином є дотичною до системи соціальної підтримки. Так, крім безпечних умов («гуманітарного коридору») громадянам, які евакуюються, під час дороги можуть знадобитись медична допомога, психологічні послуги та харчування. Саме тому бажано, щоб під час евакуації у них був доступ до відповідних спеціалістів. До того ж, як і більшість соціальних послуг, евакуація відбувається безкоштовно і стосується певних категорій. Оскільки евакуація може знадобитись як громадянам, котрі ніколи не зверталась по соціальну підтримку до держави, так і тим, хто постійно нею користується, можна небезпідставно припустити, що вона теж може сприяти збільшенню навантаження на систему соціальної підтримки⁶.

Серед нових категорій осіб, які потенційно звертатимуться до системи соціальної підтримки, згадаємо і громадян, чиє житло було зруйновано або пошкоджено. Точна кількість таких громадян, враховуючи наявність окупованих територій, залишається невстановленою. Проте відомо, що за державною програмою відбудови житла «єВідновлення», покликаною допомогти цим людям, подано 31 176 заяв для отримання грошової допомоги [31]. Звичайно, у кожному з цих випадків ситуація є індивідуальною, а рівень потреб залежить від ступеня пошкодження житла, фінансових можливостей, наявності родичів. Але людина, котра тимчасово не має де жити, втратила особисті речі, документи, у будь-якому разі потребуватиме державної допомоги не лише на відновлення житла, а й на період, поки житло відновлюється.

На сьогодні наявні статистичні дані про кількість отримувачів і потенційних отримувачів в Україні є досить розрізненими та не дають змоги точно оцінити їхні потреби, однак представлені дані щодо певних категорій

⁶ Не всі громадяни України мали змогу евакуюватись. Значна їх кількість залишилась на окупованих територіях, а отже, потребуватиме соціальної підтримки від держави після деокупації населених пунктів, де вони мешкають, або виїзду з цих територій. Зазначимо, що порівняно з літом 2022 р. кількість громадян, які перебували на тимчасово окупованих територіях України, завдяки звільненню Херсона і частково Херсонської та Харківської областей, зменшилася на 700 тис., і у 2023 р. в окупації залишаються 4,3 млн осіб [30]. Різні види соціальної підтримки в майбутньому будуть необхідними громадянам, котрі перебували у полоні чи були незаконно депортовані у ході воєнних дій. Кількість таких осіб на сьогодні встановити досить важко, однак не викликає сумнівів, що вони потребуватимуть усіх видів підтримки: від психологічної допомоги до матеріального забезпечення.

громадян можуть окреслити масштаб глобального виклику зростання потреб отримувачів, який постав перед вітчизняною системою соціальної підтримки.

Ще одним глобальним викликом для систем соціальної підтримки є **трансформація соціально орієнтованої держави**. Виклик найбільше з усіх інших пов'язаний з політичними та економічними кризами. Ідея соціально орієнтованості держави одержала значний розвиток впродовж 1950—1960-х рр., коли спільною тенденцією країн Заходу стало значне збільшення видатків на соціальні програми. Цей період навіть називали експансією соціальної політики. Саме під час нього з'являються такі поняття: «соціальна держава», «соціальна правова держава», «держава добробуту», зміст яких передбачає значну роль систем соціальної підтримки у функціонуванні держави та суспільства, а самі системи соціальної підтримки набувають сучасних рис. Отже, соціальна держава, тобто держава, відповідальна за благополуччя і дотримання соціальних прав своїх громадян, стає ідеологічною цінністю, розширюючи свої можливості та розбудовуючи сферу соціальної підтримки. Соціальна орієнтація цивілізованої держави починає бути вимогою громадян і закріплюється у законодавчих актах⁷.

Однак на початку ХХІ ст. умови, де існували ці моделі, суттєво змінюються і виникає складність підтримки їх функціонування на тому ж рівні, а у економічній літературі з'являються нові терміни — «криза соціальної держави», «криза держави загального добробуту» і т.д. Зароджуються ідеї про необхідність суттєвого обмеження «соціальності» держави шляхом зменшення витрат на програми соціальної підтримки. Перед системами соціальної підтримки постає новий виклик — трансформація соціально орієнтованої держави. В економічній літературі поширюються постулати щодо негативного впливу державних соціальних витрат на економічне зростання та набуття конкурентних переваг. Хоча вони не і підтверджуються емпірично (дані 61 країни та панельні дослідження за 20 індустріаль-

⁷ Автори [32] проаналізували майже 40 конституцій країн, які в тій чи тій редакції закріпили інститут соціальної держави і виокремили такі її атрибути: широке державне втручання регуляторного характеру в соціально-економічні процеси, формування соціально-відповідальних політичних інститутів; соціальна спрямованість економічної політики, соціалізація державного бюджету; наявність і функціонування інститутів громадянського суспільства; рівні можливості для всіх громадян у реалізації своїх прав; наявність систем державних соціальних трансфертів, соціального захисту, соціального забезпечення, соціального страхування; проведення активної політики держави на ринку праці; сприяння держави розвитку системи соціального партнерства; розвиток демократії та правової держави; доступність соціальної підтримки для всіх категорій населення. Протягом 1960—1980-х рр. західноєвропейські моделі соціально орієнтованих держав з розвиненими системами соціальної підтримки населення стають справжніми зразками вдалої організації суспільного ладу для усього світу.

но розвиненими країнами продемонстрували, що там, де існує залежність між збільшенням абсолютних і відносних показників державних соціальних витрат та економічним зростанням у державі, вона є позитивною, а не негативною), однак їх вплив на економічну думку та прийняття рішень у державах є помітним і зберігається упродовж тривалого періоду [33].

Ключову роль у даних процесах відіграло те, що економіка та суспільний устрій країн Західної Європи в час формування соціально орієнтованих держав перебували в періоді піднесення, що забезпечило можливість швидко зростати мережам соціальної підтримки⁸. В останні два десятиліття ХХ ст. (а за деякими параметрами і дещо раніше) країни Європи зазнали впливу синергії негативних, небажаних тенденцій соціально-економічного, соціально-трудоного, демоекономічного характеру, як-от: уповільнення темпів економічного розвитку; зниження народжуваності, яка у більшості країн Європи не забезпечує навіть простого відтворення населення, інтенсивне постаріння останнього; зростання міграційних потоків, яке частогусто загострювало соціальні проблеми, а в останні два роки набуло загрозливих масштабів та межує з глобальною соціальною катастрофою; збіль-

⁸ Таким чином, з'являється низка причин, що викликали кризу сучасних моделей соціальної держави. Серед них Н. Хома виділяє: соціальні (ослаблення впливу профспілок, релігійних громад, індивідуалізація стилів життя, втрата колективної ідентичності); ресурсні (перерозподіл енергоресурсів і енергетичні проблеми); економічні (глобалізація, інтернаціоналізація, вільний рух товарів та послуг, швидкий розвиток сектору послуг за скорочення традиційних сегментів індустріальної економіки); фінансові (вільний рух капіталу, інфляція, рецесія); проблеми на ринку праці (мобільність робочої сили, міжнародна конкуренція трудових сил, розвиток нових форм праці та неформальної зайнятості, міграційні потоки, зростання рівня освіти жінок і активізація їх кар'єрного зростання); соціокультурні (висока цінність самовизначеності та індивідуальної свободи, зміна сімейної моралі); технічні (науково-технічний і медичний прогрес); демографічні (зміна вікової структури населення); політичні (неоліберальна ідеологія, рекомендації впливових міжнародних експертних організацій); гендерні (подальша емансипація, зміна партнерських відносин і сімейних форм життя). Дослідниця також зауважує, що соціальну державу, особливо у Європі, характеризують боргові та фіскальні проблеми, безробіття, масові акції протесту з вимогами до держав підтримувати соціальні стандарти на певному рівні [34]. А. Колот та О. Герасименко зазначають: «...період, коли інтенсивно формувалися соціальні держави класичного типу (кінець 50-х — початок 60-х років минулого століття), характеризувався низкою сприятливих умов економічного, демографічного, політичного характеру. І серед них — високі темпи економічного розвитку, домінування політичних настроїв соціал-демократичного спрямування, наявність передумов для розвитку соціального партнерства; переважання позитивних тенденцій демоекономічного розвитку та культивування цінностей довіри, солідарності, трудової етики тощо. При цьому підкреслимо, що повоєнний період аж до середини 1980-х рр. був “золотим” у сенсі досконалості соціально-трудоного відносин, які мали стійку позитивну динаміку розвитку» [32; 35].

шення кількості родин з одним із батьків, кількості самотніх людей, частки малозабезпечених жінок і дітей [34]⁹.

Завданням соціально орієнтованої держави є реагування на ці гострі проблеми. Дійсно, соціальна держава сьогодні економніше використовує свої ресурси, намагаючись забезпечити високий рівень адресності послуг, пільг та виплат¹⁰. Фактично відбувається перехід від соціальної держави у класичному розумінні до таких форм як «держава соціальних інвестицій», «держава солідарності», «сервісна держава», «держава соціальних послуг». Кожна з цих форм передбачає перерозподіл відповідальності за благополуччя громадян між державою, самими громадянами, організаціями третього сектору та бізнесом. Саме у цьому багато дослідників вбачають певний вихід із «кризи соціальної держави». Водночас його теж не можна розглядати як панацею. Так, низка дослідників [31] дійшла висновку, що наразі заміщення позицій держави соціально-відповідальною діяльністю з боку бізнесових організацій не справилось, соціальна відповідальність бізнесу і за обсягами, і за ефективністю не відповідає потребам і сподіванням соціуму¹¹.

У переході від соціальної держави до більш сучасних форм негативний вплив на систему соціальної підтримки зокрема і соціум загалом може здійснити і певна політична складова. Не виключеним є прихід до влади політичних сил, які вважають за необхідне значно скоротити або взагалі скасувати соціальну підтримку певних категорій населення (безробітних,

⁹ Очевидно згадані проблеми можуть стосуватись не лише Європи, а і будь-яких країн, що прагнуть розвиватись як соціально орієнтовані держави. Саме тому виклик, пов'язаний з трансформацією принципу «соціальності» держави може мати глобальний характер. А. Колот та О. Герасименко констатують, що у період становлення постіндустріального суспільства замість очікуваного апогею розвитку найзріліших форм організації соціальних держав світова практика демонструє втрати в царині соціального розвитку [32].

¹⁰ Н. Хома відзначає наявність світової тенденції до відмови від ідеї держави загально-го добробуту, коли утверджується європейська тенденція до формування сервісної держави, що гарантує найнеобхідніші соціальні права. Тренд, з одного боку, складається зі скорочення соціальних програм, прагнення до підвищення їх економічної ефективності та віддачі, а з іншого — з розширення соціального партнерства, децентралізації влади, посилення регіональних (усередині країни) і місцевих органів [34].

¹¹ За обмежених перерозподільних можливостей держави бізнес не перетворився на основного постачальника соціальних послуг, зокрема тих, що традиційно розглядалися як сфера державної участі [35]. Натомість більшість недержавних організацій (попри стрімкий розвиток третього сектору) не володіють достатніми ресурсами для заміщення держави в багатьох аспектах соціального захисту. Крім того, формування типу поведінки громадян, за якого вони беруть активну участь у подоланні своїх складних життєвих обставин потребує часу та активної просвітницької роботи, особливо у суспільствах, де панували патерналістичні настрої.

біженців, саодинок матерів, ВПО). Це саме по собі загострює питання соціальної справедливості у суспільстві. У даному випадку увагу привертають не стільки зміна глобальних та внутрішніх умов для країн чи відсутність у них ресурсів, скільки наявне ідеологічне підґрунття, а саме контроверсійний постулат про певні категорії населення, які з різних причин не заслуговують на соціальний захист і є тягарем для держави. Звичайно, на сьогодні мова не йде про цілковите зникнення принципу соціальної орієнтованості держав або про крах соціальної держави як такої (у багатьох європейських країнах соціальна держава витримує тиск зовнішніх і внутрішніх обставин), однак перехід від однієї форми соціально орієнтованої держави до інших створює «зони невизначеності» для системи соціальної підтримки населення як базової компоненти соціальної держави, що формують загрози для її повноцінного функціонування. Невдалі спроби згаданого переходу можуть призвести до низки негативних наслідків, основними з яких є: зниження рівня охоплення соціальною підтримкою громадян, які цього потребують; зменшення можливостей держави впливати на реалізацію власної соціальної політики; збільшення залежності доступу до соціальної підтримки від регіону проживання та типу населеного пункту; зростання соціальної напруги та недовіри до держави (зокрема до системи соціальної підтримки); непосильність відповідальності недержавних надавачів соціальних послуг; помилки в управлінні системою соціальної підтримки.

На нашу думку, даний виклик не є найбільшим глобальним викликом для систем соціальної підтримки як для України, так і для країн Європи, однак не варто недооцінювати його потенційне значення. За Конституцією Україна визначає себе як соціальна держава (ст. 1) [36], але державі складно виконувати свої соціальні зобов'язання в умовах воєнної агресії та зростання кількості громадян, котрі потребують соціальної підтримки. Під час війни Україна отримує міжнародну допомогу для виконання своїх соціальних зобов'язань, і фактично можливість країни фінансування соціального захисту переважно залежать від коштів, виділених країнами-партнерами. Саме тому виникають питання про те, що може відбутись у разі припинення або зменшення допомоги, як функціонуватиме система соціальної підтримки у післявоєнний час, базуючись на яких принципах вона буде розвиватись далі. Ймовірно держава зіштовхнеться з необхідністю зміни пріоритетів соціальної політики і великою кількістю дискусійних ідей щодо цього. В будь-якому випадку можна стверджувати, що сферу соціального захисту чекають трансформації, у ході яких важливо мінімізувати загрози для функціонування системи соціальної підтримки, що забезпечує населення необхідними послугами, виплатами і пільгами.

Глобальний виклик для систем соціальної підтримки населення становить також **зменшення можливостей держав їх утримувати**. Зазвичай

він виникає за умови наявності попередніх викликів, а саме — збільшення потреб громадян у соціальній підтримці та трансформації соціально орієнтованих держав, але може з'явитись і без змін у потребах отримувачів чи без трансформацій у сфері соціального захисту. Причини цього виклику у кожній країні індивідуальні, однак теоретично він може постати у будь-якій країні, у зв'язку з чим є глобальним. Сутність даного виклику є досить простою — брак або відсутність у держави коштів для фінансування системи соціальної підтримки. Безперечно, для країн зі слабкою економікою його наслідки є більш руйнівними. Зазначимо, що навіть у розвинених країнах Європи можуть траплятись ситуації, коли коштів на виконання державою соціальних зобов'язань та соціальних програм недостатньо. Однак подібна ситуація перетворюється на виклик, коли нестача є критичною. Даний виклик здатен повністю зупинити функціонування системи соціальної підтримки. Його актуальність для України є дуже високою, зокрема, враховуючи той факт, що у 2023 р. усі соціальні зобов'язання держави виконуються коштом макрофінансової допомоги міжнародних партнерів [37]¹². Без міжнародної фінансової допомоги у воєнні та перші післявоєнні роки Україна не зможе виконувати свої соціальні зобов'язання та утримувати систему соціальної підтримки. У державі склалась ситуація, коли два найбільші глобальні виклики для системи соціальної підтримки — зростання потреб отримувачів і зменшення можливостей держави утримувати систему соціальної підтримки розвиваються швидко і одночасно, вимагаючи значної уваги не лише самої України, а й міжнародного співтовариства.

Висновки. Глобальні виклики для систем соціальної підтримки починають відігравати дедалі більшу роль у суспільно-політичному житті різних країн. У даній статті запропоновано дефініцію глобальних викликів для системи соціальної підтримки та ідентифіковано основні глобальні виклики для систем соціальної підтримки. Крім того, для систем соціальної підтримки запропоновано розглядати функціональну неспроможність систем соціальної підтримки як глобальний виклик. Виявлено, що деякі з викликів виявляються особливо гостро залежно від країни (наприклад, виклик, пов'язаний зі зростанням потреб отримувачів соціальних послуг, виплат і пільг, або виклик, пов'язаний зі зменшенням можливостей держав утримувати системи соціальної підтримки), водночас інші, зокре-

¹² За словами міністра фінансів України Сергія Марченка, міжнародна допомога на покриття видатків на соціальний захист та гуманітарну підтримку українців залишається життєво важливою, враховуючи можливості бюджету країни у 2024 р. [38]. Основними донорами для України загалом і для системи соціальної підтримки виступають: Світовий банк, Європейська комісія, ООН, США, Велика Британія, Канада, країни ЄС на рівні конкретної країни (Німеччина, Франція, Фінляндія, Латвія, Нідерланди, Естонія, Швеція та інші).

ма трансформація соціально орієнтованої держави, на перший погляд не мають настільки ж руйнівного впливу. Однак усі глобальні виклики ведуть до потенційного значного погіршення або припинення функціонування систем соціальної підтримки населення. Саме тому аналіз сутності і специфіки кожного з проаналізованих викликів сприятиме ухваленню управлінських рішень у сфері соціальної політики, здатних мінімізувати їх негативну дію.

Важливим напрямом майбутніх досліджень глобальних викликів для систем соціальної підтримки може стати розробка підходів до їх оцінювання. Такі підходи мають враховувати ймовірний масштаб наслідків реалізації викликів і швидкість їх настання. Для України подібні розробки становитимуть особливо високу практичну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиденко В. Р. Глобалізація — європейська інтеграція — економічне розвиток: українська модель: в 2 т. Т. 2: Європейська інтеграція і економічне розвиток. Ін-т екон. і прогнозирів. НАН України. Київ, 2011. 448 с.
2. Геєць В. М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3—22.
3. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Сучасні пріоритети соціального розвитку: вплив глобальних трансформацій і завдання України (повоєнного періоду). *Економіка України*. 2023. № 4. С. 97—116.
4. Global Risks Perceptions Report 2021. *WEF*. URL: <https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/global-risks-report-2021-rf.pdf> (дата звернення: 09.08.2024).
5. Мірошніченко Б. Населення Землі швидко старіє, не вистачає працівників. Чи готова до цього світова економіка і що чекає на Україну? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/26/681778/> (дата звернення: 12.06.2024).
6. Демографічні тенденції в Україні потребують комплексного підходу на державному рівні. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html> (дата звернення: 15.06.2024).
7. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002—2019 рр. / Ред. О. М. Гладун. Київ: НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, 2020. 174 с.
8. Ukraine situation. UNHCR operational update. *UNHCR*. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Sitrep%2020%20-%20Ukraine%20-%2028%20November%202014.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).
9. Ukraine: Overview of population displacement (23 March 2015). *OCHA*. URL: <https://reliefweb.int/map/ukraine/ukraine-overview-population-displacement-23-march-2015> (дата звернення: 22.07.2024).
10. Мобілізація жінок-переселенок проти домашнього та гендерно-орієнтованого насильства. *Конвіктус Україна*. URL: <https://web.archive.org/web/20170101002328/http://www.convictus.org.ua/uk/mobilizaciya-zhinok-pereselenok-proti-domashnogo-ta-genderno-orientovanogo-nasilstva> (дата звернення: 10.07.2024).
11. В Україні зменшилась кількість вимушених переселенців. *Фундація.101*. URL: <https://www.foundation101.org/news/20170301> (дата звернення: 21.05.2024).
12. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців. *Slovoidilo.ua*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/10/10/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselenciv> (дата звернення: 11.07.2024).

13. В Україні скоротилася кількість зареєстрованих внутрішніх переселенців. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/в-україні-скоротилася-кількість-зареєстрованих-внутрішніх-переселенців/a-49893295> (дата звернення: 21.06.2024).
14. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 13 квітня 2020 р. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://www.minre.gov.ua/page/kilkist-zareyestrovanyh-vpo-stanom-na-13-kvitnya-2020-r> (дата звернення: 27.07.2024).
15. Мінсоцполітики: Обліковано 1 459 170 внутрішньо переміщених осіб. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-oblikovano-1-459-170-vnutrishno-peremishchenih-osib> (дата звернення: 20.02.2024).
16. Оновлення щодо кількості ВПО в Україні 18 березня 2022. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/update_on_idp_figures_in_ukraine_18_march_ukr.pdf (дата звернення: 18.07.2024).
17. Regional Ukrainian Response. Situation report # 17. *ІОМ*. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-04052022-final.pdf (дата звернення: 29.06.2024).
18. Regional Ukrainian Response. Situation report # 22. *ІОМ*. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-situation-report-23-june-2022-fnl.pdf (дата звернення: 23.07.2024).
19. Regional Ukrainian Response. Situation report # 24. *ІОМ*. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-21072022.pdf (дата звернення: 23.07.2024).
20. Regional Ukrainian Response. Situation report (final). *ІОМ*. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-120723-final.pdf (дата звернення: 23.07.2024).
21. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб — Верещук. *fakty.com.ua*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk> (дата звернення: 15.06.2024).
22. Резніков оцінив чисельність сектору безпеки і оборони в Україні. *Slovoidilo.ua*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/08/novyna/bezpeka/reznikov-oczynyv-chyselnist-sektoru-bezpeky-oborony-ukrayini> (дата звернення: 19.06.2024).
23. В Україні може бути до пів мільйона безробітних — Федерація роботодавців. *Супільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/236599-v-ukraini-moze-buti-do-piv-miljona-bezrobitnih-federacia-robotodavciv> (дата звернення: 10.07.2024).
24. Українці продовжують втрачати роботу через війну. *Businessua.com*. URL: <http://businessua.com/robo/76955ukrainci-prodovzhuyut-vtrachati-robotu-cherez-viinu.html> (дата звернення: 09.02.2024).
25. The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. *ILO*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844295.pdf дата звернення: 12.07.2024).
26. Менше половини українців залишилися працювати на своїх місцях після початку війни. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/28/704859/> (дата звернення: 12.07.2024).
27. Чверть українців залишаються без роботи — опитування. *promin.cv.ua*. URL: <https://promin.cv.ua/2023/09/28/chvert-ukraintsiv-zalyshaiutsia-bez-roboty-opytuvannia.html> (дата звернення: 21.07.2024).
28. 49 % роботодавців планують перегляд рівня винагороди співробітників у 2023 році, — опитування. *delo.ua*. URL: <https://delo.ua/robo/49-robotodavciv-planuyut-pereglyad-rivnya-vinagorodi-u-2023-roci-opituvannya-408445/> (дата звернення: 14.06.2024).

29. Майже 80 % біженців планують повернутись в Україну після війни. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3449008-majze-80-bizenciv-planuut-povernutis-v-ukrainu-pisla-vijni.html> (дата звернення: 21.07.2024).
30. Чернов І. Кількість українських ВПО та громадян в окупації зменшилася. *thepage.ua*. URL: <https://thepage.ua/ua/news/yak-za-rik-zminilasya-killist-ukrayinskih-bizhenciv-vpo-doslidzhennya> (дата звернення: 21.02.2024).
31. Сисак І. Програма «ЄВідновлення». Хто і як отримує кошти на відновлення пошкодженого та зруйнованого житла? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prohrama-yevidnovlennya/32518558.html> (дата звернення: 21.07.2024).
32. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 8—36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvtpp_2017_1_ (дата звернення: 21.07.2024).
33. Bonoli G. Classifying welfare states: a two-dimension approach. *Journal of social policy*. 1997. No. 26(03). P. 351—372.
34. Хома Н. Соціальна держава третього тисячоліття: модернізована модель. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 3. С. 205—215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_3_20 (дата звернення: 20.02.2024).
35. Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 3. С. 3—9.
36. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.07.2024).
37. Економіст пояснив, звідки держава бере гроші на соціальні видатки. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/04/06/ekonomist-poiasnuy-zvidky-derzhava-bere-hroshi-na-sotsialni-vydatky> (дата звернення: 21.07.2024).
38. У рамках Щорічних зборів МВФ та СБ, команда Мінфіну активно співпрацює з міжнародними партнерами для залучення необхідного фінансування на 2024 рік, — Сергій Марченко. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-ramkakh-shchorichnih-zboriv-mvf-ta-sb-komanda-minfinu-aktivno-spivpratsiuie-z-mizhnarodnymu-partneramy-dlia-zaluchennia-neobkhidnoho-finansuvannia-na-2024-rik-serhii-marchenko> (дата звернення: 21.07.2024).

REFERENCES

1. Sidenko, V. (2011). Globalization — European integration — economic development: the Ukrainian model (in 2 vol.). Vol. 2: European integration and economic development. Institute of Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. 448 p. [in Russian].
2. Heiets, V. M. (2023). On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*, 4, 3—22. <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001404030> [in Ukrainian].
3. Kostyrsia, V. I., & Burlai, T. V. (2023). Current priorities of social development: impact of global transformations and Ukraine's tasks in the (post)war period. *Economy of Ukraine*, 4, 97—116. <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001404037> [in Ukrainian].
4. Global Risks Perceptions Report (2021). WEF <https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/global-risks-report-2021-rf.pdf>
5. Miroshnychenko, B. (2022). The population of the Earth is aging rapidly, there is not enough workers. Is the world economy ready for this and what awaits Ukraine? <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/26/681778/> [in Ukrainian].
6. Demographic trends in Ukraine require a comprehensive approach at the state level (2018). <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html> [in Ukrainian].

7. Hladun, O. (2020). Population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002—2019. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
8. Ukraine situation. UNHCR operational update (2014). UNHCR. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Sitrep%2020%20-%20Ukraine%20-%2028%20November%202014.pdf>
9. Ukraine: Overview of population displacement (2015). OCHA. <https://reliefweb.int/map/ukraine/ukraine-overview-population-displacement-23-march-2015> [in Ukrainian].
10. Mobilization of displaced women against domestic and gender-based violence (2017). *Convictus Ukraine*. <https://web.archive.org/web/20170101002328/http://www.convictus.org.ua/uk/mobilizaciya-zhinok-pereselenok-proti-domashnogo-ta-gendernoo-riientovanogo-nasilstva> in Ukrainian].
11. The number of displaced people has decreased in Ukraine (2017). *Foundation.101*. <https://www.foundation101.org/news/20170301> [in Ukrainian].
12. Dynamics of migration in Ukraine: where do most migrants live (2018). *Slovoidilo.ua*. <https://www.slovoidilo.ua/2018/10/10/infografika/suspilstvo/dynamika-mihraczyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselenciv> [in Ukrainian].
13. The number of registered internally displaced persons has decreased in Ukraine (2019). DW. <https://www.dw.com/uk/in-ukraine-shrunked-the-number-of-registered-internal-displaced-persons/a-49893295> [in Ukrainian].
14. The number of registered IDPs as of April 13, 2020 (2020). Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine. <https://www.minre.gov.ua/page/kilkist-zareyestrovanyh-vpo-stanom-na-13-kvitnya-2020-r> [in Ukrainian].
15. Ministry of Social Policy: 1,459,170 internally displaced persons were counted (2021). Government portal. <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-oblikovano-1-459-170-vnutrishno-peremishchenih-osib> [in Ukrainian].
16. Update of the number of internally displaced persons in Ukraine on March 18, 2022 (2022). https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/update_on_idp_figures_in_ukraine_18_march_ukr.pdf [in Ukrainian].
17. Regional Ukrainian Response Situation report # 17 (2022). *IOM*. <https://reliefweb.int/attachments/a725b94d-2434-3262-938c-2e97556b2e30/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-04052022-final.pdf>
18. Regional Ukrainian Response. Situation report # 22 (2022). *IOM*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-situation-report-23-june-2022-fnl.pdf
19. Regional Ukrainian Response. Situation report # 24 (2022). *IOM*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-21072022.pdf
20. Regional Ukrainian Response. Situation report (final) (2022). *IOM*. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-120723-final.pdf
21. Over the year, the number of IDPs increased by 300,000 people — Vereshchuk (2023). *fakty.com.ua*. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk> [in Ukrainian].
22. Reznikov assessed the size of the security and defense sector in Ukraine (2022). *Slovoidilo.ua*. <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/08/novyna/bezpeka/reznikov-oczinyv-chyselnist-sektoru-bezpeky-oborony-ukrayini> [in Ukrainian].
23. There may be up to half a million unemployed in Ukraine — Federation of Employers (2022). *Public News*. <https://suspilne.media/236599-v-ukraini-moze-buti-do-piv-miljona-bezrobotnih-federacia-robotodavciv> [in Ukrainian].

24. Ukrainians continue to lose their jobs because of the war (2022). *Businessua.com*. <http://businessua.com/robota/76955ukrainci-prodovzhuyut-vtrachati-robotu-cherez-viinu.html> [in Ukrainian].
25. The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments (2022). *ILO*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844295.pdf
26. Less than half of Ukrainians continued to work in their places after the war began (2023). *epravda.com.ua*. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/28/704859/> [in Ukrainian].
27. A quarter of Ukrainians remain unemployed — survey (2023). *promin.cv.ua*. <https://promin.cv.ua/2023/09/28/chvert-ukraintsiv-zalyshaiutsia-bez-roboty-opytuvannya.html> [in Ukrainian].
28. 49 % of employers plan to revise the level of remuneration of employees in 2023, survey (2023). *delo.ua*. <https://delo.ua/robota-i-osvita/49-robotodavciv-planuyut-pereglyad-rivnya-vinagorodi-u-2023-roci-opituvannya-408445/> [in Ukrainian].
29. Almost 80 % of refugees plan to return to Ukraine after the war (2022). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3449008-majze-80-bizenciv-planuut-povernutis-v-ukrainu-pisla-vijni.html> [in Ukrainian].
30. Chernov, I. (2023). The number of Ukrainian IDPs and citizens under occupation decreased. *thepage.ua*. <https://thepage.ua/ua/news/yak-za-rik-zminilasya-kilkist-ukrayinskih-bizhenciv-vpo-doslidzhennya> [in Ukrainian].
31. Sysak, I. (2023). The “eRecovery” program. Who and how receives funds for the restoration of damaged and destroyed housing? *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/prohrama-yevidnovlennya/32518558.html> [in Ukrainian].
32. Kolot, A. M., & Gerasimenko, O. O. (2017). Social state: genesis and development prospects. *Social and labor relations: theory and practice*, 1, 8—36. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvtpp_2017_1_ [in Ukrainian].
33. Bonoli, G. (1997). Classifying welfare states: a two-dimension approach. *Journal of social policy*, 26 (03), 351—372.
34. Khoma, N. (2014). The social state of the third millennium: a modernized model. *Scientific notes of the Kuraz Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine*, 3, 205—215. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_3_20 [in Ukrainian].
35. Kolot, A. M. (2011). Social responsibility of a person as a factor of sustainable social dynamics: theoretical foundations. *Ukraine: aspects of work*, 3, 3—9 [in Ukrainian].
36. Constitution of Ukraine (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
37. The economist explained where the state gets money for social spending (2023). *Public radio*. <https://hromadske.radio/news/2023/04/06/ekonomist-poiasnyv-zvidky-derzhavabere-hroshi-na-sotsialni-vydatky> [in Ukrainian].
38. Within the framework of the Annual Meetings of the IMF and the World Bank, the team of the Ministry of Finance actively cooperates with international partners to attract the necessary financing for 2024, — Serhii Marchenko (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/u-ramkakh-shchorichnykh-zboriv-mvf-ta-sb-komanda-minfinu-aktyvno-spivpratsiuiez-mizhnarodnymy-partneramy-dlia-zaluchennia-neobkhidnoho-finansuvannya-na-2024-rik-serhii-marchenko> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 01.08.2024

Yuliia Horemykina, PhD (Economics), Senior Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: refer5718@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1580-7993

GLOBAL CHALLENGES FOR SOCIAL SUPPORT SYSTEMS:
ESSENCE, COMPONENT FEATURES AND CHARACTERISTICS

The article is devoted to issues of global challenges for social support systems. The relevance of the study is determined by the growing role of global challenges in the socio-economic life of states. The purpose of the article is to analyze the specifics of global challenges characterizing modern social support systems, including the social support system of Ukraine. The scientific novelty of the article lies in the identification of global challenges for social support systems. The basic methods of scientific research used in the article are analysis and synthesis (to identify the specifics of global challenges for social support systems), graphic method (to demonstrate the connection between the global basis of the emergence of global challenges and challenges for the social support system). It has been established that the main global challenges for social support systems are the following: the functional failure of the social support system; growing needs of recipients of social services, benefits, and payments; the transformation of a socially oriented state; the reduction in abilities of states to maintain social support systems.

The functional failure of the social support system means its state in which the formal presence of agencies and institutions designed to guarantee the provision of social services, benefits and payments to the population is not accompanied by their effective work, that is, the system of social support does not solve the current social problems of society and becomes a burden for state budget. The most acute challenge for the social support system for Ukraine under war conditions is the growth in the needs of recipients of social services, benefits, and payments, which can occur in two ways: 1) an increase in the needs of existing recipients of social benefits, services, and payments on account of changes in the socio-economic, political, ecological, security situation in the region or objective physiological changes in certain groups of recipients (aging, deterioration of well-being); 2) an increase in the number (or share) of people applying for social support due to changes in the socio-economic, political, environmental, security situation in the region or subjective life circumstances. Closely related to this challenge is another challenge, namely the reduction in states' ability to maintain social support systems. Particular attention is paid to the causes and potential consequences of the transformation of the concept of a socially oriented state. In addition, the author researched the global basis of challenges for social support systems, which combines the key factors of their occurrence.

Keywords: global challenges, social support systems, socially oriented state.

Cite: Diakonenko, Oksana, & Nechytailo, Tetiana (2024). Rol rezylientnoho potentsialu hromadskykh orhanizatsii u vidnovlenni terytorialnykh hromad Ukrainy v umovakh rosisko-ukrainskoi viiny [The Role of the Resilient Potential of Public Organizations in Reconstruction of Territorial Communities of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 122—140. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.122>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.122>

УДК: [316.35:159.9]:352(477)

JEL Classification: D73, O18

ОКСАНА ДЯКОНЕНКО, канд. екон. наук, старш. дослідн., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4645-7471

Scopus ID: 57780265100

ТЕТЯНА НЕЧИТАЙЛО, гол. економіст

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: tatiana.nechitaylo@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3437-6367

РОЛЬ РЕЗИЛІЄНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВІДНОВЛЕННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Актуальність дослідження резильєнтного потенціалу громадських організацій України зумовлена їх вагомістю у відновленні територіальних громад в обмежених часових рамках та ресурсному забезпеченні. Метою статті є обґрунтування резильєнтного потенціалу громадських організацій як дієвого інструмента підвищення адаптаційних можливостей і здатності до самоорганізації громадської спільноти, пом'якшення руйнівних наслідків та пришвидшення відновлення територіальних громад у воєнний і повоєнний періоди російсько-української війни. Новизна статті полягає у визначенні впливу громадських організацій на резильєнтне відновлення територіальних громад в умовах російсько-української війни. Дослідження здійснено з використанням методу системного підходу, прийомів абстрагування й узагальнення, функціонального та порівняльного аналізу, статистичних методів та аналізу даних, графічного методу. Вплив громадських організацій на резильєнтність територіальних громад проаналі-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

зовано за допомогою кореляційно-регресійного аналізу; за критерієм значущості та наявності причинно-наслідкового зв'язку відібрано показники, які визначають резильєнтний потенціал територіальних громад країни: доходність місцевих бюджетів на одну особу, грошові доходи домогосподарств, кількість неформально зайнятого населення як ознака тіньової економіки. Розкрито основні функції громадських організацій у забезпеченні резильєнтності територіальних громад. Обґрунтовано, що найбільш ефективними інструментами впливу громадських організацій на забезпечення резильєнтності громад в умовах воєнного і повоєнного періоду є активні засоби (сприяння мобільності громадян, формування громадської думки, громадський контроль) та сегментні інструменти (вплив на певні категорії населення, інфраструктурні об'єкти, території тощо) з фіксованим ефектом (правова допомога внутрішньо переміщеним особам, відновлення порушеного житла та закладів охорони здоров'я, покращення епідемічних умов проживання, забезпечення роботи гуманітарного осередку, збір необхідної інформації).

Ключові слова: громадські організації, резильєнтність, територіальна громада, функції, кореляційно-регресійний аналіз, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. З початком російсько-української війни більшість територіальних громад України знаходяться в зоні високих ризиків фінансового, безпекового, екологічного, соціального характеру, на які активно реагують громадські організації задля мінімізації людських, екологічних і економічних втрат. Маючи гнучку організаційну структуру та близькість до потенційних споживачів послуг, громадські організації характеризуються вищою ефективністю та результативністю своєї діяльності на місцевому рівні та спроможністю посилити резильєнтний потенціал територіальних громад в обмежених часових рамках та ресурсному забезпеченні. Це визначає актуальність дослідження громадських організацій як дієвого інструмента відновлення територіальних громад України в умовах воєнного і повоєнного періоду.

Активізація впливу громадського сектору спонукає місцеву владу до визнання суб'єктності громадських організацій та залучення їх до процесу відновлення громад. Налагодження співпраці місцевої влади з громадськими організаціями, делегування їм виконання певних соціальних завдань дає можливість раціональніше використовувати обмежені ресурси громади в екстремальних умовах війни і сприяє нарощуванню резильєнтного потенціалу спільноти. У країнах Європейського Союзу громадські організації інтегровані у суспільне життя та користуються державною і місцевою фінансовою підтримкою, натомість у територіальних громадах України залученість громадських організацій до співпраці з місцевою владою є незначною, а в умовах війни стала ще меншою — питома вага громадських організацій, які отримували фінансування з державного / місцевого бюджетів, скоротилась майже втричі. Україна знаходиться у зоні впливу різних міжнародних громадських об'єднань, як-от Міжнародний Комітет Червоного Хреста, ЮНІСЕФ, *Save the Children International*, «Лікарі без

кордонів» (*Medecins sans frontiers*), Грінпіс (*Greenpeace*) та ін. Зокрема, міжнародна природоохоронна організація Грінпіс активно захищає інтереси України, блокуючи танкери з нафтою та газом у різних країнах світу задля зниження фінансового потенціалу російської армії та чинить тиск на ті компанії та уряди, що своїми діями на Каховській ГЕС, Запорізькій та Чорнобильській АЕС становлять загрозу екологічній безпеці. Громадська організація «Право на захист» активно надає правову допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО), виявляє прояви порушення їхніх прав та допомагає у відновленні пенсійних виплат. Натомість активне використання російськими агентами Київської митрополії Української православної церкви деструктивно діє на резильєнтність територіальних громад та загрожує національній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці не раз акцентували увагу на проблематиці забезпечення резильєнтного відновлення територіальних громад в умовах воєн та потенціалу громадських організацій як дієвого інструмента підвищення адаптаційних можливостей громадської спільноти. Ґрунтовно проблематику резильєнтності в Україні вивчають фахівці Інституту демографії та проблем якості життя НАН України: Е. Лібанова (E. Libanova) [1], Т. Заяць (T. Zaiats) [2–4], В. Звонар (V. Zvonar) [4–6], С. Аксьонова (S. Aksyonova) [7, 8], П. Шевчук (P. Shevchuk) [7], Г. Краєвська (H. Kraievska) [9] у рамках дослідження інституційних механізмів збалансування розподілу соціальної відповідальності, громадської активності мешканців територіальних громад в умовах ведення воєнних дій, самоорганізації та відповідальності населення в контексті розвитку територіальної громади, резильєнтності населення у період *Covid-19*, соціального капіталу як засобу забезпечення резильєнтності українського суспільства [10].

Громадянське європейське суспільство та його розвиток в умовах децентралізації досліджували Н. Бабарикіна (N. Babarykina), О. Венгер (O. Venger), Т. Сергієнко (T. Sergiienko), В. Гоцуляк (V. Gotsuliak), О. Мармілова (O. Marmilova), які стверджують, що адміністративно-територіальна реформа в цих країнах сприяла ефективним змінам у співпраці громадських організацій з органами влади, у державному фінансуванні громадських організацій та розвитку волонтерства, які було досягнуто завдяки формуванню сприятливого підґрунтя для розвитку та дієвому застосуванню правових і фінансових інструментів [11]. Проблеми розвитку недержавних організацій та їх значимість у соціальному інвестуванні й сфері надання соціальних послуг проаналізовано в працях Ю. Горемікіної (Yu. Horemukina), де розкрито сучасний стан недержавних організацій України, нормативно-правову базу їх функціонування, проблеми та перспективи розвитку [12, 13].

Вплив міжнародних неурядових організацій на розвиток країн, що зазнають, досліджували Ю. Бредшоу (Y. Bradshaw) та М. Шафер (M. Schafer).

На їхню думку, міжнародні неурядові організації продуктивно впливають на розвиток таких країн, зокрема на житлове будівництво, сферу охорони здоров'я, санітарно-епідемічну ситуацію, та виступають вагомим джерелом фінансових ресурсів [14]. Натомість В. Кей-Блейк (W. Kaye-Blake), К. Стірат (K. Stirrat), М. Сміт (M. Smith) та С. Філке (S. Fielke), досліджуючи резильєнтність сільських громад Нової Зеландії, дійшли висновку про визначальну перевагу економічних та інституційних чинників над соціальними у формуванні стійкості громад та обґрунтували порогові значення резильєнтності цих показників [15].

Проблематику резильєнтного потенціалу в умовах катастроф у недемократичних країнах досліджували Т. А. Біркланд (T. A. Birkland) та М. К. Варнемент (M. K. Warnement). Зокрема, на прикладі Нікарагуа вони проаналізували спричинене корупційністю уряду зниження резильєнтності відновлення населеного пункту після землетрусу [16]. Дж. Беллоуз та Е. Мігель (J. Bellows, E. Miguel), вивчаючи вплив війни на мешканців громади, виявили активнішу громадянську позицію серед осіб, які зазнали насильств чи травмвань [17].

Відзначаючи вагомий внесок вчених у розроблення цієї актуальної проблематики, варто вказати на недостатню дослідженість потенціалу громадських організацій у забезпеченні резильєнтного відновлення територіальних громад України у воєнний та повоєнний періоди.

Постановка мети і завдань. Мета статті — обґрунтувати резильєнтний потенціал громадських організацій як дієвий інструмент підвищення адаптаційних можливостей і здатності до самоорганізації громадської спільноти, пом'якшення руйнівних наслідків та пришвидшення відновлення територіальних громад у воєнний і повоєнний періоди російсько-української війни. Для досягнення мети поставлено такі завдання: розкрити основні функції громадських організацій у забезпеченні резильєнтності територіальних громад; проаналізувати вплив громадських організацій на забезпечення резильєнтного відновлення територіальних громад в умовах воєнного і повоєнного періоду.

Новизна статті полягає у визначенні впливу громадських організацій на резильєнтне відновлення територіальних громад в умовах російсько-української війни.

Методи дослідження. Дослідження здійснено з використанням загальнонаукових методів: системного підходу, прийомів абстрагування й узагальнення, функціонального та порівняльного аналізу — для обґрунтування основних функцій громадських організацій у забезпеченні резильєнтності територіальних громад; статистичних методів та аналізу даних — для оцінки впливу громадських організацій на забезпечення резильєнтного відновлення територіальних громад в умовах воєнного і повоєнного періоду, графічний метод — для візуалізації отриманих результатів.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу проаналізовано вплив громадських організацій на резильєнтність територіальних громад. Зокрема, здійснено відбір показників та перевірено їх на мультиколінеарність, проведено оцінювання парного кореляційного зв'язку, здійснено лінійний регресійний аналіз та побудовано рівняння залежності. За критерієм значущості та наявності причинно-наслідкового зв'язку було відібрано три показники, від яких залежить резильєнтний потенціал територіальних громад країни: доходність місцевих бюджетів на одну особу, грошові доходи домогосподарств, кількість неформально зайнятого населення як ознака тіньової економіки. Проведений кореляційно-регресійний аналіз виявив позитивну залежність між кількістю громадських / благодійних організацій та величиною середнього рівня доходів місцевих бюджетів на одну особу і грошових доходів домогосподарств, а також негативну залежність між кількістю таких організацій та кількістю неформально зайнятого населення.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. Резильєнтний потенціал громадських організацій — це сукупність наявних ресурсів, можливостей і засобів громадських організацій, що можуть бути залучені цими добровільними об'єднаннями мешканців територіальної громади для задоволення своїх інтересів і громадських запитів по відновленню й адаптації в умовах зовнішніх загроз та внутрішніх викликів воєнного і повоєнного періодів. Резильєнтний потенціал громадських організацій визначається величиною організації і її соціального капіталу, масштабом діяльності та сферою впливу, ефективністю використання ресурсів і можливостями реалізації потенціалу. Характерними особливостями резильєнтного потенціалу громадських організацій територіальних громад України є наявність кадрового потенціалу зі значною кількістю волонтерів, фінансових надходжень (пожертви, членські і благодійні внески, гранти від міжнародних організацій та урядів інших країн, доходи від власної економічної діяльності), динамічної системи вертикально і горизонтально інтегральних зв'язків, зростаючого репутаційного капіталу та освітнього потенціалу членів громадських організацій — з одного боку, та брак фінансів на зарплату працівникам, оплату матеріалів та послуг, втрата майна організації, скорочення кількості працівників та зростання загрози їхньому життю — з іншого.

З переходом російсько-української війни у повномасштабну фазу спостерігаються суттєві зрушення у просоціальній поведінці громадян та соціальній структурі громадянського суспільства України, які характеризуються зростанням згуртованості та консолідації населення, що зумовлено трансформацією індивідуальних поглядів та інституційною адаптацією в умовах високих ризиків, пожвавленням співпраці громадських інститутів та активністю благодійних і волонтерських організацій.

Рис. 1. Індекс благодійності в Україні, 2013—2023 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними Charities Aid Foundation [18].

Громадський сектор України розвивається у контексті сучасних загальносвітових тенденцій з цільовими орієнтирами на соціальну інтеграцію всіх суб'єктів місцевого розвитку та гармонійне поєднання приватних і публічних інтересів. Соціальна інтеграція зусиль суб'єктів в єдине ціле — сучасна загальносвітова тенденція розвитку громадського сектору, що співіснує з такими атрибутами, як відносна автономія інститутів, їх відкритість та мобільність. Досягнення цілей інтеграції здійснюється на основі зміни ціннісно-сміслових орієнтацій, розвитку нових ефективних інституційно-організаційних форм, коли неформальні громадські утворення трансформуються в інституціоналізовані структури, діяльність яких підпорядкована суспільним запитам.

Упродовж 2013—2023 рр. громадський сектор характеризувався зростанням індексу благодійництва (в 2,6 раза) і рівня донорства (в 8,8 раза) (рис. 1). У Світовому рейтингу благодійництва 2023 р. Україна піднялась на друге місце зі 102 (2013 р.), фактично будучи єдиною європейською країною в десятці лідерів, і випередила прибалтійські країни (Естонія — 49 місце, Литва — 83, Латвія — 90), Молдову (101), Грузію (104), Польщу (142 місце).

В умовах російсько-української війни громадські організації демонструють поглиблення інтегрованості у соціальний простір територіальних громад країни та активізують волонтерську діяльність, що дало змогу компенсувати наслідки неготовності державних структур до ведення воєнних дій на території країни, здійснюючи: допомогу Збройним силам України; евакуацію населення з територій постійного обстрілу; патрулювання територій; гуманітарну допомогу нужденним; безоплатну відбудову зруйнованого житла тощо. Потужним сплеском громадської активності характеризувались громади Дніпропетровської, Харківської та Одеської областей, які входять у когорту лідерів за показниками громадського руху. Натомість у прифронтових територіальних громадах Херсонської, Донецької, Чернігів-

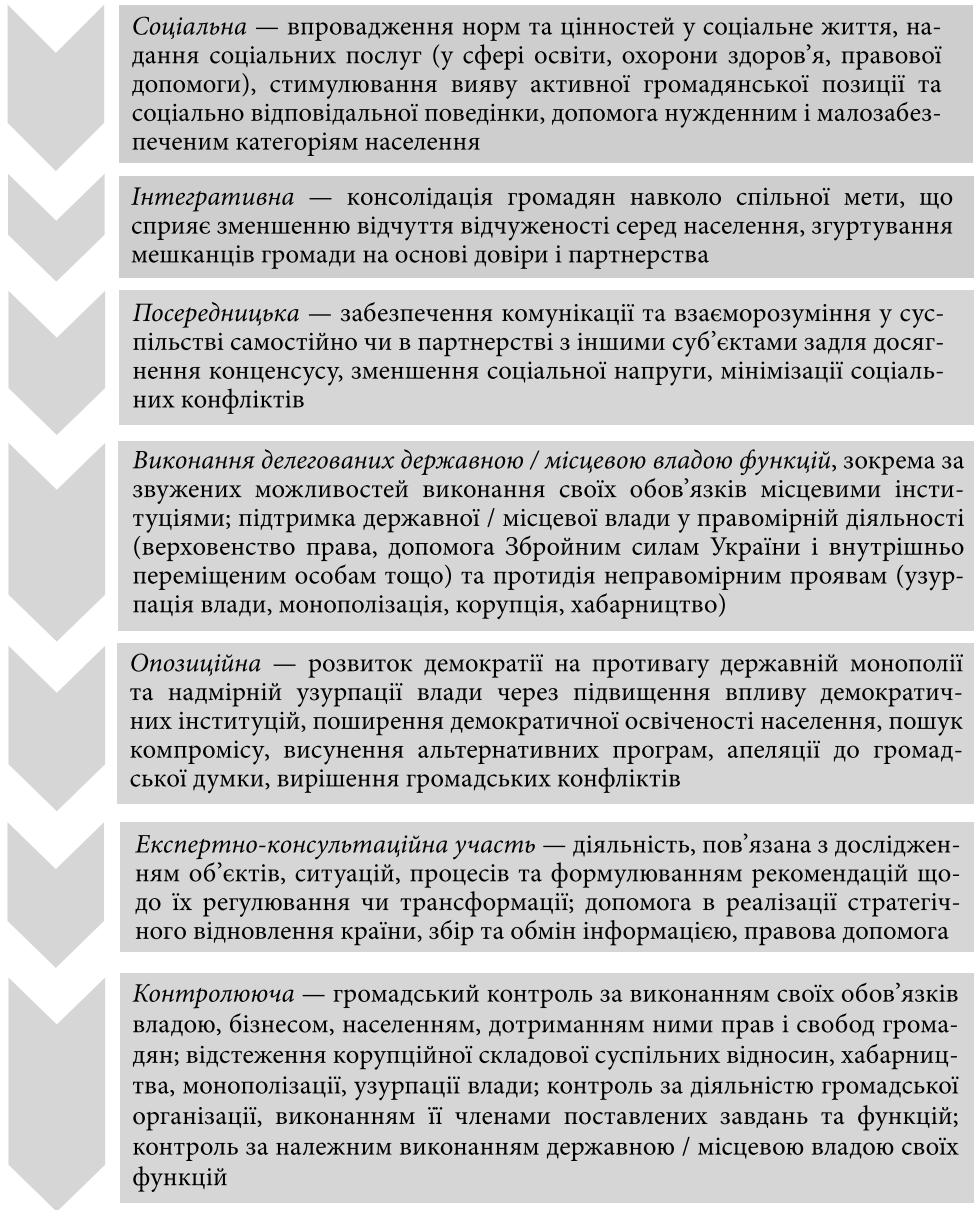

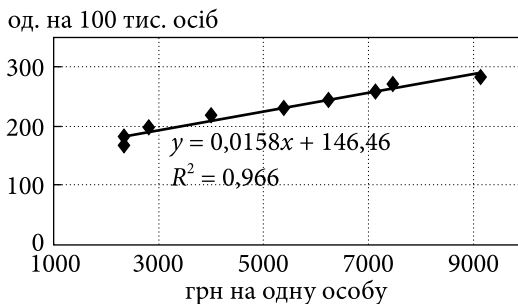
Рис. 2. Основні функції громадських організацій у забезпеченні резильєнтності суспільства

Джерело: побудовано авторами.

ської, Сумської та Миколаївської областей з початком повномасштабного вторгнення громадський рух був незначним, що спричинено обмеженими можливостями в умовах високих ризиків; спостерігалось зменшення кіль-

Рис. 3. Залежність середнього рівня доходів місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) від кількості громадських і благодійних організацій

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [19] та Мінфіну України [20].

кості офіційних громадських та благодійних організацій, а створення нових відбувалось переважно в обласних центрах і фокусувалось передовсім на допомозі армії та жертвам війни.

З перших місяців повномасштабного вторгнення громадські організації виконували доволі широкий спектр суспільно значущих функцій (рис. 2), активно реагуючи на загрози та суспільні запити. Пріоритетною для резильєнтності територіальних громад є соціальна функція громадських організацій, насамперед у частині надання населенню соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, правова допомога), зокрема із залученням фінансових ресурсів міжнародних донорів, знижуючи цим фінансове навантаження на державний / місцевий бюджет і формуючи можливість використати зекономлені ресурси на інші нагальні потреби, в т.ч. і оборонного і воєнно-стратегічного значення. Завдяки гнучкій організаційній структурі та близькості до потенційних споживачів адміністративних і соціальних послуг, громадські організації спроможні ефективно організувати їх надання. У країнах, що розвиваються, громадські організації виступають вагомим джерелом фінансових ресурсів, забезпечуючи надходження кількох мільйонів доларів на покращення умов проживання бідних верств населення (будівництво житла та закладів охорони здоров'я, покращення санітарних та епідемічних умов проживання, реалізацію програм для дітей тощо) [14].

Активна діяльність громадських організацій та делегування органами влади адміністративних та соціальних завдань громадським об'єднанням сприятиме економному використанню бюджетних ресурсів та їх зростанню внаслідок залучення фінансових ресурсів від міжнародних донорів, розвитку підприємницької активності та освіченості мешканців, підвищення соціального капіталу громади тощо. Зокрема, результати кореляційно-регресійного аналізу підтверджують наявність позитивної залежності між величиною середнього рівня доходів місцевих бюджетів на одну особу та кількістю громадських і благодійних організацій в громаді (рис. 3). Відповідно, можемо стверджувати, що зростання кількості громадських організацій сприятиме підвищенню доходів місцевих бюджетів у розрахунку на

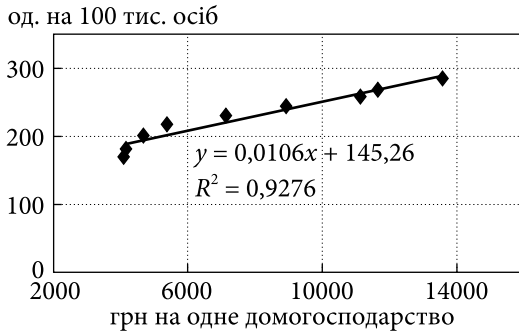

Рис. 4. Залежність середньомісячних грошових доходів домогосподарств від кількості громадських та благодійних організацій

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [19].

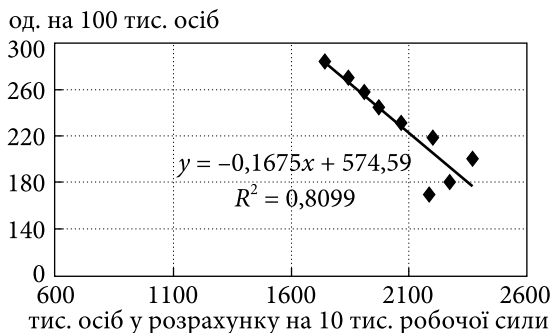
одну особу завдяки громадянській активності мешканців, соціальній відповідальності бізнесу, зниженню корупційної складової та підвищенню рівня довіри серед мешканців.

І, навпаки, низький рівень громадської активності, що формується на основі закритих мереж та інформаційних комунікацій, поглиблює матеріальний розрив, статусну диференціацію та нерівність доходів у громаді. Натомість нарощування громадської активності створює сприятливі передумови для зростання доходності взаємодіючих суб'єктів, урізноманітнення джерел формування їхніх доходів та примноження наявних активів, зокрема внаслідок упередження ризиків втрати ресурсів завдяки формальним і неформальним зв'язкам, що підтверджується результатами кореляційно-регресійного аналізу залежності між величиною грошових доходів домогосподарств та кількістю громадських і благодійних організацій в громаді (рис. 4).

Однією з основних причин недоотримання фінансових надходжень до місцевого бюджету є наявність тіньової економіки та неформально зайнятого населення. В умовах війни приналежність мешканців до формальних та неформальних комунікаційних каналів громадських організацій підвищує їх можливості бути офіційно працевлаштованими. Безперечно, чим більшою є кількість громадських організацій в територіальній громаді, тим розвиненішою є комунікаційна мережа та довіра між мешканцями, зростає соціально-відповідальна поведінка населення, збільшуючи ймовірність офіційного працевлаштування безробітних осіб, що підтверджується результатами кореляційно-регресійного аналізу залежності між кількістю неформально зайнятого населення та кількістю громадських і благодійних організацій в громаді (рис. 5). А надмірна закритість громадської мережі та обмеження контактів, упереджене ставлення до мешканців, обмеження доступу до інформації негативно позначаються на ефективності функціонування ринку праці.

Соціальна функція громадських організацій у повоєнний період може підпасти під тиск політики примирення народів. Враховуючи вороже ставлення українців і росіян одне до одного, що ґрунтується на перенесених

Рис. 5. Залежність кількості неформально зайнятого населення у віці 15—70 років від кількості громадських та благодійних організацій
Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [19].

стражданнях і тотальній російській пропаганді, процес примирення буде зтяжним і болючим для обох націй та передбачатиме застосування низки інструментів. Для прикладу, німецька громадська організація, яка опікувалась проблемами взаєморозуміння і примирення народу Німеччини із в'язнями концтаборів і жертвами репресій у Східній Європі серед задіяних інструментів примирення застосовувала виділення матеріальної допомоги, лікування потерпілих, збір відомостей та спогадів очевидців.

Інтегративна функція громадських організацій спрямована на консолідацію мешканців навколо спільної мети та їх згуртування на засадах довіри і партнерства. Для забезпечення резильєнтності територіальних громад важливо, щоб співробітництво громадських об'єднань з іншими суб'єктами будувалось на засадах діалогу та пошуку нових можливостей взаємодії на принципах субсидіарності, безпеки, соціальної ефективності та відповідальності (усвідомлення суб'єктами соціальних наслідків діяльності). Сьогодні активність громадських об'єднань України у налагодженні комунікацій із владою, бізнес-структурами залишається невисокою, що зумовлено як ускладненою адаптацією до умов воєнного часу (лише 50,4 % громадських організацій змогли повністю / значною мірою адаптуватись до роботи в умовах війни; забезпечити фінансування після повномасштабного вторгнення змогли лише 57,6 % організацій), так і невисоким рівнем громадянської культури суспільства.

У забезпеченні резильєнтності територіальної громади важливу роль відіграє посередницька і експертно-консультаційна функція громадських організацій, оскільки дає змогу врахувати очікування, настанови різних верств населення в конкретних управлінських рішеннях, документах стратегічного характеру, успішних соціальних проектах. В умовах війни зростає її значення в контексті завдань підготовки населення до можливих катастроф та упередження і пом'якшення можливих негативних наслідків. Українська громадська організація «Euromaidan-Warszawa» (м. Варшава) з метою деблокування пунктів пропуску на польсько-українському кордоні провела низку форумів за участі польських посадовців; за їх результатами

запропоновано польському прем'єр-міністру Дональду Туску включити переходи на польсько-українському кордоні до переліку об'єктів критичної інфраструктури та обґрунтовано необхідність системного підходу до вирішення цієї проблеми, оскільки наступними за польськими фермерами до блокування кордону можуть вдатися представники інших професій, підбурювані російською пропагандою [21]. Подібна посередницька та експертно-консультаційна участь громадських організацій, яка нерідко заснована на неформальних відносинах, дає можливість пришвидшити процес відновлення відносин до рівня докризових, упереджуючи чи зменшуючи масштаби завданої шкоди і втрат.

Здатність територіальної громади відновлюватись значною мірою залежить від контролюючої та опозиційної функцій громадських організацій, що передбачає контроль за дотриманням прав і свобод громадян, відстеження корупційної складової суспільних відносин, узурпації влади тощо. Відновлення територіальної громади може суттєво ускладнюватись високим рівнем корупції в країні, про що яскраво свідчить досвід відновлення після землетрусу міста Манагуа, резильєнтність якого була знижена корумпованістю уряду Нікарагуа [16].

Стійкість спільноти у боротьбі з корупцією та узурпацією влади визначається наявністю ресурсів та наполегливістю громадських організацій, яким не просто провадити свою діяльність на національному рівні, і ще складніше — на місцевому. В Україні діє низка громадських організацій з протидії корупції, серед яких результативними є: громадська правозахисна організація «Права людини» (протидія корупційним схемам, оцінка корупційних ризиків при публічних закупівлях), Центр протидії корупції (боротьба з корупцією під час держзакупівель, лобювання антикорупційного законодавства та створення антикорупційних органів НАБУ, САП), *Transparency International Україна* (антикорупційні дослідження, зокрема Індекс прийняття корупції).

У найближчій перспективі вплив громадських організацій на зростання резильєнтності територіальних громад України лише зростатиме на тлі інституціоналізації їх діяльності та якісного оновлення методів взаємодії з партнерами. Провідні позиції належатимуть благодійним і волонтерським організаціям, які не лише зростатимуть кількісно, але й долучатимуть до цієї діяльності спектр інструментів впливу. Найбільш ефективними інструментами впливу громадських організацій на забезпечення резильєнтності територіальних громад будуть активні засоби (сприяння мобільності громадян, формування громадської думки, громадський контроль) та т. зв. сегментні інструменти (вплив на певні категорії населення, інфраструктурні об'єкти, території тощо) з фіксованим ефектом (правова допомога ВПО, відновлення поруйнованого житла та закладів охорони здоров'я, покращення епідемічних умов проживання, забезпечення роботи гуманітарного

осередку, збір необхідної інформації). Серед пріоритетних напрямів діяльності новостворених і діючих до повномасштабного вторгнення громадських і благодійних організацій, які планують долучитись до відбудови країни після війни, займатимуть відбудова інфраструктури (80,0 % організацій) та надання гуманітарної допомоги (87,7 %) [22].

Поширення сучасних загальносвітових тенденцій розвитку громадського сектору територіальних громад у контексті завдань розбудови резильєнтної економіки України у воєнний і повоєнний періоди потребуватиме:

- адаптації вітчизняного законодавства до норм права Європейського Союзу. Європейські стандарти щодо громадських організацій акумульовані у документах обов'язкового чи рекомендаційного характеру, окреслюють права громадян на об'єднання в громадські організації, визначають механізми і гарантії їх реалізації та моделі співпраці з місцевою владою. Основними напрямками адаптації українського законодавства є гармонізація його з європейськими Фундаментальними принципами статусу неурядових організацій, Рекомендацією № CM/Rec(2007)14, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., відповідно до яких виникне потреба у врегулюванні тривірного територіального статусу громадських організацій (міжнародний, всеукраїнський, місцевий) в Україні з дворівневим ЄС (міжнародний, національний статус);

- формування галузевих та профільних законодавчих актів функціонування громадських організацій з метою більш компетентного їх регулювання;

- законодавче обмеження чи припинення діяльності українських громадських організацій, які використовуються іноземними агентами і несуть загрозу національній безпеці України, займають позицію активного опору з проявами національної нетерпимості, ксенофобії до українського населення.

Зокрема, занепокоєння викликає поширення русофільських наративів та виправдовування російської агресії на території України Київською митрополією Української православної церкви, що спонукало Верховну Раду України внести зміни до Закону України № 2107-IX від 03.03.2022 р. «Про свободу совісті та релігійні організації» та ухвалити законопроект № 8371 про регулювання діяльності релігійних організацій, що мають керівний центр у Російській Федерації. Згідно з Законом України від 03.03.2022 р. за № 2107-IX, у судовому порядку має припинити свою діяльність релігійна організація, уповноважені особи якої скоїли кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України¹. Натомість прийняття законопроекту № 8371 і, відповідно, внесення змін до деяких законів України, що регулюють діяльність релігійних організацій, уповноважать Державну службу України з етнополітики та свободи совісті проводити релігієзнавчу екс-

¹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII: станом на 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 10.04.2023).

пертизу діяльності релігійних організацій країни відносно підлеглості російським релігійним об'єднанням та через суд призупиняти діяльність тих організацій, що мають керівний центр у Російській Федерації і займають позицію активного опору з проявами національної нетерпимості, ксенофобії до українського населення, спричиняють процеси дестабілізації в громадах;

- виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. «Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», що передбачає залучення громадського контролю як інструмента встановлення та підтримки тісного зв'язку та контролю за діяльністю органів виконавчої влади і забезпечення прозорості їх функціонування, зокрема з метою попередження неправомірного використання органами влади благодійної допомоги у воєнний і повоєнний періоди відновлення територіальної громади; вдосконалення норм чинного антикорупційного законодавства у сфері посилення громадського антикорупційного контролю; законодавче нарощування юридичного захисту викривачів корупції; правове забезпечення взаємодії між громадськими антикорупційними організаціями та громадянами; громадський контроль за дотриманням нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції. Варто зауважити, що виконання Постанови № 976 стримується нерозробленістю на законодавчому рівні окремих процедур проведення громадської експертизи і слухань в органах місцевого самоврядування, неузгодженістю чи невідповідністю її з іншими законами, а також низькою громадською активністю мешканців;

- розробки дієвих програм співпраці громадських організацій і місцевої влади на основі комплексної оцінки резильєнтності територіальної громади, що сприятиме активному залученню громадських організацій у спільні проекти з вирішення проблем громади. Для прикладу, у Словацькій Республіці місцева влада, відповідно до Закону про сприяння гармонійному регіональному розвитку², залучає громадські організації до розробки Програми регіонального розвитку та проектів розвитку громад; громадські організації мають можливість ввести своїх представників до Ради розвитку регіонів і співпрацювати з регіонами інших країн, укладати угоди та контролювати виконання Програми регіонального розвитку [23];

- оптимізації фінансового забезпечення діяльності громадських організацій шляхом підтримки їх інституційного розвитку, реформування системи оподаткування, звільнення від оподаткування благодійної допомоги на лікування, протезування, соціальну підтримку дітей та ін.;

² Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja(zsrr-2). 2011. Uradni list Republike Slovenije, št. 20. URL: <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-0820> (дата звернення: 21.03.2023).

- активної підтримки громадських організацій місцевими підприємцями, донорами, благодійниками тощо. Співпраця на перетині їхніх інтересів може бути корисною територіальній громаді у відновленні інфраструктури та зменшенні фінансового навантаження на місцевий бюджет;

- налагодження тісної співпраці між місцевими та міжнародними громадськими організаціями, що сприятиме кращому розумінню міжнародними донорами місцевих потреб у процесі надання гуманітарної допомоги; підвищення обізнаності місцевих громадських організацій у питаннях співпраці з міжнародними організаціями, зниження мовного бар'єру;

- залучення громадського сектору до процесів трансформації ціннісно-смыслових орієнтацій мешканців територіальної громади, переоцінки цінностей, що формувалися протягом багатьох десятиліть і гальмують процес формування громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Громадські організації — одна з ефективних форм участі мешканців в управлінні територіальною громадою. Вони виступають дієвим інструментом забезпечення резильєнтного розвитку територіальної громади шляхом підвищення адаптаційних можливостей і здатності до самоорганізації громадської спільноти, пом'якшення руйнівних наслідків та пришвидшення відновлення після потрясінь, зростання готовності до нових викликів. Маючи вищу ефективність та результативність своєї діяльності на місцевому рівні, аніж на державному, громадські організації спроможні посилити адаптаційний і трансформаційний резильєнтний потенціал територіальних громад в обмежених часових рамках та ресурсному забезпеченні, негнучкості та гіперкогерентності місцевої влади.

Резильєнтний потенціал громадських організацій в територіальних громадах України визначено як сукупність наявних ресурсів, можливостей і засобів громадських організацій, що можуть бути використані для відновлення й адаптації в умовах зовнішніх загроз та внутрішніх викликів воєнного і повоєнного періодів. Сьогодні громадські організації України характеризуються обмеженим фінансовим капіталом, браком людського та матеріального ресурсів, які в умовах війни зазнали суттєвих трансформацій і скорочень. Кількість організацій, насамперед благодійних та волонтерських, мала тенденцію до зростання на початку повномасштабної війни, але згодом динаміка громадської активності набула спадних тенденцій, що зумовлено складнощами адаптації до роботи в умовах високих ризиків для життя, зменшенням обсягів донатів унаслідок зниження довіри до цих структур та падіння рівня життя населення. На прифронтових територіях спостерігалось згортання / замороження проєктів, зменшення кількості офіційних громадських організацій, а створення нових відбувалось переважно в обласних центрах і фокусувалось передовсім на допомозі армії та жертвам війни. Військові дії змусили чимало громадських організацій переїхати до безпечніших регіонів, що

спричинило падіння доходності і побутові негаразди через відсутність офісного приміщення та обладнання. Задля зміцнення резильєнтності та мінімізації негативних наслідків релокації громадські організації започаткували нову форму співпраці — створили хаби громадської активності, де можливо скористатись приміщенням і офісною технікою, провести заходи, отримати інформацію про гранти, надати чи скористатись послугами спеціалістів (бухгалтера, менеджера, фандрейзера); об'єднання на засадах взаємодопомоги буде корисним і у повоєнний період відновлення громад, коли масштабні міжнародні гранти потребуватимуть від громадських організацій значного людського капіталу в умовах трудодефіцитної кон'юнктури ринку праці.

Основними функціями громадських організацій у забезпеченні резильєнтності територіальних громад є соціальна, інтегративна, посередницька, експертно-консультаційна та контролююча. На основі кореляційно-регресійного аналізу підтверджено значимість громадських і благодійних організацій для наповнюваності місцевих бюджетів, доходності мешканців та показників неформальної зайнятості. Встановлено, що зростання кількості громадських організацій сприятиме підвищенню доходності місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу завдяки громадській активності мешканців, соціальній відповідальності бізнесу, зниженню корупційної складової та підвищенню рівня довіри. Обґрунтовано, що зростаюча кількість громадських організацій та їх діяльність створює передумови для зростання доходності взаємодіючих суб'єктів, урізноманітнення джерел формування їхніх доходів та зниження ризиків втрати наявних активів і ресурсів, що підтверджено результатами кореляційно-регресійної залежності між грошовими доходами домогосподарств та кількістю громадських / благодійних організацій.

За використання кореляційно-регресійного аналізу також встановлено негативну залежність між кількістю громадських / благодійних організацій та кількістю неформально зайнятого населення. Доведено, що зі зростанням кількості громадських організацій набуває розвитку комунікаційна мережа та довіра між мешканцями, зростає соціально-відповідальна поведінка населення, збільшуючи ймовірність офіційного працевлаштування безробітних осіб. Натомість надмірна закритість громадської мережі та обмеження контактів і доступу до інформації негативно позначаються на ефективності функціонування ринку праці.

Обґрунтовано основні напрями підвищення резильєнтності громадського сектору та інструменти впливу на забезпечення резильєнтності територіальних громад в умовах воєнного і повоєнного періоду, серед яких пріоритет належить активним та сегментним засобам, спрямованим на певні категорії населення чи об'єкти, з фіксованим ефектом (правова допомога ВПО, відновлення порушеного житла та закладів охорони здоров'я, покращення епідемічних умов проживання тощо).

Перспективні дослідження мають бути пов'язані з обґрунтуванням концепції стійкості, стратегічних напрямів співпраці громадських організацій з місцевою владою, бізнесом, донорами, освітніми закладами та іншими суб'єктами відносин у період повоєнного відновлення територіальних громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Портніков В. Елла Лібанова: Ізраїльська модель економіки під час війни є найкращою для України. *Espresso TV*. 25 лют. 2024 р. URL: <https://espresso.tv/ekonomika-ella-libanova-izrailska-model-ekonomiki-pid-chas-viyni-e-naykrashchoyu-dlya-ukrainii> (дата звернення: 11.06.2024).
2. Заяць Т. А., Кравцова Т. Г. Соціально-економічний потенціал громад України в умовах ведення воєнних дій. *Ефективна економіка*. 2022. № 7. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.5>
3. Zaiats T., Kravtsova T. Responsibility in socio-economic policy of communities: principles and problems of implementation. *The scientific heritage*. 2022. 93 (93) P. 25—32.
4. Заяць Т. А., Звонар В. П., Новак І. М., Жаховська В. Л. Інституційні механізми збалансування розподілу соціальної відповідальності у суспільстві. У кн.: Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи. НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. С. 117—149.
5. Звонар В. П. Визначення рівня громадської активності та шляхів її стимулювання на основі державних реєстрів. У кн.: Електронні реєстри: напрями використання./ За ред. О. М. Гладуна та М. В. Пугачової; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. С. 70—85. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/registers2.pdf> (дата звернення: 27.05.2024).
6. Zvonar V., Dyakonenko O., Kotenko T. Social capital in labor relations influenced by digitalization trends. In: *Regimes of Capital in the Post-Digital Age*. Series: Routledge Studies in Social and Political Thought. Ed. by S. Wróbel, K. Skonieczny. London: Taylor & Francis, 2023. P. 170—178. <https://doi.org/10.4324/9781003372578>
7. Аксьонова С., Шевчук П. Характеристики демографічної резильєнтності населення України у період пандемії COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 2 (56). С. 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003>
8. Аксьонова С. Генеративна активність населення: формування концепції. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 2 (14). С. 56—63. <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.056>
9. Краєвська Г. Самоорганізація населення в контексті розвитку соціального капіталу України. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 143—159. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.143>
10. Дяконенко О. І., Котенко Т. М. Соціальний капітал домогосподарств як засіб забезпечення резильєнтності українського суспільства. *Теорія і практика розбудови екосистеми соціальної сфери в умовах повоєнного відродження України*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17—18 квіт. 2024 р.). Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ: КНЕУ, 2024. С. 113—117. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/44584> (дата звернення: 05.07.2024).
11. Babarykina N., Venger O., Sergiienko T., Gotsuliak V., Marmilova O. European Experience of Decentralization in a Civil Society in the Postmodern Era. *Postmodern Openings*, 2022. 13 (1 Sup1). P. 137—158.
12. Горемикіна Ю. В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1 (11). С. 161—168. <https://doi.org/10.15407/dse2009.01.161>

13. Горемикіна Ю. В. Роль недержавних організацій у соціальному інвестуванні. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 50 (4). С. 118—135. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.118>
14. Bradshaw Y. W., Schafer M. J. Urbanization and development: The emergence of international nongovernmental organizations amid declining states. *Sociological Perspectives*. 2000. № 43 (1). P. 97—116. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/1389784> (дата звернення: 19.07.2024).
15. Kaye-Blake W., Stirrat K., Smith M., Fielke S. Testing indicators of resilience for rural communities. *New Zealand Agricultural and Resource Economics Society (NZARES) Conference*, October 19—20, 2017, Rotorua, New Zealand, 2017.
16. Birkland T. A., Warnement M. K. (2014). Focusing events in disasters and development. In: N. Kapucu & K. T. Liou (Eds). *Disaster and development: Examining global issues and cases*. Cham: Springer International Publishing, 2014. P. 39—60. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04468-2_3
17. Bellows J., Miguel E. War and local collective action in Sierra Leone. *Journal of Public Economics*. 2009. № 93 (11—12). P. 1144—1157.
18. World Giving Index 2023. *Charities Aid Foundation*. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
19. Статистична інформація. Публікації. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.05.2024).
20. Бюджет України: стат. збірник. Міністерство фінансів України. 18 квіт. 2024 р. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 18.05.2024).
21. Боднарук Б. Блокада кордону: чому мовчать українці у Польщі. *Главком*. 17 берез. 2024 р. URL: <https://glavcom.ua/longreads/blokada-kordonu-chomu-movchat-ukrajintsi-u-polshchi-991165.html> (дата звернення: 24.03.2024).
22. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження (грудень 2022 — січень 2023). УНЦПД, 2023. 64 с.
23. Mevlja B., Podmenik D. Vloga nevladnih organizacij pri regionalnem razvoju Slovenije: primer obalno-kraške regije. *Management*. 2021. 16, številka 2, 47—51. <https://doi.org/10.26493/1854-4231.16.47-51>

REFERENCES

1. Portnikov, V. (2024). Ella Libanova: The Israeli wartime economic model is the best for Ukraine. *Espresso*. <https://espresso.tv/ekonomika-ella-libanova-izrailska-model-ekonomiki-pid-chas-viyni-e-naykrashchoyu-dlya-ukrainii> [in Ukrainian].
2. Zaiats, T., & Kravtsova, T. (2022). Socio-economic potential of Ukrainian communities in the conditions of military operations. *Efficient economy*, 7. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.5> [in Ukrainian].
3. Zaiats, T., & Kravtsova, T. (2022). Responsibility in socio-economic policy of communities: principles and problems of implementation. *The scientific heritage*, 93 (93), 25—32.
4. Zaiats, T. A., Zvonar, V. P., Novak, I. M., & Zhakhovska, V. L. (2019). Institutional mechanisms for balancing the distribution of social responsibility in society. In: *Economic efficiency vs social justice: Ukraine's development priorities at the stage of overcoming the crisis*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, 117—149 [in Ukrainian].
5. Zvonar, V. P. (2021). Determination of the level of public activity and ways of its stimulation based on state registers. In: O. Gladun & M. Puhachova (Eds). *Electronic registers: areas of use*. Kyiv: IDSS, 70—85. <https://idss.org.ua/arhiv/registers2.pdf> [in Ukrainian].

6. Zvonar, V., Dyakonenko, O., & Kotenko, T. (2023). Social capital in labor relations influenced by digitalization trends. In: S. Wróbel & K. Skonieczny (Eds). *Regimes of Capital in the Post-Digital Age*. Series: Routledge Studies in Social and Political Thought. London: Taylor & Francis, 170—178. <https://doi.org/10.4324/9781003372578>
7. Aksyonova, S., & Shevchuk, P. (2024). Characteristics of demographic resilience of the population in Ukraine during the pandemic of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 56 (2), 3—24. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.003> [in Ukrainian].
8. Aksyonova, S. (2010). Generative activity of the population: formation of the concept. *Demography and Social Economy*, 2 (14), 56—63. <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.056> [in Ukrainian].
9. Kraievska, H. (2020). Self-organization of the population in the context of development of social capital of Ukraine. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 143—159. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.143> [in Ukrainian].
10. Diakonenko, O. I., & Kotenko, T. M. (2024). Social capital of households as a means of ensuring the resilience of Ukrainian society. *Theory and practice of development of the ecosystem of the social sphere in conditions of the post-war revival of Ukraine: Proc. Int. Sci. & Pract. Conf.* (April 17—18, 2024). Kyiv: KNEU. 113—117. <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/44584> [in Ukrainian].
11. Babarykina, N., Venger, O., Sergiienko, T., Gotsuliak, V., & Marmilova, O. (2022). European Experience of Decentralization in a Civil Society in the Postmodern Era. *Postmodern Openings*, 13 (1 Sup1), 137—158.
12. Horemykina, Yu. V. (2009). Problems of the development of non-governmental organizations in the field of social services. *Demography and Social Economy*, 1 (11), 161—168. <https://doi.org/10.15407/dse2009.01.161> [in Ukrainian].
13. Horemykina, Yu. V. (2022). The role of non-governmental organizations in social investment. *Demography and Social Economy*, 50 (4), 118—135. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.118> [in Ukrainian].
14. Bradshaw, Y. W., & Schafer, M. J. (2000). Urbanization and development: The emergence of international nongovernmental organizations amid declining states. *Sociological Perspective*, 43 (1), 97—116. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/1389784>
15. Kaye-Blake, W., Stirrat, K., Smith, M., & Fielke, S. (2017). Testing indicators of resilience for rural communities. *New Zealand Agricultural and Resource Economics Society (NZARES) Conference*, October 19—20, 2017, Rotorua, New Zealand.
16. Birkland, T. A., & Warnement, M. K. (2014). Focusing events in disasters and development. In: *Disaster and development: Examining global issues and cases*. N. Kapucu & K.T. Liou (Eds). Cham: Springer International Publishing. 39—60. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04468-2_3
17. Bellows, J., & Miguel, E. (2009). War and local collective action in Sierra Leone. *Journal of Public Economics*, 93 (11—12), 1144—1157.
18. World Giving Index 2023. Charities Aid Foundation (2023). <https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf>
19. Statistical information (2024). State Statistics Service of Ukraine. <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Budget of Ukraine. Statistical Digest (2024). Ministry of Finance of Ukraine. <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> [in Ukrainian].
21. Bodnaruk, B. (2024). Border blockade: why Ukrainians in Poland are silent. *Glavcom*. <https://glavcom.ua/longreads/blokada-kordonu-chomu-movchat-ukrajintsi-u-polshchi-991165.html> [in Ukrainian].
22. Ukrainian civil society under the war (2023). Report based on the finding of the study (December 2022 — January 2023). UCIPR [in Ukrainian].

23. Mevlja, B., & Podmenik, D. (2021). The role of non-governmental organizations in the regional development of Slovenia: the example of the coastal-karst region. *Management*, 16 (2), 47—51. <https://doi.org/10.26493/1854-4231.16.47-51> [in Slovenian].

Стаття надійшла до редакції журналу 31.07.2024

Oksana Diakonenko, PhD (Economics), Senior Research Fellow
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Tarasa Shevchenka blvd., 60
E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4645-7471
Scopus ID: 57780265100

Tetiana Nechytailo, chief economist
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Tarasa Shevchenka blvd., 60
E-mail: tatiana.nechitaylo@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3437-6367

THE ROLE OF THE RESILIENT POTENTIAL OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN RECONSTRUCTION OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

The relevance of the research on the resilient potential of public organizations in Ukraine is determined by the need to increase the regenerative capabilities of territorial communities within a limited time frame and with restricted resource support. The purpose of the article is substantiating the resilient potential of public organizations as an effective tool for increasing the adaptive capacity and self-organization of public community, mitigating the destructive consequences and accelerating recovery of territorial communities during the Russo-Ukrainian war and in post-war period. The novelty of the article consists in identifying the impact of public organizations on the resilient recovery of territorial communities in the conditions of the Russo-Ukrainian war. The research was carried out using the systems approach method, techniques of abstraction and generalization, functional and comparative analysis, statistical methods and data analysis, graphic method. The influence of public organizations on the resilience of territorial communities was analyzed by means of correlation-regression analysis. Three indicators of the resilient potential of territorial communities of the country were selected according to the criterion of significance and the existence of a cause-and-effect relationship. Namely: profitability of local budgets per person, cash income of households, the size of informally employed population as a sign of the shadow economy. The main functions of public organizations in ensuring the resilience of territorial communities have been disclosed. It is substantiated that the most effective tools for the influence of public organizations on ensuring the resilience of communities in the conditions of the war and post-war period are active means (promotion of citizens' mobility, formation of public opinion, public control) and segmental tools (influence on certain population groups, infrastructure objects, territories etc.) with a fixed effect (legal assistance to internally displaced persons, reconstruction of the destroyed property and healthcare facilities, improvement of epidemic living conditions, ensuring the operation of a humanitarian center, collection of necessary information).

Keywords: public organizations, resilience, territorial community, functions, correlation-regression analysis, Russo-Ukrainian war.

Cite: Khvesyk, Mykhailo, Bystryakov, Ihor, Levkovska, Liudmyla, & Mandzyk, Valerii (2024). Institutional support of environmental resilience [Institutional Support of Environmental Resilience]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 141–158. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.141>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.141>

УДК: 330: 504.06

JEL Classification: H00; Q3; Q5; P47

МИХАЙЛО ХВЕСИК, д-р екон. наук, проф., академік НААН України,
заступник директора з наукової роботи

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: khvesyk1955@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4306-4904

Scopus ID: 57195964091

ІГОР БИСТРЯКОВ, д-р екон. наук, проф., зав. відділу

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: bystryakovесо@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6482-7099

Scopus ID: 57204843417

ЛЮДМИЛА ЛЕВКОВСЬКА, д-р екон. наук, проф., зав. відділу

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: levlv@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7823-7062

Scopus ID: 57731836400

ВАЛЕРІЙ МАНДЗИК, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: mandzykv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6046-5163

Scopus ID: 6504049749

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

Розглянуто актуальні питання формування сучасної системи інституційного забезпечення резильєнтності за екологічною складовою в Україні. Зосереджено увагу на роботі концептуальних методологічних положень, спрямованих на створення ефективного інституційного середовища для стійкого та резильєнтного природокористування. Мета статті — формування сучасного інституціонального середовища природокористування, що базуватиметься на ефективному поєднанні формальних та неформальних інституцій, які прямо чи опосередковано за допомогою відповідного інструментарію забезпечуватимуть залучення природних ресурсів у господарський обіг. Дослідження проведено з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, що дало змогу забезпечити концептуальну цілісність і достовірність отриманих результатів. За допомогою методу абстрактно-логічного аналізу сформовано концептуальні методологічні положення з інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування. Структурно-функціональний аналіз застосовано для вивчення функціональних особливостей інституцій у межах резильєнтного просторового розвитку. На основі методу моделювання розроблено схему розподілу інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній сфері, а також встановлено й візуалізовано взаємозв'язки між цими інструментами. Новизна роботи полягає у розробленні алгоритму реалізації інституційних трансформацій щодо управління резильєнтністю територіальних утворень (за природно-ресурсною / екологічною компонентою) з урахуванням європейського досвіду муніципального управління просторовим розвитком. Удосконалено принципіві положення інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю, які мають універсальний характер, з інтерпретацією у сфері природно-ресурсних (екологічних) відносин.

Акцентовано увагу на важливості формування полісуб'єктних корпоративних структур управління територіальним розвитком з використанням сучасних платформних механізмів. Такий підхід дає змогу збалансувати інтереси між різними стейкхолдерами — державою, органами місцевого самоврядування, бізнес-структурами й населенням та, відповідно, забезпечити консенсус щодо напрямів резильєнтного розвитку територіальних утворень. У статті також досліджено питання консолідації фінансових ресурсів у природно-господарській сфері та механізми їх ефективного використання для досягнення цілей резильєнтного розвитку. Запропоновано інноваційні підходи до управління природними ресурсами, зокрема їх капіталізацію та залучення до економічного обігу з урахуванням екологічних обмежень. Зроблено висновки щодо перспективних напрямів подальших досліджень у цій галузі, як-от розробка конкретних механізмів упровадження відповідних інституційних трансформацій, оцінку їх ефективності в різних регіонах України, а також вивчення можливостей адаптації міжнародного досвіду управління резильєнтністю до українських реалій.

Ключові слова: резильєнтність, інституційне забезпечення, природокористування, екологічна стійкість, просторовий розвиток, полісуб'єктне управління, платформні механізми.

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства активно зростає увага до питань сталого розвитку, екологічної безпеки та збереження природних ресурсів в усьому світі. У цьому контексті проблема стійкості резильєнтного природокористування набуває особливого значення, насамперед для

держав з великим природним потенціалом, до яких належить й Україна. Проте сьогодні українське природокористування стикається з численними викликами та проблемами, пов'язаними не лише з об'єктивними господарсько-економічними причинами, але й агресією з боку Росії, що призвела до значних збитків.

До об'єктивних факторів, що негативно впливають на систему природокористування, належить й нормативно-правове забезпечення, яке часто не відповідає сучасним вимогам сталого розвитку та екологічної безпеки, адже чимало нормативних актів і положень недостатньо ефективні в сучасних екологічних умовах. Крім того, несформованість системного підходу до природокористування призводить до неефективного використання ресурсів та руйнування екосистем. Недостатньо уваги приділяється й розвитку інституційної системи, яка б забезпечувала стійке та резильєнтне природокористування. Функціональна нестабільність у сфері управління природними ресурсами й відсутність механізмів дієвого контролю в процесі ухвалення рішень, а також недостатня реалізація механізмів міжсекторного партнерства суттєво перешкоджають сталому розвитку екосистем.

Усе це зумовлює актуальність вирішення проблеми розробки та впровадження ефективних інструментів інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування в Україні й потребує дослідження сучасних тенденцій сталого розвитку та реалізації системних змін у сфері правового регулювання й управління природними ресурсами з метою підтримки екологічної стійкості та збереження біорізноманіття країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення інструментів інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування в Україні та за її межами привертає увагу дослідників з різних галузей науки [1, 2, 8, 9, 12]. Значна кількість праць присвячена аналізу проблем сучасного природокористування, екологічної безпеки та сталого розвитку [3—5, 7, 14, 15]. Усвідомлення того, що природні ресурси мають становити основу національного добробуту та сприяти подоланню бідності, пов'язане насамперед з іменами відомих економістів: А. С. Пігу, який пропонував досягнення блага для найбільшої кількості людей шляхом державного перерозподілу доходів; Г. Джорджа, котрий довів, що за рахунок природної ренти можливо забезпечити необхідні державні соціальні витрати; Дж. М. Кейнса, на думку якого соціальні видатки стимулюють сукупний попит [6]. Сьогодні для вилучення та ефективного розподілу природної ренти на суспільну користь запропоновано безліч ефективних організаційно-економічних та фінансових механізмів, серед яких варто виділити: корпоративну організацію природокористування; створення платформ управління активами; застосування різноманітних платежів за користування природними ресурсами, адвалорних, зокрема прогресивних та інших податків, для вилучення природної ренти як незаробленої частини підприємницького доходу, а та-

кож квазіподаткових інструментів — фіскальних зборів та парафіскальних платежів для поповнення відповідно бюджетів як публічного сектору, так і корпоративних; цільове самооподаткування на потреби соціального розвитку; упровадження місцевих акцизів, муніципальних податків для вилучення регіональної ренти; запровадження механізмів суверенного фінансування для формування стабілізаційних, пенсійних фондів і фондів майбутніх поколінь на основі рентних платежів тощо.

Метою статті є формування сучасного інституціонального середовища природокористування, що базуватиметься на ефективному поєднанні формальних та неформальних інституцій, які прямо чи опосередковано за допомогою відповідного інструментарію забезпечуватимуть залучення природних ресурсів у господарський обіг, регулюватимуть їх перерозподіл і споживання та гарантуватимуть стійкість і резильєнтність природогосподарської сфери в умовах ризиків і загроз.

Новизна роботи полягає у розробленні алгоритму реалізації інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю територіальних утворень (за природно-ресурсною / екологічною компонентою) з урахуванням європейського досвіду муніципального управління просторовим розвитком; запропонована структуризація інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній сфері.

Матеріали й методи. У процесі дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що дало змогу забезпечити концептуальну цілісність і достовірність отриманих результатів. Відповідно до системного підходу інституційне забезпечення резильєнтності у сфері природокористування розглянуто як цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Завдяки йому виявлено структурні зв'язки між різними компонентами інституційного середовища та визначено їх вплив на досягнення резильєнтності. За допомогою методу абстрактно-логічного аналізу сформовано концептуальні методологічні положення з інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування. Виділено та проаналізовано ключові аспекти досліджуваної проблеми й сформульовано теоретичні узагальнення. Структурно-функціональний аналіз застосовано для вивчення функціональних особливостей інституцій у межах резильєнтного просторового розвитку. За його допомогою визначено специфіку регулювання природно-ресурсних відносин між господарюючими суб'єктами. На основі методу моделювання розроблено схему розподілу інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній сфері, а також встановлено й візуалізовано взаємозв'язки між цими інструментами. Алгоритмічний підхід був використаний у розробці базових етапів, їх структурування та обґрунтування послідовності необхідних дій реалізації інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю територіальних утворень.

За допомогою цього комплексу методів усебічно досліджено проблему інституційного забезпечення резильєнтності у сфері природокористування, розроблено концептуальні положення та практичні рекомендації щодо вдосконалення системи управління резильєнтним розвитком територіальних утворень.

Виклад основного матеріалу. Інституційне забезпечення резильєнтності у сфері природокористування — це створення економіко-правового середовища забезпечення просторових умов для збалансованого функціонування екологічних систем, які є базою підвищення резильєнтності простору життєдіяльності людини та якості життя населення. У практичному аспекті це визначення сукупності інституційних інструментів організаційних заходів щодо управління елементами та зв'язками між господарськими й екологічними системами, спрямованих на збалансоване функціонування.

Специфіка функціонування інституцій у межах резильєнтного просторового розвитку полягає в тому, що вони повинні регулювати природно-ресурсні відносини між господарюючими суб'єктами та узгоджувати різні їх інтереси шляхом трансформації формальних інституцій раціонального природокористування в неформальні. Інституційні інструменти мають бути спрямовані на системні трансформації щодо активізації розвитку форм власності на природні ресурси; комплексну фінансово-економічну оцінку ресурсів та їх екосистемних властивостей; корпоратизацію економічного простору як передумови включення природних й екологічних ресурсів в економічний обіг. Оновлене інституційне середовище резильєнтного природокористування має формуватися на засадах гармонізації інтересів влади, бізнесу та держави на відповідних територіях шляхом забезпечення ефективних форм державно-приватного партнерства, що базуються на принципах солідаризації та корпоратизації екологічної відповідальності.

Особливе місце в системі інституційного забезпечення природно-ресурсних відносин належить механізму платежів за природні ресурси. Виникає необхідність чіткої регламентації розміру стягування платежів на конкретному виділеному територіальному просторі. Запропоновано нову методологічну парадигму вибудовування системи платежів — не від об'єкта шкідливих дій, а від реципієнта, тобто суб'єкта, що випробовує на собі різні екологічні деформації середовища існування.

Досягнення комплексного ефекту від формування резильєнтних форм господарювання потребує реалізації політики активної імплементації у сферу природокористування корпоративних методів управління з урахуванням кластерних особливостей територіальних еколого-економічних проблем на різних ієрархічних рівнях: державному, регіональному та місцевому. Кластерно-корпоративні форми управління природними ресурсами слід орієнтувати на вилучення й перерозподіл ресурсної ренти з метою забезпечення комплексного ефекту резильєнтного розвитку територій

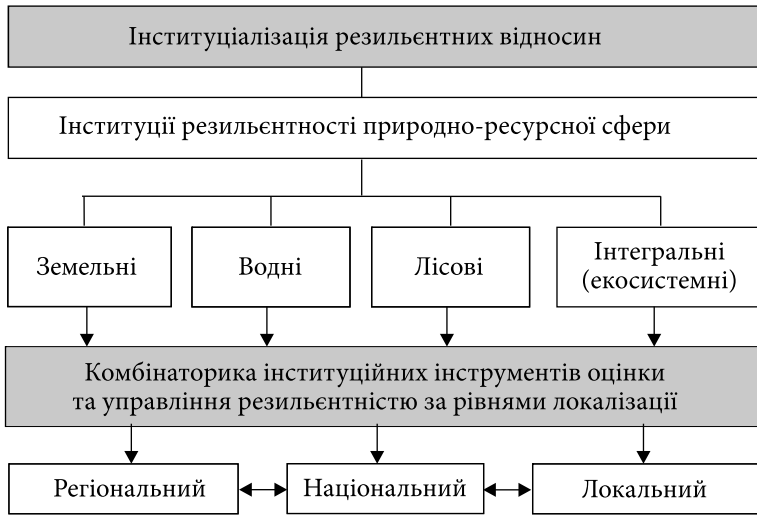

Рис. 1. Схема розподілу інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній сфері
Джерело: розроблено авторами.

через інструменти поєднання вертикальної та горизонтальної інтеграції кластерів-корпорацій [3].

Запровадження системи паритетної участі держави, регіональних та місцевих владних структур з бізнесовими суб'єктами природокористування в управлінні природно-ресурсними комплексами передбачає створення мережі спеціалізованих інвестиційних центрів при владних структурах або ж під їх контролем. Основним завданням цих центрів повинна стати акумуляція коштів, отриманих у результаті перетворення природних ресурсів у фінансові активи із забезпеченням перерозподілу дивідендів та інших доходів між власниками й природокористувачами із урахуванням регіональних, місцевих та загальнодержавних інтересів.

Напрями інституціоналізації раціонального природокористування доцільно розробляти відповідно до схеми закріплення інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній сфері (рис. 1).

Інституційні трансформації щодо забезпечення резильєнтності територіальних утворень охоплюють широке коло питань, пов'язаних із упорядкуванням системи управління просторовим розвитком як таким. Передусім це стосується питань інституціоналізації структурно-проектного управління природокористуванням та консолідації фінансових ресурсів у природно-господарській сфері. Це можливо завдяки побудові ланцюгів, схем, мереж виробництва доданої вартості на засадах як індивідуального, так і полісуб'єктного корпоративного муніципального управління приро-

докористуванням у межах бізнес-екосистеми територіального утворення, до якої належать природно-ресурсні активи. Більше того, діяльність управлінських структур полісуб'єктного типу повинна бути спрямована на реалізацію скоординованих заходів із метою мобілізації зусиль, необхідних для підтримуваного розвитку на основі найефективнішого використання наявних природних та внутрішніх і зовнішніх інвестиційних, інноваційних, фінансових та інших ресурсів території з їх трансформацією в капітальні активи.

Формування полісуб'єктних корпоративних структур із управління територіальним розвитком за допомогою сучасних платформних механізмів, по суті, є головним інституційним інструментом забезпечення консенсусу між державою, органами місцевого самоврядування, бізнес-структурами та населенням у напрямі досягнення резильєнтного розвитку територіальних утворень. Також поетапне запровадження полісуб'єктно-корпоративних основ територіального природокористування на платформних засадах дає змогу впорядкувати правочинності на природні ресурси з метою гармонізації інтересів стейкхолдерів [10]. Алгоритм реалізації інституційних трансформацій має орієнтуватися на імплементацію інноваційних форматів платформної взаємодії влади, громад, бізнесу й населення в процес управління резильєнтністю. Структурні складові інноваційного алгоритму зображено на рис. 2. Відповідно до наведеної схеми ефективність полісуб'єктного управління залежить від здатності регіональної влади й місцевих громад реалізовувати права розпорядження природними ресурсами, які зосереджені на їх території.

Унаслідок застосування цього алгоритму домінуюча вертикально централізована форма управління природокористуванням має трансформуватись у значно ефективнішу горизонтально децентралізовану форму публічно-приватного структурно-проектного управління використанням й охороною природних ресурсів. Цільовим завданням алгоритму є переформування системи управління просторовим розвитком таким чином, щоб через механізми платформної взаємодії економічних акторів створити єдину територіальну бізнес-екосистему. Тоді її функціонування за проектним підходом включатиме сукупність складних взаємопов'язаних процесів — формування суспільного замовлення, інституціональних взаємин, маркетингу, планування, реалізації інвестиційного процесу, контролю виробничої діяльності тощо.

Для впровадження проектного підходу в практику управління резильєнтним розвитком необхідно гармонізувати інтереси територіальних акторів, їх функцій у процесах господарської діяльності з тими проектами, до яких ці суб'єкти залучатимуться. Вирішити проблему можливо шляхом формування комунікативної платформи взаємодії стейкхолдерів між собою щодо визначення шляхів резильєнтного розвитку територіальних утворень [11].

Рис. 2. Інноваційні складові алгоритму інституціональних змін в управлінні резильєнтністю в природно-ресурсній (екологічній) сфері

Джерело: розроблено авторами.

На основі алгоритму формування та розвитку бізнес-екосистем інституційні трансформації слід спрямовувати на запровадження дієвого платформного механізму повноцінного залучення природних ресурсів у господарський процес шляхом застосування різноманітного інструментарію приватно-публічного партнерства, зокрема через делегування бізнес-структурам визначених в угодах партнерства прав природокористування. Останнє передбачатиме застосування ефективних механізмів консолідованого фінансування проектів із забезпечення резильєнтності та структурно-проектного й корпоративного управління ними.

Зазначимо, що саме завдяки інструментарію публічно-приватного партнерства через ринкові природно-господарські відносини, сек'юритизовані та капіталізовані природні ресурси можливо сформувати інституційне й фінансове підґрунтя для новітнього типу господарської системи — клас-терно-корпоративного типу, орієнтованого на резильєнтність, з високими рівнями вертикальної (держава — регіон — муніципалітет) та горизонтальної (міжгалузевий процес й економіко-соціальні відносини) інтеграції [13].

Загалом інструменти реалізації алгоритму інституційних перетворень у управлінні резильєнтністю розподіляються за такими базовими блоками: удосконалення публічно-приватних відносин, структурно-проектне управління, сек'юритизація активів на фондовому ринку, розвиток електронних платформ взаємодії економічних акторів у природокористуванні, кластеризація організації економічної діяльності, консолідація фінансової (насамперед інвестиційної) діяльності у фондах розвитку територіальних утворень.

Водночас інтереси приватно-публічного партнерства забезпечуються відповідно до бізнес-екосистемного підходу із запровадженням до практики просторового управління суцільної організаційно-технологічної платформи. Зазначимо, що інституційний аспект цього алгоритму включає створення у сфері природокористування рамкової складової інституційних перетворень у широкому спектрі взаємодій між стейкхолдерами у різноманітних форматах публічно-приватної співпраці. Серед цих завдань ключовим є формування повноцінних муніципальних господарських інституцій загального платформного гнучкого, рамкового формату. Саме їх функціонування забезпечує комплексне, ефективне з економічного, соціального та екологічного погляду управління резильєнтним розвитком територіальних утворень. Його можна реалізовувати завдяки впровадженню кластерно-корпоративного підходу до організації природокористування на різних просторових рівнях. Гнучка полісуб'єктна (тобто м'яка корпоративна) форма управління створює широкі можливості щодо взаємовигідного узгодження інтересів усіх учасників природно-ресурсних відносин на основі трьох базових парадигм — публічно-приватної взаємодії, децентралізації управління економікою, зокрема природокористуванням, а також ефективного використання платформного підходу до організації економічних відносин, пов'язаного із більш загальною парадигмою цифровізації й тренду симбіозу структурного та безструктурного управління господарськими відносинами. Щодо останнього, то визнаємо, що управлінська структура формується не директивно-адресно, до початку управлінського процесу, а виникає керовано та ймовірно-визначено на основі переважно безадресного циркулярного поширення інформації, проте в керованому платформному комунікативному середовищі [16]. Суттєвою складовою інституційної модернізації системи управління резильєнтністю є

наповнення рамкової платформної структури дієвими інституційними інструментами капіталізації природних ресурсів, тобто створення високоєфективної інфраструктури їх повноцінного залучення в господарський процес через фінансизацію та корпоратизацію природокористування.

Важливою позицією цього процесу є організація, за участі влади й бізнесу, фондів резильєнтного розвитку територіальних утворень. Одночасно необхідне формування контрольно-фінансового, акумулятивного та доглядного органів управління фінансовими активами, що функціонують за рахунок вилучення частини рентних доходів від природокористування, які спрямовуються на суспільні потреби [17].

З огляду на системні позиції, алгоритм інституціональних управлінських перетворень має супроводжуватися насамперед ефективним завершенням процесу децентралізації повноважень з подальшим розвитком місцевого самоврядування, екологізації економіки, сільських та приміських урбуруральних територій у частині інфраструктурного будівництва, запровадження законодавчих гарантій збереження як державних, так і бізнес-інтересів в угодах партнерства, чіткого виконання зобов'язань за угодами та спрощення їх укладання через систему спеціалізованих структур тощо.

Очевидно, що алгоритм здійснення інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю територіальних утворень має бути поетапним.

Зокрема, на першому етапі (ініціації) необхідно створити інституційну основу для управлінських змін та організаційно-економічної і правовий базис модернізації інструментів управління резильєнтністю.

На другому етапі (консолідації) доцільно забезпечити об'єднання за допомогою платформних механізмів і технологій, а також інструментарію публічно-приватного партнерства та безструктурного управління зусиль усіх економічних акторів у єдину управлінську систему. Це має сприяти розробці, фінансуванню, реалізації та моніторингу ключових для кожної території проектів залучення до господарського обігу природних ресурсів і перетворення їх на повноцінні економічні активи.

Третій етап (інкорпорації) передбачає перехід до адаптованої щодо вимог сучасності інноваційної полісуб'єктно-корпоративної системи управління природокористуванням шляхом довгострокової передачі повноважень в управлінській сфері відокремленим суб'єктам господарювання, створеним на публічно-приватній корпоративній основі. Цей етап має завершитися формуванням у регіонах і громадах певною мірою економічно самостійних та самодостатніх, забезпечених ресурсами й джерелами розвитку територіально-виробничих комплексів кластерного типу, готових до інтеграції в міжнародний господарський простір. Подібні важелі можуть бути реалізовані лише із застосуванням інноваційних теоретико-методологічних підходів та новітніх практичних рішень. У результаті часової структурної декомпозиції алгоритму реалізації інституціональних транс-

формацій в управлінні резильєнтністю можна окреслити мету кожного етапу, виділити його ключових учасників та відповідні процеси, спрямовані на створення просторових структур управління взаєминами між економічними акторами в бізнес-екосистемах територій, організаційні та фінансово-економічні механізми їх взаємодії між собою, а також встановити формати, форми й правила функціонування нової просторової управлінської системи. Необхідно звернути увагу на те, що на кожному етапі імплементації алгоритму ключові цілі, учасники й процеси, а також механізми будуть відповідним чином змінюватись, а відносини між економічними акторами розвиватимуться від початкової платформної безструктурної (квазіструктурної) управлінської активності до більш щільних корпоративних взаємин (рис. 3).

Так, зокрема, *на першому етапі (ініціації)* інституціональних трансформацій в управлінні природно-ресурсними активами головним завданням є визначення пріоритетних точок співпраці влади й бізнесу в межах ключових компетенцій територіального виробництва для забезпечення висококонкурентних позицій місцевої економіки на регіональних ринках. Це передбачає, з одного боку, повноцінну ідентифікацію повноважень громад відносно розпорядження природними об'єктами й відповідне їх розмежування із державною владою, а з іншого — поширення адаптованого до платформної моделі публічно-приватних взаємодій, зрозумілого для всіх учасників інституційного інструментарію.

Одне з головних завдань на цьому етапі — інформування бізнесу та широкого загалу громад про можливості співпраці з публічним сектором, вжиття навчальних і консультативних заходів щодо можливостей застосування інституційних інструментів для забезпечення резильєнтного розвитку територіальних утворень. Базовим фінансовим підґрунтям для інвестування в природно-ресурсну (екологічну) сферу залишатимуться субсидіарні та податкові механізми. Варто наголосити, що завершення цього процесу не має чітких часових рамок, воно кореспондується з незначним запізненням відносно остаточної реалізації децентралізаційних заходів та об'єднанням громад у повноцінні муніципальні утворення, потенційно здатні до саморозвитку.

На другому етапі (консолідації) необхідно забезпечити функціонування в регіонах і громадах відповідних спеціалізованих платформ бізнескомунікацій за типом інвестиційних порталів з функціями громадського обговорення спільних проектів влади й бізнесу, зокрема питань їх фінансування, моніторингу реалізації тощо. Цільовими завданнями етапу є консолідація зусиль влади, бізнесу й населення щодо розпорядження природно-ресурсними активами, цільове запровадження проектного управління резильєнтністю та реалізація проектів з переходу від галузевого управління природними ресурсами до системи полісуб'єктного безструктурного

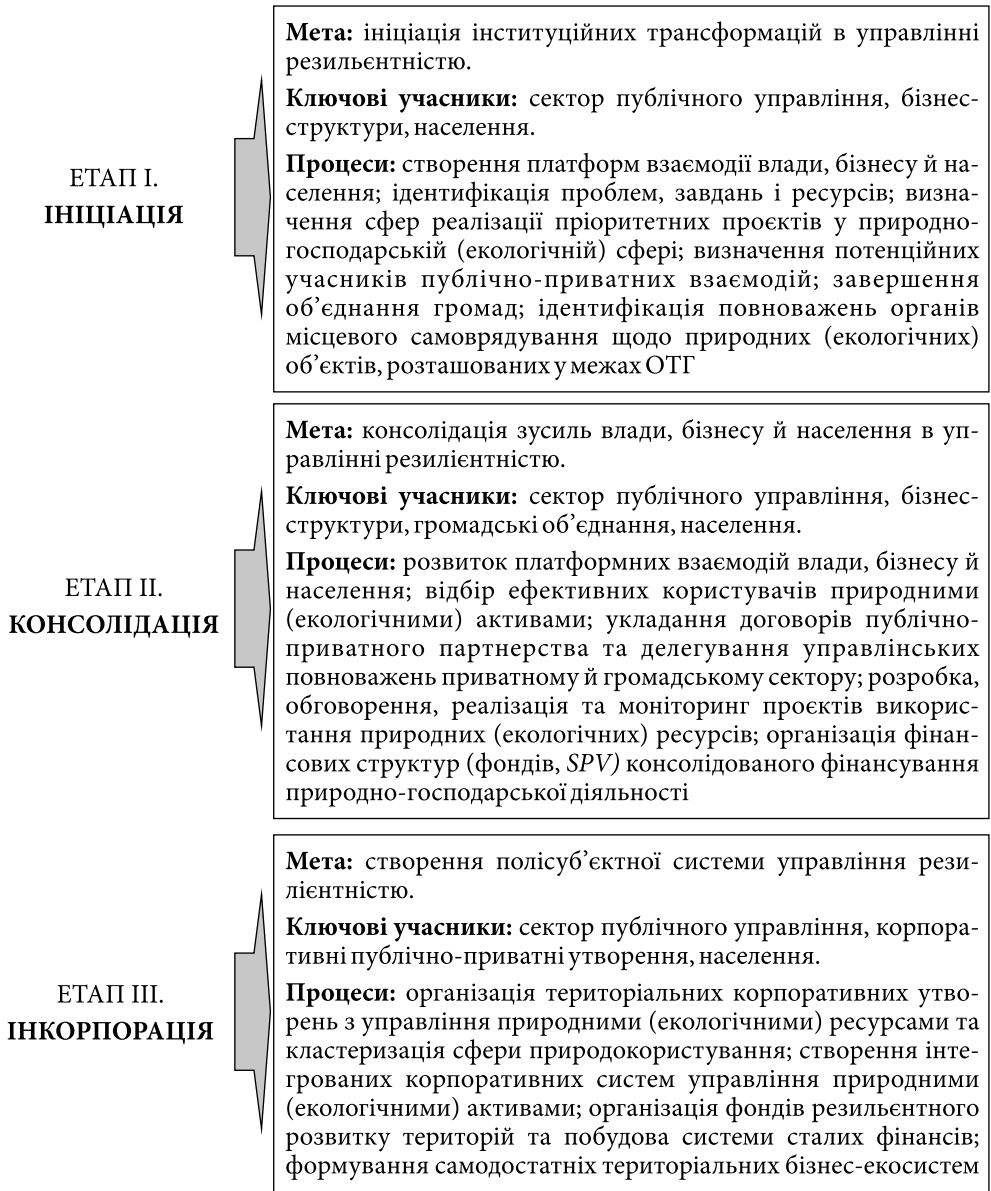

Рис. 3. Базові етапи алгоритму реалізації інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю територіальних утворень (за природно-ресурсною / екологічною компонентою)

Джерело: розроблено авторами.

(радіше квазіструктурного) платформного регулювання. Управління природними активами має бути делеговано ефективним користувачам зі сфери приватного сектору. На цьому етапі створення повноцінних платформ

взаємодії бізнесу й влади включає й фінансову складову, тобто забезпечення сек'юритизації природних ресурсів та формування виокремлених фінансових компаній з управління пулами активів інвестиційних проєктів. Другий етап (консолідації) має завершуватися фактичним делегуванням бізнес-структурам повноважень ефективного користувача; а за державою та місцевою владою зберігатиметься роль активного розпорядника природними активами. На цьому етапі суттєво підвищується роль громадськості як контролюючого фактора бізнес-процесів, а отже, бізнес-екосистема повинна мати потужну складову зворотного зв'язку. Також необхідно розробити інституційні засади екологічно відповідального господарювання шляхом подальшого впровадження в Україні еколого-економічних стандартів серії ISO 14000 (14001, 14004, 14015, 14031, 14040, 14062, 14063, 14064 тощо), а також через механізми корпоративної, соціальної та екологічної відповідальності. Часовими рамками етапу консолідації можна вважати повноцінне залучення бізнесу та громадських об'єднань до вирішення ключових питань резильєнтного розвитку, розбудову системи проєктного управління природокористуванням з відповідною фінансовою інфраструктурною складовою його консолідованого фінансування та формування самоокупних виробництв і повною мірою функціональних складових платформної економіки.

Третій етап (інкорпорації) характеризується створенням повноцінної полісуб'єктної системи управління резильєнтністю, зокрема виокремлених публічно-приватних інституцій управління природокористуванням. Його початок збігатиметься з організацією територіальних корпорацій із управління природними ресурсами, включаючи публічно-приватні проєктні компанії та фінансову складову. Ключові учасники — сектор публічного управління, бізнес-структури, корпоративні публічно-приватні господарські утворення. На цьому етапі передбачається організація територіальних корпоративних утворень із управління природними ресурсами та кластеризація сфери природокористування [18].

Бізнес-процеси мають переорієнтуватися на інтегроване управління природокористуванням через сектор територіальних корпорацій з диверсифікованою фінансово-інвестиційною складовою для реалізації на практиці ідеї самопідтримуваного резильєнтного розвитку. Ключовими ознаками є сформованість інтегративної корпоративної структури просторового управління, достатність накопичених фінансових ресурсів для забезпечення реалізації програм і проєктів резильєнтного розвитку, включаючи виробництво, фінанси, маркетинг і логістику.

У цей період має бути сформована повноцінна й керована за принципами полісуб'єктного управління бізнес-екосистема території. Управління природними активами тут зміщує акценти на нову структурність, тобто розвиток системи полісуб'єктного структурного управління за гнучким

корпоративним типом. Часові рамки інкорпорації не обмежені певними строками, оскільки цей етап є завершальним, має ознаки довгострокового й перманентного характеру.

Слід зауважити, що охарактеризовані три етапи є достатньо умовними, вони лише окреслюють загальний стратегічний тренд розвитку. У різних громадах, на різних територіях та у різних сферах господарювання етапи можуть різнитись і за термінами проходження. Головною умовою успішної реалізації таких інституціональних змін в управлінні резильєнтністю є створення функціонально ефективного муніципалітету як керівного й розпорядчого органу об'єднаної територіальної громади. В умовах глибокої децентралізації, пов'язаної з об'єктивними соціально-економічними процесами в країні та світі, муніципалітет в Україні має стати публічно-правовою корпорацією, самоврядною господарською організацією із правами юридичної особи, яка може займатись економічною діяльністю самостійно, створюючи з цією метою територіальну корпорацію з управління природними ресурсами. Принципи публічно-приватної співпраці ефективно реалізуються в європейських муніципалітетах, що підкреслює значущість корпоративного управління резильєнтним розвитком територіальних утворень.

Висновки. У результаті проведеного дослідження сформовано концептуальні методологічні положення щодо інституціалізації стійкості резильєнтного природокористування в Україні. Запропонована схема закріплення інституційних інструментів за складовими забезпечення резильєнтності в природно-ресурсній галузі демонструє фрактальний характер і може бути адаптована для різних сфер упорядкування господарської діяльності.

Удосконалено принципи положення інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю, які мають універсальний характер і можуть бути інтерпретовані у сфері природно-ресурсних (екологічних) відносин. Розроблено алгоритм реалізації інституційних трансформацій в управлінні резильєнтністю територіальних утворень, який враховує європейський досвід муніципального управління просторовим розвитком і пропонує поетапний підхід до впровадження змін.

Дослідження актуалізувало необхідність формування полісуб'єктних корпоративних структур управління територіальним розвитком за допомогою сучасних платформних механізмів. Такий підхід дає змогу досягти консенсусу між державою, органами місцевого самоврядування, бізнес-структурами та населенням у напрямі забезпечення резильєнтного розвитку територіальних утворень.

Практична значущість отриманих результатів полягає у можливості їх застосування для вдосконалення системи управління природокористуванням в Україні. Зокрема, запропоновані інституційні інструменти та механізми сприятимуть більш ефективному залученню природних ресурсів

в економічний сектор, забезпеченню екологічної стійкості та економічному розвитку територій.

Подальші дослідження в цій галузі можуть бути спрямовані на розробку конкретних механізмів упровадження запропонованих інституційних трансформацій, оцінку їх ефективності в різних регіонах України, а також на вивчення можливостей адаптації міжнародного досвіду управління резильєнтністю до українських реалій. Важливим напрямом майбутніх досліджень також має стати обґрунтування методів оцінки резильєнтності територіальних утворень та моніторингу ефективності інституційних змін у сфері природокористування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
2. Напрями повоєнного відновлення довкілля та забезпечення резильєнтності екосистем / За наук. ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та проблем якості життя НАН України, 2023. 249 с.
3. Фінансово-економічні засади регулювання природокористування / За заг. ред. М. А. Хвесика. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2019. 304 с.
4. Бистряков І. К. Просторовий концепт обґрунтування еколого-економічного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11—12. С. 136—147. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.11.136>
5. Хвесик М. А., Левковська Л. В., Мандзик В. М. Інструменти інституційного забезпечення стійкості резильєнтного природокористування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 9. С. 5—8. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.9.5>
6. Hawkins J. One Hundred Years Ago. Keynes's A Tract on Monetary Reform. *History of Economics Review*. 2023. P. 1—14. <https://doi.org/10.1080/10370196.2023.2231190>
7. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. *Економіка України*. 2018. № 3. С. 3—20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.03.003>
8. Hynes W. et al. Bouncing forward: a resilience approach to dealing with COVID-19 and future systemic shocks. *Environment Systems and Decisions*. 2020. Vol. 40. No. 2. P. 174—184. <https://doi.org/10.1007/s10669-020-09776-x>
9. Walker B. H. Resilience: what it is and is not. *Ecology and Society*. 2020. Vol. 25. No. 2. <https://doi.org/10.5751/es-11647-250211>
10. Череватський Д. Ю. Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. *Економіка промисловості*. 2023. № 1. С. 31—39.
11. Anderson C., De Tollaere M. Supporting institutional resilience. In: Development Cooperation Report 2020: Learning from Crises, Building Resilience. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: https://eulacfoundation.org/system/files/digital_library/2023-07/f6d42aa5-en.pdf (дата звернення: 08.07.2024).
12. Beunen R., Patterson J. Governing for resilience: the role of institutional work. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2017. Vol. 28. P. 10—16.

13. Clark-Ginsberg A., McCaul B., Bremaud I. Practitioner Approaches to Measuring Community Resilience: The Analysis of the Resilience of Communities to Disasters Toolkit. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2020. No. 50. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101714>
14. Рогач С. М. Зарубіжний досвід регулювання сфери природокористування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 26 (2). С. 54—59.
15. Якушев Д. В. Сучасні тенденції державної екологічної політики в Україні в контексті концепції сталого розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. № 4. С. 92—97.
16. Lytvyn Lyubov, Anatoliy Hryhoruk, Liudmyla Verbivska et al. Enterpreneship Transformation in the Context of the Digitization of Business Processes. *Postmodern Openings*. 2022. No. 13(2). P. 396—408. <https://doi.org/10.18662/po/13.2/461>
17. Lee K. N. Compass and gyroscope: integrating science and politics for the environment. Island Press. Washington, D.C., 1993. 243 p.
18. Long J. From warranted to valuable belief: local government, climate change, and giving up the pickup to save Bangladesh. *Natural Resources Journal*. 2009. No. 49(3/4). P. 743—800.

REFERENCES

1. Pyrozhkov, S. I., Bozhok, Ye. V., & Khamitov, N. V. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipating hybrid threats. *Visnyk of the NAS of Ukraine*, 8, 74—82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> [in Ukrainian].
2. Libanova, E. M. (Ed.) (2023). Directions of post-war environmental restoration and ensuring ecosystem resilience. Kyiv: Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
3. Khvesyk, M. A. (Ed.) (2019). Financial and economic principles of environmental management regulation. Kyiv: State Institution “Institute of environmental economics and sustainable development of the National Academy of Sciences of Ukraine” [in Ukrainian].
4. Bystriakov, I. K. (2018). Spatial concept of substantiation of ecological and economic development. *Economy of Ukraine*, 11—12, 136—147. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.11.136> [in Ukrainian].
5. Khvesyk, M. A., Levkovska, L. V., & Mandzyk, V. M. (2024). Tools for institutional support of sustainability of resilient nature management in Ukraine. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 9, 5—8. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.9.5> [in Ukrainian].
6. Hawkins, J. (2023). One Hundred Years Ago. Keynes’s A Tract on Monetary Reform. *History of Economics Review*, 1—14. <https://doi.org/10.1080/10370196.2023.2231190>
7. Khvesyk, M. A., Bystriakov, I. K., & Klynovyi, D. V. (2018). Financial and economic mechanism of reconstructive development of Ukraine on the basis of decentralized management of natural resources. *Economy of Ukraine*, 3, 3—20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.03.003> [in Ukrainian].
8. Hynes, W., Trump, B., Love, P., & Linkov, I. (2020). Bouncing forward: a resilience approach to dealing with COVID-19 and future systemic shocks. *Environment Systems and Decisions*, 40 (2), 174—184. <https://doi.org/10.1007/s10669-020-09776-x>
9. Walker, B. H. (2020). Resilience: what it is and is not. *Ecology and Society*, 25 (2). <https://doi.org/10.5751/es-11647-250211>
10. Cherevatskyi, D. Yu. (2023). Resilience of the economy and the economy of resilience. *Economy of Industry*, 1, 31—39. <https://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031> [in Ukrainian].

11. Anderson, C., De Tollaenere, M. (2020). Supporting institutional resilience. In: Development Co-operation Report 2020: Learning from Crises, Building Resilience. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris, France. https://eulacfoundation.org/system/files/digital_library/2023-07/f6d42aa5-en.pdf
12. Beunen, R., Patterson, J. (2017). Governing for resilience: the role of institutional work. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 10–16.
13. Clark-Ginsberg, A., McCaul, B., & Bremaud, I. (2020). Practitioner Approaches to Measuring Community Resilience: The Analysis of the Resilience of Communities to Disasters Toolkit. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101714>
14. Rohach, S. M. (2019). Foreign experience in regulating the sphere of nature management. *Uzhorod National University Herald. Series: International Economic Relations and World Economy*, 26(2), 54–59. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_2_2019ua/26_2_2019.pdf [in Ukrainian].
15. Yakushev, D. V. (2016). Modern trends of state environmental policy in Ukraine in the context of the concept of sustainable development. *Public administration and local government*, 4, 92–97 [in Ukrainian].
16. Lytvyn, L., Hryhoruk, A., Verbyvska, L. et al. (2022). Enterpreneship Transformation in the Context of the Digitization of Business Processes. *Postmodern Openings*, 13 (2), 396–408. <https://doi.org/10.18662/po/13.2/461>
17. Lee, K. N. (1993). *Compass and gyroscope: integrating science and politics for the environment*. Island Press, Washington, D.C., USA.
18. Long, J. (2009). From warranted to valuable belief: local government, climate change, and giving up the pickup to save Bangladesh. *Natural Resources Journal*, 49 (3/4), 743–800.

Стаття надійшла до редакції журналу 08.07.2024

Mykhailo Khvesyuk, Dr. Sc. (Economics), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine
Deputy director for scientific work

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: khvesyuk1955@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4306-4904

Scopus ID: 57195964091

Ihor Bystryakov, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of Department

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: bystryakoveco@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6482-7099

Scopus ID: 57204843417

Liudmyla Levkovska, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of Department

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: levlv@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7823-7062

Scopus ID: 57731836400

Valerii Mandzyk, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, leading researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: mandzykv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6046-5163
Scopus ID: 6504049749

INSTITUTIONAL SUPPORT OF ENVIRONMENTAL RESILIENCE

Current issues of the formation of a modern system of institutional support of resilience based on the ecological component in Ukraine are considered. Attention is focused on the development of conceptual methodological postulates aimed at creating an effective institutional environment for sustainable and resilient nature management. The purpose of the article is the formation of a modern institutional environment for nature management, which will be based on an effective combination of formal and informal institutions, which will directly or indirectly, with the help of appropriate tools, ensure the involvement of natural resources in economic circulation. The research was conducted using a complex of general scientific and special methods, which made it possible to ensure the conceptual integrity and reliability of the obtained results. With the help of abstract logical analysis method, conceptual methodological postulates on institutional support for the sustainability of resilient nature management were formed. Structural and functional analysis is used to study the functional features of institutions within the framework of resilient spatial development. Based on the modeling method, a scheme for the distribution of institutional tools by components of ensuring resilience in the natural resource sphere was developed, and the relationships between these tools were identified and visualized. The novelty of the work consists in the development of an algorithm for the implementation of institutional transformations regarding the management of territorial entities' resilience (in terms of natural-resource / ecological component) taking into account the European experience of municipal management of spatial development. The principles of institutional transformations in resilience management, which are of a universal nature, have been improved with an interpretation in the field of natural-resource (ecological) relations. Attention is focused on the importance of forming multi-subject corporate structures of territorial development management using modern platform mechanisms. This approach makes it possible to balance the interests of various stakeholders — the state, local self-government bodies, businesses and the population, and, accordingly, to ensure a consensus regarding the directions of resilient development of territorial entities. The article also examines the issue of consolidation of financial resources in the natural and economic sphere and the mechanisms of their effective use to achieve the goals of resilient development. Innovative approaches to the management of natural resources are proposed, including their capitalization and involvement in economic circulation, taking into account environmental limitations. Conclusions have been made regarding promising directions for further research in this field, including the development of specific mechanisms for implementing relevant institutional transformations, evaluating their effectiveness in various regions of Ukraine, as well as studying the possibilities of adapting international resilience management experience to Ukrainian realities.

Keywords: resilience, institutional support, nature management, environmental sustainability, spatial development, multi-subject management, platform mechanisms.

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абревіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Українськомовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватись додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is *free of charge* for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. ***The scheme of situation of abbreviations***, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — *in two languages*.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html>.
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*

Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*

Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 15.10.2024 р. Формат 70 × 100/16.

Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.

Тираж 000 пр. Зам. № 7427

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001